

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ»
(ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ)

Τα Σικελικά του Θουκυδίδη (6ο και 7ο βιβλίο Ιστοριών)

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
Της

Μαρκαντέα Κανέλλας

(Α.Μ. 1013201503017)

Πτυχιούχου Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του
Πανεπιστημίου Αθηνών 1989

Επιβλέπων Καθηγητής: **Κωνσταντίνου Α. Βασίλειος**, Τακτικός καθηγητής
Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Συνεπιβλέποντες: **Βολονάκη Ελένη**, Επίκουρη καθηγήτρια Πανεπιστημίου
Πελοποννήσου.
Ευσταθίου Αθανάσιος, Αναπληρωτής καθηγητής Ιονίου
Πανεπιστημίου

Καλαμάτα, (Σεπτέμβριος 2017)

**«Τὸ εὐδαιμον τὸ ἐλεύθερον, τὸ δ'ἐλεύθερον τὸ εὐψυχον»
Θουκυδίδη, 2.43.4**

Περιεχόμενα

Πρόλογος	5
Εισαγωγή	6
Περιεχόμενα 6 ^{ου} και 7 ^{ου} βιβλίου των Ιστοριών του Θουκυδίδη	8
Βιβλίο 6.....	8
Βιβλίο 7.....	10
Ο Θουκυδίδης	11
Το έργο του Θουκυδίδη	13
Το ΣΤ΄ και Ζ΄ βιβλίο του Θουκυδίδη- Οι δημηγορίες.....	14
Η μεγάλη Αθηναϊκή εκστρατεία στην Σικελία	19
Προηγούμενες συγκρούσεις	19
Η αφορμή	20
Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος	21
Οι λόγοι για την εκστρατεία	23
Ιστορικό πλαίσιο	26
Το ξεκίνημα της εκστρατείας	27
Το ζήτημα της ηγεσίας.....	29
Κακοί οιωνοί : ξεκίνημα με εμπόδια	31
Σχεδιασμός και πρώτες επιτυχίες.....	33
Το μοιραίο λάθος	35
Οι πρώτες κινήσεις στη σκακιέρα.....	36
Κορύφωση των επιχειρήσεων.....	37
Έρχεται ο Γύλιππος.....	39
Ή Ταν ή Επι Τας.....	40
Η κρίσιμη ώρα	41
Το τραγικό τέλος.....	42
Οι δημηγορίες στον Θουκυδίδη.....	45
Η πιστότητα των δημηγοριών.....	48
Οι δημηγορίες στο 6 ^ο και 7 ^ο βιβλίο	50
Οι Πρωταγωνιστές	51
Οι Αθηναίοι.....	51
Νικίας (έτος θανάτου 413 π.Χ.).....	53
Λάμαχος (έτος θανάτου 414 π.Χ.).....	54

Δημοσθένης (έτος θανάτου 413 π.Χ.).....	55
Αλκιβιάδης.....	57
Οι Συρακούσιοι.....	58
Ερμοκράτης (έτος θανάτου 408 π.Χ.).....	59
Γύλιππος (επικεφαλής 414-404 π.Χ.).....	60
Το σχέδιο των Αθηναίων	61
Το σχέδιο των Συρακούσιων	63
Ο στόχος.....	65
Η εκστρατεία.....	66
Ο αθηναϊκός στόλος.....	67
Άφιξη στην Σικελία	69
Το τέχνασμα του Νικία	70
Αρχή της πολιορκίας.....	71
Άφιξη βοήθειας.....	73
Η επιστολή του Νικία στους Αθηναίους.....	75
Ανατροπή της κατάστασης	77
Η τελική αναμέτρηση	80
Η παραφροσύνη του Νικία	81
Ολικός αφανισμός.....	83
Ανασκόπηση της εκστρατείας	85
Τα αίτια της αποτυχίας της εκστρατείας.....	87
Συνέπειες.....	88
Επίλογος.....	89
Βιβλιογραφία	93

Πρόλογος

Η επιχείρηση που επρόκειτο να αποτελέσει μοιραίο πλήγμα για την ειρήνη και να οδηγήσει ουσιαστικά στην έναρξη της δεύτερης περιόδου του Πελοποννησιακού Πολέμου ήταν η ολέθρια για τους Αθηναίους εκστρατεία τους στη Σικελία (415-413 π.Χ.). Εκεί δόθηκε η κρισιμότερη μάχη όλου του Πελοποννησιακού Πολέμου, η οποία και προκάθρισε σε μεγάλο βαθμό την έκβασή του ύστερα από μία δεκαετία.

Ο αθηναίος ιστορικός Θουκυδίδης, ο οποίος έζησε τον Πελοποννησιακό Πόλεμο και είχε ενεργό συμμετοχή σε αυτόν και περιέγραψε τα πρώτα 20 από τα 27 χρόνια του στη λεγόμενη *Συγγραφή* του, αφιερώνει στην εξιστόρηση της σικελικής εκστρατείας τα συγκλονιστικότερα κεφάλαια του αθάνατου έργου του.

Αφορμή για την εκστρατεία υπήρξε η Έγεστα, πόλη της Βορειοδυτικής Σικελίας, η οποία, ευρισκόμενη σε σύγκρουση με τον γειτονικό της Σελινούντα, υποστηριζόμενο από τις Συρακούσες, έστειλε στην Αθήνα αντιπροσώπους της για να ζητήσει βοήθεια επικαλούμενη παλαιούς συμμαχικούς δεσμούς. Αλλά η πραγματική αιτία του παράτολμου εγχειρήματος των Αθηναίων ήταν η επιθυμία τους να κατακτήσουν όλη τη Σικελία. Οι χαλκευμένες ειδήσεις για τον πλούτο της Έγεστας παρόξυναν αυτή την επιθυμία τους, την οποία εκμεταλλεύθηκε επιδέξια ο φιλόδοξος νεαρός πολιτικός Αλκιβιάδης.

Στην παρούσα εργασία θα πραγματευτούμε το 6^ο και 7^ο βιβλίο των Ιστοριών του Θουκυδίδη που αποτελούν τα λεγόμενα «Σικελικά» και αναφέρονται στην παράτολμη και απονενομημένη εκστρατεία των Αθηναίων στη Σικελία (415-413 π.Χ.). Είναι τα πιο καλοδουλεμένα τμήματα των *Ιστοριών* του Θουκυδίδη.

Θα περιγράψουμε τους λόγους που οδήγησαν στην εκστρατεία, στα γεγονότα που έλαβαν χώρα, θα μιλήσουμε για τους πρωταγωνιστές και τους λόγους τους (δημηγορίες) και θα αναλύσουμε τα αίτια της αποτυχίας της εκστρατείας και τις συνέπειες που αυτή επέφερε.

Εισαγωγή

Με τον όρο **Εκστρατεία στη Σικελία** εννοούμε την εκστρατεία των Αθηναίων στη Σικελία, η οποία ξεκίνησε το 415 π.Χ και ολοκληρώθηκε το καλοκαίρι του 413 π.Χ, στο πλαίσιο του Πελοποννησιακού Πολέμου. Στόχος της εκστρατείας ήταν η κατάλυση της ηγεμονίας των Συρακουσών στη Σικελία, την οποία οι Αθηναίοι ήθελαν να καταστήσουν ορμητήριο κατά των ελληνικών πόλεων της Κάτω Ιταλίας. Παρά τη μεγάλη εκστρατευτική δύναμη, καθώς και τις ενισχύσεις που έλαβαν κατά τη διάρκεια της εκστρατείας, οι Αθηναίοι και οι σύμμαχοι τους υπέστησαν καταστροφική ήττα από τα στρατεύματα των Συρακουσίων και των συμμάχων τους. Κύριος λόγος της αποτυχίας ήταν η προδοσία του Αλκιβιάδη, ο οποίος έπεισε τους Σπαρτιάτες να στείλουν τον Γύλιππο να ηγηθεί των Συρακουσίων. Ο Γύλιππος κατάφερε να συγκεντρώσει μεγάλο στράτευμα και πέτυχε σημαντικές νίκες στη ξηρά και στη θάλασσα, αναγκάζοντας τους Αθηναίους να παραδοθούν.

Η εκστρατεία στη Σικελία υπήρξε η σημαντικότερη από όλες τις ελληνικές πολεμικές επιχειρήσεις του Πελοποννησιακού Πολέμου και απέφερε δόξα στους νικητές, ενώ οι ηττημένοι υπέστησαν ολοκληρωτική πανωλεθρία¹. Ο Θουκυδίδης γράφει με ουδέτερο γένος «οὐδὲν [έστι] ὄ,τι οὐκ ἀπόλετο» (:δεν έμεινε τίποτε που να μη χαθεί)² και όχι «οὐδέις έστι»³. Το ότι χάθηκαν σχεδόν όλοι οι Αθηναίοι είναι γεγονός. Με το στρατό παγιδευμένο «έν ταῖς λιθοτομίαις», περισσότεροι από 4.000 Αθηναίοι⁴, μέσα σε πελώρια νταμάρια σε βουνά της Σικελίας κοντά στον Άναπο ποταμό, πτώματα και ζωντανοί μαζί καθώς διψούν τρέχουν όλοι μαζί να πιουν από το θολωμένο με το αίμα των συντρόφων τους νερό του Άναπου ποταμού, που κοκκίνιζε γιατί λίγο νωρίτερα οι Συρακούσιοι έσφαζαν Αθηναίους στις όχθες του.

Λίγο μετά τα μέσα του καλοκαιριού του 415 π.Χ. οι Αθηναίοι ξεκίνησαν την εκστρατεία εναντίον των Συρακουσών, της κυριότερης ελληνικής αποικίας στο εύφορο νησί της Σικελίας και εν δυνάμει συμμάχου της Σπάρτης. Ο χαρισματικός, αλλά παράτολμος, Αθηναίος στρατηγός Αλκιβιάδης ισχυρίστηκε ότι οι κάτοικοι των Συρακουσών εφοδίαζαν με τρόφιμα τους Σπαρτιάτες και τους συμμάχους τους. Επιπλέον, υποστήριξε ότι, αν η Αθήνα εδραίωνε την θέση της στη Σικελία, θα είχε στρατηγικό πλεονέκτημα σε μια μελλοντική επίθεση εναντίον της Καρχηδόνας. Επίσης, με την κατάκτηση των Συρακουσών οι Αθηναίοι θα ήταν πλέον κυρίαρχοι της δυτικής Μεσογείου, ενώ με την εκστρατεία θα εξασφάλιζαν πολλά λάφυρα και πρόσθετα εισοδήματα. Η δημαγωγική επιχειρηματολογία του Αλκιβιάδη συνεπήρε τους Αθηναίους, που αγνόησαν τις πιο συνετές προτάσεις του πολιτικού αντιπάλου, του Νικία. Χωρίς να λάβουν ιδιαίτερα υπόψη τους ότι οι Συρακούσες απείχαν πάνω από χίλια χιλιόμετρα και ότι διέθεταν άφθονους πόρους, ισχυρό ιππικό και υπολογίσιμη ναυτική δύναμη, υπερψήφισαν την πρόταση της πραγματοποίησης της εκστρατείας.

¹ Θουκυδίδης (μετάφραση), Ζ.87 (β)

² [Σκουτερόπουλος](#), 2011, σ. 105

³ Θουκυδίδης, [Ζ LXXXVII](#)

⁴ Ράπτης, 2002, σ. 351

Στο έργο του Αθηναίου ιστορικού Θουκυδίδη, που, εκτός των άλλων, θεωρείται και λογοτεχνικό αριστούργημα, παρατίθεται μια διαφορούμενη εκτίμηση σχετικά με την εκστρατεία. Ο μεγάλος ιστορικός δίνει έμφαση στην απερισκεψία, χαρακτηριστική της άμετρης φιλοδοξίας που χαρακτήριζε τη δημοκρατική Αθήνα, ωστόσο ως στρατιώτης δηλώνει εντυπωσιασμένος από την έκταση των επιχειρήσεων. Ασκεί κριτική στους συντοπίτες του επειδή δεν υποστήριξαν όσο έπρεπε την υπερπόντια επιχείρηση, όμως στην πραγματικότητα οι Αθηναίοι, δρώντας χωρίς φειδώ και απερίσκεπτα, άδειασαν την πόλη τους και χρησιμοποίησαν επιπλέον άνδρες και προμήθειες σε μια επιχείρηση που η έκβασή της ήταν αμφιλεγόμενη. Η Αθήνα και οι σύμμαχοί της έστειλαν διαδοχικά δύο μεγάλες ναυτικές δυνάμεις που αποτελούνταν από 60.000 άνδρες ενάντια στην άλλη μεγάλη δημοκρατία του ελληνικού κόσμου. Η σύρραξη διήρκησε δύο περίπου χρόνια και λίγοι από αυτούς που έλαβαν μέρος κατάφεραν να γυρίσουν πίσω στην πατρίδα τους⁵.

⁵ Fields, 2014, σ. 7

Περιεχόμενα 6^{ου} και 7^{ου} βιβλίου των Ιστοριών του Θουκυδίδη

Βιβλίο 6

Το 6ο βιβλίο του Θουκυδίδη περιλαμβάνει τις εξής ενότητες:

- 1. Κεφ. 1. Πρόλογος.** Οι Αθηναίοι σχεδιάζουν εκστρατεία με στόχο την υποταγή της Σικελίας .
- 2. Κεφ. 2-5 «Αρχαιολογία» της Σικελίας.** Πρώτοι κάτοικοι, ελληνικός αποικισμός, ελληνικές πόλεις στη Σικελία.
- 3. Κεφ. 6 «Αφορμή» της Σικελικής εκστρατείας.** Η σικελική πόλη Έγεστα ζητάει βοήθεια από την Αθήνα στη διαμάχη της με τον γειτονικό Σελινούντα. Αποστολή Αθηναϊκής πρεσβείας στη Σικελία για να διερευνήσει τις δυνατότητες επέμβασης.
- 4. Κεφ. 7. Αψιμαχίες Αθηναίων-Λακεδαιμονίων** στο Άργος και τη Χαλκιδική, με τις οποίες κλείνει το 16ο έτος του πολέμου.
- 5. Κεφ. 8.** Επιστροφή της Αθηναϊκής πρεσβείας από τη Σικελία. **Αποφασίζεται εκστρατεία** και εκλέγονται στρατηγοί ο Αλκιβιάδης, ο Νικίας και ο Λάμαχος (415 π.Χ.)
- 6. Κεφ. 9-15 Δημηγορία του Νικία.** Προβάλλει τις δυσκολίες της εκστρατείας στον Αθηναϊκό δήμο και εισηγείται ματαίωσή της.
- 7. Κεφ. 16-19 Δημηγορία Αλκιβιάδη.** Αναίρει τα επιχειρήματα του Νικία και υποστηρίζει ένθερμα την πραγματοποίηση της εκστρατείας.
- 8. Κεφ. 20-26.** Οι Αθηναίοι αποφασίζουν την εκστρατεία στη Σικελία και δίνουν στους στρατηγούς απόλυτη εξουσία (στρατηγοί «αυτοκράτορες») για την προετοιμασία και την πραγματοποίησή της.
- 9. Κεφ. 27-29 Το Επεισόδιο των Ερμών.**
- 10. Κεφ. 30-32 Αναχώρηση** του Αθηναϊκού στρατού και στόλου για τη Σικελία.
- 11. Κεφ. 33-41 Δημηγορίες,** στις Συρακούσες της Σικελίας, του Ερμοκράτη και του Αθηναγόρα. Ο Ερμοκράτης ζητεί συμμαχία των πόλεων της Σικελίας και αίτηση βοήθειας από Κόρινθο και Σπάρτη για την αντιμετώπιση των Αθηναίων, ο Αθηναγόρας θεωρεί απίθανη μια εκστρατεία των Αθηναίων στη Σικελία.
- 12. Κεφ. 42-60 Άφιξη των Αθηναίων στη Σικελία.** Αναζήτηση συμμάχων. Συσκέψεις των στρατηγών περί του πρακτέου.

13. Κεφ. 60-62 **Ανάκληση του Αλκιβιάδη στην Αθήνα** και διαφυγή του στη Σπάρτη, στην οποία αποκαλύπτει τα σχέδια των Αθηναίων για τη Σικελία.

14. Κεφ. 63-71 **Οι Αθηναίοι στις Συρακούσες. Μάχη με τους Συρακουσίους.**

15. Κεφ. 72-88 **Δημηγορίες Ερμοκράτη και Ευφόρου** στη Σικελική πόλη Καμάρινα, σύμμαχο των Αθηναίων. Ο Ερμοκράτης ζητάει να εγκαταλείψει η πόλη τη συμμαχία, ο Εύφορος, να παραμείνει η πόλη σύμμαχος της Αθήνας. Η Καμάρινα αποφασίζει να μείνει ουδέτερη.

16. Κεφ. 89-94. **Στη Σπάρτη φτάνουν πρέσβεις** από τις Συρακούσες και ο Αλκιβιάδης συμβουλεύει Κορινθίους και Σπαρτιάτες πώς να βοηθήσουν τους Συρακουσίους εναντίον των Αθηναίων. Με την άφιξη της πρεσβείας των Συρακουσίων στη Σπάρτη κλείνει το 18ο έτος του πολέμου.

17. Κεφ. 95-104 **Οι Αθηναίοι πολιορκούν τις Συρακούσες.** Θάνατος του Λάμαχου. Ο Νικίας μένει μόνος αρχηγός του Αθηναϊκού στρατού και στόλου στη Σικελία. Στον Τάραντα φτάνουν με λίγα πλοία ο Σπαρτιάτης στρατηγός Γύλιππος και ο Κορίνθιος Πυθήνας για να βοηθήσουν τους Συρακουσίους (414 π.Χ.).

18. Κεφ. 105. **Αψιμαχίες στο Άργος** μεταξύ Αθηναίων και Λακεδαιμονίων.

Βιβλίο 7

Το 7ο βιβλίο του Θουκυδίδη περιλαμβάνει τις εξής ενότητες:

Αφιξη του Γύλιππου στις Συρακούσες, πρώτες στρατιωτικές επιτυχίες των Συρακουσίων (Κεφ. 1-7).

Ο Νικίας με επιστολή του στην Αθήνα ζητεί ή την ανάκλησή του ή την αποστολή ενισχύσεων (Κεφ. 8-15).

Προετοιμασίες Αθηναίων-Πελοποννησίων και επιχειρήσεις που γίνονται την ίδια εποχή στην Ελλάδα (Κεφ. 16-20).

Πρώτη ναυμαχία στο λιμάνι των Συρακουσών και πτώση του Πλημμυρίου (Κεφ. 21-25). Εξελίξεις την ίδια περίοδο στην Ελλάδα και μετάβαση του Δημοσθένη και του Ευρυμέδοντα στην Ιταλία (Κεφ. 26-35).

Δεύτερη ναυμαχία Αθηναίων και Συρακουσίων και νίκη των Συρακουσίων (Κεφ. 36-41).

Αφιξη του Δημοσθένη και του Ευρυμέδοντα στις Συρακούσες, επίθεση των Αθηναίων στις Επιπολές, αποτυχία των Αθηναίων στις Επιπολές, σκέψεις των Αθηναίων μετά την ήττα για αποχώρηση από τη Σικελία, αναβλητικότητα του Νικία (Κεφ. 42-50).

Οι Αθηναίοι ηττώνται σε ναυμαχία στις Συρακούσες, θάνατος του Ευρυμέδοντα, αποκλεισμός του Μεγάλου Λιμανιού και απόφαση των Αθηναίων για αναχώρηση (Κεφ. 51-60).

Λόγος του Νικία (Κεφ. 61-64).

Λόγοι των Συρακουσίων στρατηγών (Κεφ. 65-68).

Τελική ναυμαχία, ήττα των Αθηναίων, αναχώρηση των Αθηναίων από το στρατόπεδο τους προς το εσωτερικό του νησιού, λόγος του Νικία (Κεφ. 69-77).

Υποχώρηση και καταστροφή του αθηναϊκού εκστρατευτικού σώματος, η τύχη των αιχμαλώτων (Κεφ. 78-87).

Ο Θουκυδίδης

Ο **Θουκυδίδης του Ολόρου ο Αλιμούσιος** (περ. 460 π.Χ. - περ. 399 π.Χ.) ήταν αρχαίος Έλληνας ιστορικός, γνωστός για τη συγγραφή της Ιστορίας του Πελοποννησιακού Πολέμου. Πρόκειται για ένα κλασικό ιστορικό έργο, το πρώτο στο είδος του, που αφηγείται με τεκμηριωμένο τρόπο τα γεγονότα του Πελοποννησιακού Πολέμου (431 - 404 π.Χ.), μεταξύ της Αθήνας και της Σπάρτης. Ο Θουκυδίδης έζησε ως το τέλος του πολέμου, όπως λέει ο ίδιος στο Ε 26 της Ιστορίας, αλλά δεν πρόλαβε να ολοκληρώσει τη συγγραφή του έργου.

Το έργο του άσκησε μεγάλη επιρροή σε ιστορικούς και μελετάται ως σήμερα από πολιτικούς επιστήμονες, καθώς θεωρείται ο πατέρας του πολιτικού ρεαλισμού ως προσέγγιση στη μελέτη των διεθνών σχέσεων⁶.

Ο Θουκυδίδης ήταν περίπου 25-30 ετών στην αρχή του Πελοποννησιακού Πολέμου (431 π.Χ.). Αρρώστησε και ο ίδιος κατά τον λοιμό που έπληξε την Αθήνα μεταξύ 430 και 427 π.Χ. εξοντώνοντας το ένα τέταρτο του πληθυσμού της, μεταξύ αυτών και τον Περικλή.

Το 424 π.Χ. εκλέχθηκε στρατηγός και ανέλαβε τη διοίκηση επτά πλοίων που αγκυροβολούσαν στη Θάσο, πιθανότατα λόγω των διασυνδέσεων του στην περιοχή. Κατά το χειμώνα του 424/3 π.Χ. ο Σπαρτιάτης στρατηγός Βρασίδης επιτέθηκε στην Αμφίπολη, μια παραλιακή πόλη της Μακεδονίας στα δυτικά της Θάσου, στρατηγικής σημασίας για την Αθηναϊκή Συμμαχία, λόγω της ναυπηγήσιμης ξυλείας που πρόσφερε η περιοχή και επειδή βρισκόταν κοντά στα χρυσωρυχεία του Παγγαίου. Ο Αθηναίος διοικητής της Αμφίπολης ζήτησε βοήθεια από το Θουκυδίδη.

Ο Βρασίδης, γνωρίζοντας ότι ο Θουκυδίδης βρισκόταν στη Θάσο και φοβούμενος βοήθεια από τη θάλασσα, έσπευσε να προσφέρει ευνοϊκούς όρους στους κατοίκους της Αμφίπολης για παράδοση, τους οποίους και δέχτηκαν. Έτσι όταν ο Θουκυδίδης έφτασε στην Αμφίπολη, η πόλη ήταν ήδη υπό σπαρτιατικό έλεγχο.

Τα νέα για την απώλεια της Αμφίπολης προκάλεσαν μεγάλη αναστάτωση στην Αθήνα. Σχετικά με την αποτυχία του να σώσει την πόλη, ο Θουκυδίδης αναφέρει: «Μου συνέβη να εξοριστώ από την πόλη μου επί είκοσι χρόνια μετά τη στρατηγία μου στην Αμφίπολη και, έχοντας επαφή με τα πράγματα των δύο πλευρών, και ιδίως, λόγω της εξορίας μου, με τα πράγματα των Πελοποννησίων, είχα τη δυνατότητα να τα προσεγγίσω απερίσπαστος και να τα κατανοήσω καλύτερα» (Ε 26, μτφρ. Σκουτερόπουλου). Πιθανόν ο Θουκυδίδης ταξίδεψε και στη Σικελία κατά την εκστρατεία στη Σικελία, καθώς υπάρχουν παραδείγματα βαθιάς γνώσης των τοπικών συνθηκών.

Σύμφωνα με τον Πausανία, κάποιος με το όνομα Οινόβιος κατάφερε να περάσει ένα νόμο που επέτρεπε στο Θουκυδίδη να γυρίσει στην Αθήνα, πιθανόν λίγο μετά την παράδοση της Αθήνας και το τέλος του πολέμου το 404 π.Χ.. Ο Πausανίας συνεχίζει

⁶ Πλατιάς, 2000, σελ. 25

λέγοντας ότι δολοφονήθηκε κατά την επιστροφή του στην Αθήνα. Πολλοί αμφισβητούν αυτή την εκδοχή, θεωρώντας πως υπάρχουν ενδείξεις ότι έζησε μέχρι και το 398 π.Χ.

Πάντως, όποια από τις δύο απόψεις και αν ισχύει, το σίγουρο είναι ότι, παρόλο που έζησε μετά το τέλος του πολέμου, δεν πρόλαβε να ολοκληρώσει την Ιστορία του. Η αφήγησή του τελειώνει απότομα στο μέσο του 411 π.Χ., υποδηλώνοντας ίσως ότι πέθανε ξαφνικά κατά τη διάρκεια της συγγραφής του έργου. Σύμφωνα με κάποια παράδοση αναφέρεται ότι το κείμενό του βρέθηκε να τελειώνει με μία ανολοκλήρωτη πρόταση. Τα λείψανά του επιστράφηκαν στην Αθήνα και ενταφιάστηκαν στον οικογενειακό τάφο του Κίμωνα.

Το έργο του Θουκυδίδη

Ο Θουκυδίδης δεν έδωσε τίτλο στο έργο αυτό, ούτε το διαίρεσε σε βιβλία. Η διαίρεσή του σε οκτώ βιβλία και ο τίτλος *Θουκυδίδου Ιστορία* ή *Συγγραφή* οφείλεται στους αρχαίους γραμματικούς.

- Στο Α' βιβλίο, μετά το προοίμιο, ακολουθεί η λεγόμενη *αρχαιολογία*, η οποία αποτελεί σύγκριση μεταξύ του Πελοποννησιακού πολέμου και των προηγουμένων γεγονότων της ελληνικής ιστορίας. Κατόπιν, ύστερα από ορισμένες μεθοδολογικές εκτιμήσεις, ερευνώνται οι άμεσες αιτίες του πολέμου, με μια αναδρομή στις πρώτες αρχές και στη εξέλιξη της αθηναϊκής ηγεμονίας.
- Το Β' βιβλίο ξεκινά την εξιστόρηση του πολέμου, την οποία συνεχίζει με χρονολογική σειρά, διαιρώντας κάθε χρόνο σε καλοκαίρι και χειμώνα. Σημαντικότερα μέρη του είναι εκείνα που αναφέρονται στις δύο επιδρομές των Λακεδαιμονίων στη Αττική και στον Επιτάφιο που εκφώνησε ο Περικλής για τους νεκρούς του πρώτου έτους του πολέμου με τον οποίο ο ιστορικός εξιδανικεύει την πόλη των Αθηνών,^[2] και στο φοβερό λοιμό των Αθηνών.
- Στο Γ' βιβλίο εκτίθενται οι ωμότητες των τριών επόμενων χρόνων και παρεμβάλλονται οι δημηγορίες του Κλέωνα και του συνετού Διόδωτου για την αποστασία και την τιμωρία των Μυτιληναίων.^[3] Σημαντική επίσης είναι η περιγραφή της παθολογίας του εμφυλίου πολέμου με αφορμή κάποια γεγονότα στην Κέρκυρα (Γ 82-83).
- Στο Δ' βιβλίο (7ο, 8ο και 9ο έτος του πολέμου) ο Θουκυδίδης πραγματεύεται την κατάληψη της Πύλου από τους Αθηναίους και τις επιχειρήσεις του Λακεδαιμονίου στρατηγού Βρασίδα στη Χαλκιδική.
- Σημαντικό μέρος του Ε' βιβλίου αναφέρεται στην επιχείρηση των Αθηναίων κατά της Μήλου, όπου δίνεται ανάγλυφη παράσταση της επεκτατικής πολιτικής της Αθήνας.
- Στα βιβλία ΣΤ' και Ζ' εξιστορεί την εκστρατεία στη Σικελία των Αθηναίων (415-413).
- Τέλος, στο Η' βιβλίο περιλαμβάνει τα πρώτα χρόνια του Δεκελεικού πολέμου, την παρέμβαση των Περσών στις ελληνικές υποθέσεις και την αποστασία πολλών συμμάχων από τους Αθηναίους.

Το ΣΤ΄ και Ζ΄ βιβλίο του Θουκυδίδη- Οι δημηγορίες

Το ΣΤ΄ και Ζ΄ βιβλίο του Θουκυδίδη αποτελούν τα λεγόμενα «Σικελικά» και αναφέρονται στην παράτολμη και απονενοημένη⁷ εκστρατεία των Αθηναίων στη Σικελία (415-413 π.Χ.). Είναι τα πιο καλοδουλεμένα τμήματα των *Ιστοριών* του Θουκυδίδη· συγκεκριμένα, η περιγραφή της αναχώρησης του στόλου από τον Πειραιά (Ζ. 30-32), της ναυμαχίας στο μεγάλο λιμάνι των Συρακουσών (Η. 70-72) και κυρίως της σφαγής των Αθηναίων στον Ασσίναρο ποταμό (Η. 84) θεωρούνται μέχρι και σήμερα μερικά από τα καλύτερα κομμάτια της παγκόσμιας λογοτεχνίας, πράγμα που δείχνει ότι ο ιστορικός δεν περιγράφει απλώς με τρόπο ωμό και ρεαλιστικό τα γεγονότα αλλά είναι και ένας μεγάλος δεξιοτέχνης του λόγου. Έτσι, ο Th. Macauley, ιστορικός και πολιτικός δεν διστάζει να πει: «είναι το μεγαλύτερο επίτευγμα της ανθρώπινης τέχνης», ενώ ο ιστορικός και φιλόσοφος J. Mill αναγνωρίζει ότι η περιγραφή της συμφοράς των Αθηναίων στον Ασσίναρο είναι το «πιο δυνατό και συγκινητικό κομμάτι της λογοτεχνίας»⁸.

Η αρχή του έκτου και το τέλος του έβδομου βιβλίου αποτελούν σωστά διαλεγμένες τομές, ανάμεσα στις οποίες βρίσκεται η ιστορία της σικελικής εκστρατείας σαν ένα δράμα με μεγάλη ένταση και αυτοτέλεια. Ο Θουκυδίδης έχει κάνει την εισαγωγή σε αυτό το μέρος του έργου ανάλογη με την σημασία του. Με την αναγγελία της δράσης (6,1) καθορίζει ότι οι περισσότεροι Αθηναίοι δεν είχαν καμιά ιδέα για το μέγεθος της Σικελίας και το πλήθος των κατοίκων, και στην αρχή του κεφαλαίου 6, πλαισιώνοντας την διήγηση σύμφωνα με την συνήθειά του, ανακεφαλαιώνει: τσοσαῦτα ἔθνη Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων Σικελίαν ὤκει! Στο ενδιάμεσο υπάρχει μια ιστορία της κατοίκησης της Σικελίας, που μας γνωρίζει τους κατοίκους και τις πόλεις της και μας προσφέρει έτσι εντυπωσιακή εικόνα για τους σκοπούς της Αθηναϊκής επιχείρησης.

Με το κεφάλαιο 8 περνούμε στον 17^ο χρόνο του πολέμου, ο οποίος μαζί με ένα μέρος από το καλοκαίρι του 18^{ου} γεμίζει αυτό το βιβλίο. Την αφορμή για την επέμβαση των Αθηναίων την έδωσε αυτήν τη φορά η αίτηση της Έγεστας για βοήθεια, που πιεζόταν από τον Σελινούντα και τους συμμάχους Συρακουσίους. Η σικελική τοπική ειρήνη, που την είχε αποκαταστήσει ο Ερμοκράτης, δεν κράτησε πολύ. Ο Θουκυδίδης ξεχωρίζει και εδώ τις πραγματικές αιτίες από τις αφορμές, κι επαναλαμβάνοντας την έκφραση που χρησιμοποίησε στο 1, 23 (ἀληθεστάτη πρόφασις), ονομάζει πραγματική αιτία την πρόθεση των Αθηναίων να υποτάξουν ολόκληρη την Σικελία⁹.

Στην σημασία της επιχείρησης και την έκταση των συνεπειών της αντιστοιχεί η επιμέλεια της διήγησης, που φαίνεται επίσης από το μέγεθος και την σύλληψη των δημηγοριών. Οι Αθηναίοι έχουν ήδη αποφασίσει να στείλουν εξήντα πλοία (6,8), όταν ο Νικίας προσπαθεί λίγες μέρες αργότερα, σε μιαν συνέλευση που στην πραγματικότητα επρόκειτο να αποφασίσει μόνο για τις ανάγκες της επιχείρησης, να τους κάνει να ματαιώσουν την εκστρατεία. Ο μεγάλος αγώνας λόγω ανάμεσα σε αυτόν και τον Αλκιβιάδη (6, 9-25) αναπτύσσει με θουκυδίδειον τρόπο τα επιχειρήματα υπέρ και κατά

⁷ Κωνσταντινόπουλος, 2013, σ. 88

⁸ Γιαγκόπουλος Α.Ι, Μαλαθούνη Ζ.Ε., 2010, σ. 11

⁹ Lesky, 1990, σ. 647

της εκστρατείας στην Σικελία, προσφέρει όμως συγχρόνως ανάγλυφα σχεδιασμένες τις εικόνες των δύο ανδρών, που επρόκειτο να παίζουν αποφασιστικό ρόλο στα γεγονότα που θα ακολουθούσαν. Ο Αλκιβιάδης βέβαια είχε ήδη πρωτύτερα εμφανιστεί στην σκηνή (5, 43), μνημονεύεται όμως εκεί με σύντομο χαρακτηρισμό της θέσης και των κινήτρων του. Τώρα όμως (6, 15), πριν από την μεγάλη του δημηγορία, ο Θουκυδίδης δείχνει την προβληματικότητα του χαρακτήρα του, με την τόσο ολέθρια για την Αθήνα ανάμειξη επιβλητικού παρουσιαστικού και σχεδιαστικής μεγαλοφυΐας με απέραντη αρχομανία και αδίστακτη ιδιοτέλεια. Αλλά και η τραγικότητα του Νικία, για την οποία ο Θουκυδίδης βρίσκει λόγια βαθειάς κατανόησης στον επίλογό του για τον άνθρωπο (7,86), γίνεται φανερή σε αυτόν τον αγώνα, με τέλεια καθαρότητα. Σαν προειδοποιητής της τελευταίας στιγμής προσπαθεί στον πρώτο από τους τρεις λόγους να εμποδίσει την περιπέτεια, βλέπει όμως από την απάντηση του Αλκιβιάδη τώρα πια καλά ότι όλοι οι δισταγμοί έχουν παραμερισθεί. Ξαναπαίρνει λοιπόν ακόμα τον λόγο και ζητά για την επιχείρηση, αν πρόκειται σώνει και καλά να πραγματοποιηθεί, μian πολύ ισχυρή προετοιμασία με στρατιώτες, πλοία και εφόδια. Ελπίζει ακόμη ότι με το μέγεθος της απαραίτητης δαπάνης θα μπορέσει να αποτρέψει τους Αθηναίους από το σχέδιό τους, επειδή όμως σε αυτό αποτυγχάνει, αυτός ο ίδιος γίνεται έτσι αποφασιστικός συντελεστής για τις πελώριες διαστάσεις της εκστρατείας.

Ύστερα από την διήγηση της ασέβειας των Ερμοκοπιδών και το ξεκίνημα του στόλου, ο Θουκυδίδης περνά στο σικελικό θέατρο του πολέμου (32) και μας κάνει μάρτυρες ενός προδράματος, που φανερά προσφέρεται σαν αντίβαρο στην αθηναϊκή εκκλησία του δήμου. Κι εδώ ένας αγώνας λόγων (33-41) φανερώνει τους κινδύνους στο εσωτερικό της πολιτείας, κι εδώ ακούμε τρεις δημηγορίες που τις εκφωνούν όμως άλλοι τόσοι ομιλητές. Ο Ερμοκράτης, φορέας της σικελικής αντίστασης, τονίζει την σοβαρότητα της κατάστασης και κάνει συγκεκριμένες προτάσεις, στις οποίες αντιμιλά ο δημαγωγός Αθηναγόρας. Γι' αυτόν όλα είναι μόνο μια καλόδεχτη αφορμή να φουντώσει την φωτιά των εσωτερικών αγώνων και να ρητορεύει για το ριζοσπαστικά δημοκρατικού του πρόγραμμα. Ένας στρατηγός τελειώνει την συζήτηση με υπόδειξη των αναγκαίων και λογικών μέτρων.

Επάνω στις πρώτες επιχειρήσεις των Αθηναίων, που δεν βρίσκονται κάτω από καλό αστερισμό, έρχεται η ανάκληση του Αλκιβιάδη, ο οποίος πρέπει να απαντήσει στις κατηγορίες για ασέβεια, ξεμακραίνει όμως από το πλοίο της υπηρεσίας και καταφεύγει στους Σπαρτιάτες. Το ότι οι Αθηναίοι ύστερα από το ξεκίνημα του στόλου συνέχισαν με τόσο ζήλο την έρευνα για τις αιτίες του ακρωτηριασμού των Ερμών και την βεβήλωση των μυστηρίων, δικαιολογείται από τον μόνιμο φόβο της δικτατορίας. Η μνημόνευσή της του δίνει ευκαιρία να παρεμβάλει την παρέκβαση για τους Πεισιστρατίδες (6, 54-59), στην οποία προσφέρεται η αλήθεια για τους δοξασμένους τυραννοκτόνους. Ότι ο Ίππαρχος δεν υπήρξε ποτέ δικτάτορας το είχε ήδη διατυπώσει με συντομία ο Θουκυδίδης (1, 20), εκεί που χρειαζόταν ένα παράδειγμα για το ότι και μέσα στον ίδιο τόπο μια παράδοση μπορεί να είναι λαθεμένη. Εδώ εξετάζει πλατιά την ιστορία των ερωτικών σχέσεων που υπήρχαν πίσω από την πράξη του Αρμόδιου και του Αριστογείτονα, και προσπαθεί να καταξιώσει δίκαια τις υπηρεσίες των δικτατόρων για την Αθήνα. Ο Θουκυδίδης διορθώνει δυο φορές το λάθος για τον Ίππαρχο, αυτό όμως δεν μπορεί να

δώσει λαβή σε συμπεράσματα αναλυτικής θεωρίας, εξαιτίας του διαφορετικού χαρακτήρα των δύο μερών.

Η εξιστόρηση του σικελικού πολέμου περιλαμβάνει πάρα πολλές δημηγορίες. Αυτό ισχύει για τις προετοιμασίες καθώς και για το αρχικό στάδιο των επιχειρήσεων. Έτσι ακούμε τον Νικία να μιλά στους στρατιώτες (68) στην πρώτη επιχείρηση των Αθηναίων εναντίον των Συρακουσών, ενώ ένας λόγος του Ερμοκράτη για τα αναγκαία μέτρα προσφέρεται έμμεσα (72). Ένας αγώνας λόγων σε μεγάλη κλίμακα (76-87), ακολουθεί αμέσως σε συσχετισμό με την απόπειρα των Συρακουσίων και των Αθηναίων να πάρουν με το μέρος τους την Καμάρινα, που βρίσκεται ανάμεσα στις δύο παρατάξεις. Πάλι ο Ερμοκράτης είναι που μιλά στην Καμάρινα, ο εμπνευστής του σικελικού μετώπου, για τους Αθηναίους όμως ο Εύφημος, που εκθέτει την αθηναϊκή πολιτική της βίας με έναν τρόπο που θυμίζει τον διάλογο των Μηλίων.

Στο υπόλοιπο αυτής της πολεμικής χρονιάς βλέπουμε τις απόπειρες των δύο παρατάξεων να κερδίσουν καινούργιους συμμάχους, αποφασιστική όμως για την επέκταση του πολέμου είναι η παρουσία του Αλκιβιάδη στην Σπάρτη. Εκεί διστάζουν ακόμα να επέμβουν, ο Αλκιβιάδης όμως αναταράζει την σπαρτιατική επιφυλακτικότητα. Η προδοσία της πατρίδας του, που είχε αποφασιστική σημασία για την έκβαση του πολέμου, δια φωτίζεται με την μεγάλη του αγόρευση (89-92). Ο Αλκιβιάδης συμβουλεύει να στείλουν στρατεύματα κι έναν άξιο Σπαρτιάτη αρχηγό. Αυτός θα είναι ο Γύλιππος, και με αυτόν αρχίζουν οι δυσκολίες του αθηναϊκού στρατού, τις οποίες εκθέτει το έβδομο βιβλίο. Ο Αλκιβιάδης όμως συμβουλεύει ακόμα την κατάληψη της Δεκέλειας στα βόρεια της Αθήνας. Αυτό είναι βαρύ χτύπημα για την πόλη, όπως αναπτύσσει το ίδιο βιβλίο σε ένα ιδιαίτερο κεφάλαιο (27 κε.).

Με το τελικό τμήμα του έκτου βιβλίου βρισκόμαστε κιόλας στο 18^ο έτος του πολέμου, που η εξιστόρησή του φτάνει ως το 7, 18. Δόθηκε δηλαδή λίγος σχετικά χώρος σε αυτό το έτος, κι από αυτό φαίνεται η σοφία του συγγραφέα στην διάταξη της ύλης του. Η διήγηση των γεγονότων της προηγούμενης χρονιάς με την προπαρασκευή και το ξεκίνημα της μεγάλης επιχείρησης έχει περιγραφεί πλούσια, και σε αυτό χρησιμεύουν πολλές δημηγορίες για την κατανόηση δυνάμεων, ανθρώπων και καταστάσεων. Με την ίδια πυκνότητα, μολονότι με λιγότερες δημηγορίες, γίνεται και η εξιστόρηση του 19^{ου} έτους με την καταστροφή. Το 18^ο, αντίθετα, που βρίσκεται ανάμεσα σε αγέρωχη ελπίδα και απέραντη αθλιότητα και στο οποίο η μεγάλη κρίση δεν έχει φτάσει ακόμα, πιάνει λιγότερο χώρο και βάρος. Στο κέντρο βρίσκεται η πολιορκία των Συρακουσών, που στην αρχή ξεκινά καλά ύστερα από την κατάληψη του υψώματος των Επιπολών. Ύστερα όμως η επέμβαση του Γύλιππου αλλάζει την κατάσταση σε τρόπο που αναγκάζει τον Νικία να ζητήσει βοήθεια από την Αθήνα. Η ανάγνωση της επιστολής του στην εκκλησία του δήμου (7, 11-15) παίζει τον ρόλο των δημηγοριών, οι οποίες λείπουν από την διήγηση αυτής της χρονιάς.

Το έβδομο βιβλίο (ο Macauley το τοποθέτησε ψηλότερα από όλα τα πεζογραφήματα που γνώριζε) διηγείται στο κύριο μέρος του το 19^ο έτος του πολέμου, που η πραγμάτευση του περιλαμβάνει ακόμα τα έξι πρώτα κεφάλαια του τελευταίου βιβλίου. Κακοσήμαδα αρχίζει η διήγηση, με την κατάληψη της Δεκέλειας από τους

Πελοποννήσιους, που έτσι κόβει την Αθήνα από την πιο σύντομη σύνδεσή της με την Εύβοια και συγχρόνως και από τον πιο σύντομο δρόμο ανεφοδιασμού της (19). Ο Θουκυδίδης φροντίζει και πιο πέρα, ώστε να μη φύγουν από το οπτικό μας πεδίο οι δυσκολίες τις οποίες αυτή η κατάληψη δημιούργησε σε βάρος των Αθηνών. Στο μέτωπο των Συρακουσών-όπου οι Αθηναίοι ελέγχουν ακόμα την κατάσταση στην θάλασσα, έχασαν όμως το ακρωτήριο Πλημμύριο, που το κυρίευσε ο Γύλιππος (22)-, και τα δύο μέρη προσπαθούν να πάρουν ενισχύσεις. Ο Δημοσθένης ξεκινά με ενισχύσεις για τον Νικία, δεν προφταίνει όμως να πάρει μαζί του χίλιους τριακόσιους μισθοφόρους, που έφτασαν πολύ αργά. Οι Αθηναίοι αναγκάζονται να τους στείλουν στις πατρίδες τους για οικονομικούς λόγους, κι αυτό δίνει αφορμή να εκτεθούν ευρύτερα οι στρατιωτικές και οικονομικές δυσκολίες που τους προκάλεσε η σπαρτιατική κατάληψη της Δεκέλειας (27 κε.).

Η επιδρομή των Θρακών, που γυρνούσαν στην πατρίδα τους, εναντίον της Μυκαλησσού, και το μακελειό, που δεν λυπήθηκε ούτε τα παιδιά του σχολείου, δίνουν ένα συγκλονιστικό παράδειγμα για το τι πράγματα ήταν δυνατά σε αυτόν τον πόλεμο (29). Ο Θουκυδίδης εξασφαλίστηκε από το ενδεχόμενο να χάσουμε από τα μάτια μας την Αττική σαν δεύτερο επίκεντρο σε αυτήν την φάση του πολέμου, και μπορεί στα επόμενα να μεταφέρει ξανά το βάρος της περιγραφής στην Σικελία. Εκεί, με την όλο και μεγαλύτερη ικανότητα των Συρακουσίων στην θάλασσα, αρχίζει μια επικίνδυνη εξέλιξη για τον αθηναϊκό στόλο, ακόμα όμως παρουσιάζεται πριν από την καταστροφή-ποιος θα σκεφτόταν εδώ την Τραγωδία!-δικαιολογημένη ελπίδα για καλή έκβαση. Ο Δημοσθένης με τις ενισχύσεις τρύπωσε μέσα στο λιμάνι των Συρακουσών (42), οι Αθηναίοι ξαναγίνονται προσωρινά κύριοι της κατάστασης, η αποφασιστική όμως επίθεση για ανακατάληψη του υψώματος των Επιπολών αποτυχαίνει (43 κε). Τώρα ο ίδιος ο Δημοσθένης επεμβαίνει για να σταματήσει ολόκληρη η επιχείρηση, ο Νικίας όμως διστάζει, και όταν τέλος αποφάσισε την υποχώρηση, μια έκλειψη του φεγγαριού του τρομάζει και τους κάνει να περιμένουν τρεις φορές εννιά μέρες. Οι Συρακούσιοι από την θέληση για άμυνα πέρασαν στην επιθυμία να εκμηδενίσουν το εχθρικό εκστρατευτικό σώμα. Είναι ήδη πιο ισχυροί και στις ναυμαχίες, και αναπτύσσουν το σχέδιο να εμποδίσουν την έξοδο των Αθηναίων από το μεγάλο λιμάνι (56). Εδώ, όπου αρχίζει να διαγράφεται το τελικό στάδιο αυτού του σημαντικού τμήματος του πολέμου, ο Θουκυδίδης μας θυμίζει άλλη μια φορά τις διαστάσεις αυτού του αγώνα, δίνοντας σε δυο κεφάλαια (57 κε) μιαν ανακεφαλαιωτική επισκόπηση των συμμάχων και από τις δυο πλευρές. Με την πλαισιωτική τεχνική, που την συναντούμε διαρκώς, ύστερα από αυτήν την παρέκβαση τοποθετεί την εκτέλεση του αποκλεισμού του λιμανιού. Το ότι η μάχη του λιμανιού, που ακολουθεί τώρα, μαζί με την αποτυχημένη απόπειρα εξόδου των Αθηναίων αποτελούν μιαν αποφασιστική πράξη στο σικελικό δράμα, ο Θουκυδίδης αυτό το εξαίρει με δύο τρόπους. Πριν από την μάχη βάζει τις αγορεύσεις των δύο αρχιστρατήγων, του Νικία (61-64) και του Γύλιππου (66-68), και ύστερα από την έκβαση της αποκαθιστά μια πολυσήμαντη συσχέτιση με την Πύλο. Αυτό που έκαναν τότε οι Αθηναίοι στους Λακεδαιμόνιους, καταστρέφοντας τα πλοία τους και αποκλείοντας τον στρατό τους στην Σφακτηρία, το ίδιο παθαίνουν τώρα οι ίδιοι με την καταστροφή του στόλου τους στην Σικελία.

Τώρα δεν μένει άλλο από το να εξασφαλίσουν την υποχώρηση μέσα από φιλική χώρα. Πριν από το ξεκίνημα γι' αυτήν την τελευταία πορεία του στρατού ο Νικίας βγάζει έναν λόγο, που ο Θουκυδίδης τον έπλασε αριστουργηματικά από την νοοτροπία αυτού του ανθρώπου, που ήταν δεμένος με την παράδοση. Όλη αυτή η επιχείρηση, λέει, είναι πιθανό σαν αλαζονεία να έχει προκαλέσει τον φθόνο των θεών, μπορούμε όμως να πούμε ότι εξοφλήθηκε με την τωρινή συμφορά, και πρέπει να περιμένουμε ότι η ευτυχία θα φύγει πάλι από τους εχθρούς. Όμως ένας τόσο μετρημένος λογαριασμός μιας θεοσεβούμενης ψυχής δεν ταιριάζει με αυτό το δράμα. Σε μια βασανιστική πορεία τα στρατεύματα εγκλωβίζονται από τους Συρακούσιους: φοβερές είναι οι απώλειες, φοβερή η τύχη των αιχμαλώτων, που μεταφέρονται στα λατομεία ή στέλλονται αλλού δούλοι. Ο Νικίας και ο Δημοσθένης θανατώνονται¹⁰.

¹⁰ Lesky, 1990, σ. 647-651

Η μεγάλη Αθηναϊκή εκστρατεία στην Σικελία

Προηγούμενες συγκρούσεις

Η εκστρατεία των Αθηναίων στην Σικελία το 415-413 π.Χ. δεν είναι η πρώτη· μας το λέει ξεκάθαρα ο Θουκυδίδης στο Ζ 1,1 με το *αὐθις*. Ήδη είχαν προηγηθεί άλλες δύο, η πρώτη το 427 π.Χ. με είκοσι πολεμικά σκάφη υπό τους στρατηγούς Λάχητα και Χαροιάδη¹¹ (Γ. 86,1), η δεύτερη το 426/5 με σαράντα σκάφη υπό τους στρατηγούς Ευρυμέδοντα, Σοφοκλή και Πυθόδωρο (Δ. 2,2). Οι δύο αυτές αποστολές μπορούν να θεωρηθούν ως αναγνωριστικές (Γ. 86,4) και αποτελούν παράλληλες επιχειρήσεις του όλου πολέμου, αφού ως εκείνη τη στιγμή ο πόλεμος στην Σικελία ήταν για τους Αθηναίους δευτερεύουσας σημασίας. Το 415-413 π.Χ. όμως πρόκειται για την τρίτη και¹² μοιραία για τους Αθηναίους εκστρατεία αφού κατέληξε στην καταστροφή του εκστρατευτικού σώματος¹³.

¹¹ Κέιγκαν, 2005, σ.348

¹² Θουκυδίδης, Ζ. 1,1

¹³ Γιαγκόπουλος Α.Ι., Μαλαθούνη Ζ.Ε., 2010, σ. 11-12

Η αφορμή

Η αφορμή για τη μεγάλη αθηναϊκή εκστρατεία στην Σικελία δόθηκε από την έκκληση της αντιπροσωπείας στην Αθήνα της πόλης Έγεστας, μιας βαρβαρικής εξελληνισμένης πόλης στα βορειοδυτικά του νησιού. Αλλά η εκστρατεία δεν ήταν ούτε συμπτωματική ούτε έξω από τους στρατηγικούς στόχους της μπερλιαστικής πολιτικής της Αθήνας. Η επιθυμία για την κατάκτηση του νησιού δεν ήταν απλώς σταθερή επιδίωξη των ιθυνόντων της αθηναϊκής πολιτείας, αλλά είχε καταντήσει πραγματική αρρώστια και του απλού λαού. Σε αυτό συνετέλεσαν σε μεγάλο βαθμό και τα όσα αφηγούνταν για τον πλούτο του νησιού οι στρατιώτες των δύο προηγούμενων αποστολών στη Σικελία. Γι' αυτό βλέπουμε τους Αθηναίους όλων των ηλικιών να μην έχουν άλλο θέμα συζήτησης παρά πώς θα κατακτήσουν αυτό το νησί. Οι νέοι μάλιστα άκουγαν μαγεμένοι τις διηγήσεις των συμπολιτών τους που είχαν λάβει μέρος στις δύο προηγούμενες αποστολές και, όπου βρίσκονταν, στις παλαιότερες και σε άλλα μέρη σχημάτιζαν τι χάρτη του νησιού και σημείωναν ακόμη και τις θέσεις της Λιβύης και της Καρχηδόνας¹⁴. Δεν είναι λοιπόν αλήθεια ότι οι περισσότεροι Αθηναίοι αγνοούσαν το μέγεθος του νησιού και τους κατοίκους του.

Οι Αθηναίοι ανέκαθεν είχαν βλέψεις για την Σικελία και την Κάτω Ιταλία. Το 480 π.Χ. ο Θεμιστοκλής σχεδίαζε μετανάστευση στη Δύση σε περίπτωση ήττας στη ναυμαχία στη Σαλαμίνα. Λίαν ενδεικτικά μάλιστα είναι και τα ονόματα *Σύβαρις και Ιταλία* που είχε δώσει σε δύο από τις κόρες του¹⁵. Ακόμη και ο Περικλής, που ήταν σταθερά αντίθετος στην επεκτατική πολιτική στη διάρκεια των πολεμικών επιχειρήσεων¹⁶, δεν απέκλειε επέκταση της αθηναϊκής Ηγεμονίας στη Δύση: «Σικελίας δὲ καὶ Περικλέους ἔτι ζῶντος ἐπεθύμουν οἱ Ἀθηναῖοι¹⁷». Σε αυτό οφείλεται, άλλωστε, και η ίδρυση της αποικίας των Θουρίων στην Ιταλία το 444 π.Χ. από τον Περικλή. Την ατμόσφαιρα που επικρατούσε στην Αθήνα τις παραμονές της εκστρατείας μας δίνει με τον καλύτερο τρόπο ο Θουκυδίδης στο 24,3 και επιγραμματικά ο Πλούταρχος¹⁸: «ὁ δύσεως ἐκεῖνος καὶ δύστροπος ἔρωσ», που είχε κατακυριεύσει τις ψυχές του λαού¹⁹.

¹⁴ Πλούταρχος, *Αλκιβιάδης*, 17,4

¹⁵ Πλούταρχος, *Θεμιστοκλής*, 32,2 και De Romilly, 2004, σ. 275-276

¹⁶ Θουκυδίδης, *Αλκιβιάδης*, 144,1

¹⁷ Πλούταρχος, *Αλκιβιάδης*, 17,1 και De Romilly, 2004, σ. 276-277

¹⁸ Πλούταρχος, *Περικλής*, 24,4

¹⁹ Γιαγκόπουλος Α.Ι., Μαλαθούνη Ζ.Ε., 2010, σ. 12-14

Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος

Η Σπάρτη επιχείρησε να εισβάλει στην Αττική πέντε φορές κατά την αρχική φάση του πολέμου (431, 430, 428, 427 και 425 π.Χ.) μέσω της Μεγαρίδας (της στενής λωρίδας γης ανάμεσα στον Κορινθιακό και τον Σαρωνικό κόλπο). Η εισβολή του 446 π.Χ. και η δραματική έκβασή της, που οδήγησε στη λήξη της διένεξης που συμβολικά καλείται Α΄ Πελοποννησιακός Πόλεμος, έπεισε τους Σπαρτιάτες και τους συμμάχους τους (τους Πελοποννησίους) ότι μια παρόμοια στρατηγική θα έφερνε το ίδιο αποτέλεσμα. Ωστόσο, οι Σπαρτιάτες (εκτός από τον βασιλιά Αρχίδαμο) δεν συνειδητοποίησαν ότι ο Περικλής και οι Αθηναίοι επρόκειτο να εφαρμόσουν μια εντελώς νέα στρατηγική.

Ακολουθώντας την συμβουλή του Περικλή, οι Αθηναίοι βρήκαν καταφύγιο μέσα από τα τείχη που περιέβαλλαν την Αθήνα και τον Πειραιά, εγκατέλειψαν την ύπαιθρο στο έλεος των επιδρομών των Πελοποννησίων και βασίστηκαν στις θαλάσσιες οδούς προκειμένου να εφοδιάζουν την πόλη με σιτηρά από την περιοχή του Εύξεινου Πόντου. Οι Αθηναίοι απάντησαν στις λεηλασίες των Σπαρτιατών με μικρής έκτασης επιχειρήσεις του ιππικού, αποβάσεις από την θάλασσα στην Πελοπόννησο και την καταστροφή της Μεγαρίδας, αφού πρώτα οι Πελοποννήσιοι είχαν επιστρέψει στις πόλεις τους. Αποφεύγοντας να αντιμετωπίσουν τον εχθρό σε μια μάχη σώμα με σώμα, οι Αθηναίοι κατάφεραν να περιορίσουν την αποτελεσματικότητα του σπαρτιατικού στρατεύματος, το οποίο αποδυναμώθηκε αισθητά. Έπειτα όμως από τον θάνατο του Περικλή (429 π.Χ.) η Αθήνα, που πλέον ήταν υπό την επιρροή του δημαγωγού Κλέωνα, υιοθέτησε μια πιο τολμηρή επιθετική στρατηγική. Αρχικά εγκατέστησε βάσεις στις ακτές της Πελοποννήσου, με κυριότερη εκείνη της Πύλου, στη Μεσσηνία, και στη συνέχεια απομάκρυνε τη Βοιωτία από τον πόλεμο, γεγονός που οδήγησε στην ολέθρια ήττα των Αθηναίων στο Δήλιο (424 π.Χ.).

Την ίδια χρονιά ο Σπαρτιάτης στρατηγός Βρασίδης κατέλαβε εξαπίνης τους Αθηναίους με μια εκστρατεία στη Θράκη, στη διάρκεια της οποίας κέρδισε κάποιες σημαντικές μάχες και πήρε με το μέρος του αρκετές πόλεις που βρίσκονταν υπό αθηναϊκή επιρροή, περιλαμβανομένης και της Αμφίπολης. Ο Βρασίδης είχε συνειδητοποιήσει ότι η Σπάρτη είχε συμφέρον να ανοίξει ένα παράπλευρο μέτωπο, για να αποσταθεροποιήσει την αθηναϊκή συμμαχία. Ήδη δύο χρόνια νωρίτερα οι Σπαρτιάτες είχαν ιδρύσει μια στρατιωτική αποικία στην κεντρική Ελλάδα, την Ηράκλεια Τραχίδα στην περιοχή της Μαλίδας. Η πόλη αυτή βρισκόταν ανάμεσα στην Αθήνα και τις συμμαχικές της πόλεις στο βορρά, εκ των οποίων η σπουδαιότερη ήταν η Αμφίπολη, και, σύμφωνα με τον Θουκυδίδη, παρείχε στους Σπαρτιάτες σημαντικά πλεονεκτήματα στον πόλεμο με τους Αθηναίους. Ο θάνατος του Βρασίδα και του Κλέωνα έξω από την τελευταία αυτή πόλη (422 π.Χ.) οδήγησε στην υπογραφή συνθήκης ειρήνης, ωστόσο η Αμφίπολη δεν επέστρεψε ποτέ στην σφαίρα επιρροής της Αθήνας.

Η Ειρήνη του Νικία ή «αμφίβολη ειρήνη», όπως πολύ εύστοχα την χαρακτηρίζει ο Θουκυδίδης (5.26.2) έληξε πολύ γρήγορα, όταν πολλοί Αθηναίοι στράφηκαν προς μια πιο επιθετική πολιτική. Εκφραστής ήταν ο φιλόδοξος Αλκιβιάδης, ο οποίος συσπείρωσε μια ομάδα στασιαστών από την Πελοποννησιακή Συμμαχία και έβαλε την Αθήνα εκ νέου

στον πόλεμο. Αυτό τον συνασπισμό πόλεων, με επικεφαλής την Αθήνα και το Άργος διέλυσαν οι Σπαρτιάτες στη Μαντίνεια το 418 π.Χ.

Έπειτα από λίγο, και πάλι με την προτροπή του Αλκιβιάδη, οι Αθηναίοι άνοιξαν ένα νέο μέτωπο, με την εκστρατεία εναντίον των Συρακουσών (415 π.Χ.) υπό την ηγεσία του ίδιου και άλλων δύο στρατηγών, εκ των οποίων ο ένας ήταν ο πολιτικός του αντίπαλος Νικίας. Εντούτοις, πριν ξεκινήσει η επίθεση στις Συρακούσες, ο Αλκιβιάδης ανακλήθηκε στην Αθήνα, προκειμένου να λογοδοτήσει για την κατηγορία της ιεροσυλίας που τον βάραινε. Κατέφυγε τότε στη Σπάρτη, όπου για να φανεί απαραίτητος στους Σπαρτιάτες, τους τρομοκρατούσε προδίδοντας τα αθηναϊκά σχέδια για την κατάκτηση της Δύσης. Στο μεταξύ, ενώ ο Αλκιβιάδης χρονοτριβούσε στη Σπάρτη, ο αθηναϊκός στόλος κατατροπώθηκε έξω από τις Συρακούσες και η εκστρατεία τερματίστηκε με τον χειρότερο τρόπο²⁰.

²⁰ Fields, 2005, σ. 292-309

Οι λόγοι για την εκστρατεία

Πέρα όμως από την υπεραισιοδοξία και την ακατανίκητη επιθυμία για κατάκτηση, οι λόγοι για την εκστρατεία στη Σικελία ήταν πολλοί και ποικίλοι:

1. Ο φόβος των Αθηναίων μήπως οι πόλεις της Σικελίας, δωρικές ως επί το πλείστον, στείλουν στους Πελοποννησίους ενισχύσεις²¹, όπως ακριβώς τους είχε ζητηθεί²², αφού από την αρχή ακόμη του πολέμου είχαν ταχθεί με το μέρος της Σπάρτης²³. Πέρα από αυτά οι Αθηναίοι φοβήθηκαν μήπως οι Συρακούσες, επικεφαλής των Ελλήνων της Σικελίας και της Κάτω Ιταλίας, θέσουν σε κίνδυνο αργότερα και την ίδια την Αθήνα και την αυτοκρατορία της.
2. Ο στόχος των Αθηναίων να εμποδίσουν τον ανεφοδιασμό των Πελοποννησίων σε σιτηρά²⁴ και γενικά σε δημητριακά, που ήταν άφθονα στη μεγαλόνησο²⁵.
3. Η στρατηγική θέση της Σικελίας για τα ιμπεριαλιστικά σχέδια των Αθηναίων, κατάκτηση της Ιταλίας, Λιβύης, Καρχηδόνας²⁶.

Οι συνθήκες για την επίτευξη του στόχου ήταν τώρα κάτι παραπάνω από ευνοϊκές: τα οικονομικά της Αθήνας είχαν ανορθωθεί από την Ειρήνη του 421 π.Χ.²⁷ και τα πράγματα εξελίσσονταν όπως τα ήθελαν. Ιδίως μετά την ανέλπιστα μεγάλη νίκη του Κλέωνα και του Δημοσθένη στη Σφακτηρία και την Πύλο²⁸, που κατέδειξε ότι ήταν μύθος το αήτητο της σπαρτιατικής φάλαγγας, είχε δημιουργηθεί τόσο μεγάλη αισιοδοξία στην Αθήνα, ώστε όλοι, ιθύνοντες και λαός, ήταν πια πεπεισμένοι ότι η στρατιωτική δύναμη που διέθεταν ήταν αδύνατο να αποτύχει να κατακτήσει τη Σικελία²⁹. Ας μην ξεχνάμε, άλλωστε, ότι οι Αθηναίοι, ό,τι δεν επιχειρούσαν, το θεωρούσαν χαμένη ευκαιρία, επειδή είχαν την πεποίθηση ότι θα μπορούσαν να το κατορθώσουν³⁰. Ας θυμηθούμε τις τιμωρίες που είχαν επιβληθεί στους τρεις Αθηναίους στρατηγούς κατά την επιστροφή τους από τη Σικελία με την κατηγορία ότι, ενώ μπορούσαν να υποτάξουν τη Σικελία, δωροδοκήθηκαν και αποχώρησαν³¹. «Είχαν επηρεαστεί, γράφει ο Θουκυδίδης³², τόσο πολύ από την καλή τους τύχη εκείνο τον καιρό, ώστε είχαν την απαίτηση όχι μόνο να μην τους εναντιώνεται τίποτε αλλά και να κατορθώνουν στον ίδιο βαθμό τα πάντα, τόσο τα εφικτά όσα και τα πλέον δύσκολα, ανεξάρτητα από την προετοιμασία τους, είτε μεγάλη ήταν αυτή είτε ανεπαρκής. Αιτία γι' αυτό ήταν η έξω από κάθε προσδοκία επιτυχία στις περισσότερες επιχειρήσεις τους, που τους είχε δημιουργήσει υπερβολική αισιοδοξία».

²¹ Θουκυδίδης, 18,2

²² Θουκυδίδης, Β. 7,2

²³ Θουκυδίδης, Γ. 86,2

²⁴ Κέιγκαν, 2003, σ. 188

²⁵ Θουκυδίδης, Γ.86,4

²⁶ Θουκυδίδης, Ζ. 90,2-3, Πλούταρχος, *Αλκιβιάδης*, 17,3 και Πλούταρχος, *Περικλής*, 20,4

²⁷ Θουκυδίδης, Ζ. 12,1

²⁸ Θουκυδίδης, Δ. 14 και 39,3

²⁹ Θουκυδίδης, Ζ. 24,3

³⁰ Θουκυδίδης, Δ. 55,2

³¹ Θουκυδίδης, Δ. 65,3

³² Θουκυδίδης, 65.4

Ο Θουκυδίδης έχοντας επίγνωση της μεγάλης σπουδαιότητας της εκστρατείας στην Σικελία, αφού έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην έκβαση του Πελοποννησιακού πολέμου, μολονότι διάρκεσε μόνο δυο χρόνια και πέντε μήνες σε σύνολο 27 χρόνων του όλου πολέμου, αισθάνθηκε την υποχρέωση να αφιερώσει σε αυτή δύο ολόκληρα βιβλία, 6^ο και 7^ο, με πολλές δημηγορίες³³.

Ο κυριότερος λόγος για την διεξαγωγή του πολέμου ήταν το όλον. Μια πόλη-κράτος δηλαδή επιθυμούσε να κερδίσει την ηγεμονία, μέσω της οποίας εξασφάλιζε την αυτονομία της υποτάσσοντας άλλες πόλεις ή συντρίβοντας εκείνες που ήθελαν να περιορίσουν την κυριαρχία της. Ο Παλιός Ολιγαρχικός, ο ανώνυμος συγγραφέας ενός φυλλαδίου που κυκλοφόρησε την εποχή που ο Θουκυδίδης συνέλλεγε υλικό για την συγγραφή της ιστορίας του, υποστήριζε τα πλεονεκτήματα της αθηναϊκής ηγεμονίας, καθώς αυτό το σύστημα απέφερε άμεσα αποτελέσματα στους Αθηναίους³⁴. Ωστόσο, τα πλεονεκτήματα αυτά δεν ήταν τόσο σημαντικά όσο η αίσθηση της παντοδυναμίας, η προοπτική της δημιουργίας μιας «αυτοκρατορίας», ακριβώς αυτό που εξέφρασε ο Αλκιβιάδης: «Δεν μπορούμε να υπολογίσουμε με ακρίβεια, σαν ταμίες, πόσο θέλουμε να επεκταθεί η ηγεμονία μας» (6, 18,3). Το επιχείρημα του Αλκιβιάδη ότι μια ηγεμονική δύναμη δεν μπορεί να παραμένει αδρανής θα το επικροτούσαν όλες οι σύγχρονες υπερδυνάμεις.

Ασφαλώς οι ηγεμονικές βλέψεις της Αθήνας έκανα κάποιους να θέλουν να προστατευτούν από αυτήν. Πολλοί Έλληνες επιθυμούσαν, δικαίως, να διευθετούν μόνοι τους τα εσωτερικά τους ζητήματα, στην ανάγκη καταφεύγοντας και σε αιματηρές συγκρούσεις, και να αποφεύγουν επεμβάσεις τρίτων. Παρά τους κομπασμούς του Περικλή ότι η Αθήνα ήταν «σχολείο της Ελλάδας» (2.41.1), τα περισσότερα ελληνικά κράτη ήταν αρκετά προηγμένα πολιτικά και πολιτιστικά. Εξάλλου, ποιος επέτρεπε στους Αθηναίους να «αλωνίζουν» στο Αιγαίο, διαδίδοντας τη δική τους ριζοσπαστική δημοκρατία, ένα καθεστώς κοινοπολιτικά αιρετικό για τους περισσότερους Έλληνες;

Ο Θουκυδίδης (1.23-65) παραθέτει μια ανάλυση, η οποία πλέον είναι πασίγνωστη, για τις απαρχές της μεγάλης διαμάχης μεταξύ της Σπάρτης και της Αθήνας. Αρχίζει με την διάκριση ανάμεσα στην πραγματική αιτία του πολέμου και σε αυτό που ονομάζει «αιτίες της διαμάχης», ενώ αναφέρει και «τις συγκεκριμένες περιστάσεις και τις οποίες υπήρχε σύγκρουση συμφερόντων» (1.23.5).

Για τον Θουκυδίδη αυτό που κατέστησε αναπόφευκτη τη σύγκρουση Αθήνας και Σπάρτης ήταν ο φόβος της τελευταίας για την αυξανόμενη δύναμη της Αθήνας. Αυτός όμως δεν ήταν ο πραγματικός λόγος, καθώς η Σπάρτη δεν μπορούσε να παραδεχτεί στα μέλη της συμμαχίας της, που σήμερα καλείται Πελοποννησιακή Συμμαχία, ότι φοβόταν την Αθήνα. Παρά την ειλικρινή συμπεριφορά της Σπάρτης, ο Θουκυδίδης πίστευε ακράδαντα ότι η βασική αιτία του πολέμου ήταν ο φόβος της για την Αθήνα. Αναφέρει π.χ. ότι οι απεσταλμένοι από την Κέρκυρα προειδοποίησαν τους Αθηναίους ότι οι Λακεδαιμόνιοι επιθυμούσαν τον πόλεμο, διότι φοβούνταν την αύξηση της δύναμής τους

³³ Γιαγκόπουλος Α.Ι, Μαλαθούνη Ζ.Ε., 2010, σ. 14-16

³⁴ Ψευδο-Ξενοφώντας, *Αθηναίων Πολιτεία*, 2,2-8,11-14

(1.33.3). Επιπλέον, υποστηρίζει ότι οι Σπαρτιάτες θεωρούσαν πως ο πόλεμος έπρεπε να γίνει όχι τόσο επειδή είχαν παρασυρθεί από τους λόγους των συμμάχων τους όσο από φόβο μήπως η δύναμη των Αθηναίων αυξανόταν ακόμη περισσότερο, γιατί έβλεπαν ότι το μεγαλύτερο μέρος της Ελλάδας ήταν ήδη υπό την εξουσία τους (1.88).

Προκειμένου να ενισχύσει το τελευταίο αυτό επιχείρημα, ο Θουκυδίδης αφιερώνει κάποια κεφάλαια-Πεντηκονταετία (1.89-117- στο διάστημα των 50 χρόνων κατά τους οποίους η Αθήνα αναδείχθηκε σε υπερδύναμη, έπειτα από τις νίκες εναντίον των Περσών. Στη συνέχεια δηλώνει ότι οι Λακεδαιμόνιοι, αν και αντιλαμβάνονταν τι συνέβαινε, δεν προσπαθούσαν να τους εμποδίσουν, με εξαίρεση κάποιες σύντομες περιόδους, που ήταν αναγκασμένοι να το κάνουν (1.118.2). Ο Θουκυδίδης, λοιπόν, δεν θεωρούσε τους Σπαρτιάτες πολεμοχαρείς. Κατά την άποψή του, η Σπάρτη ήταν μια συντηρητική κοινωνία, περήφανη για τα ήθη της, που είχε συναίσθηση του κύρους της. Οι Αθηναίοι, τους οποίους θεωρούσαν ρηξικέλευθους, αλαζόνες και άπληστους, αντιπροσώπευαν ό,τι δε μπορούσαν να εμπιστευθούν. Ωστόσο, όταν η Αθήνα άρχισε να ενοχλεί τους συμμάχους της Σπάρτης, και συγκεκριμένα μόλις προέκυψε το ζήτημα ανάμεσα στους Κορίνθιους και τους Αθηναίους για τον έλεγχο της Κέρκυρας (433 π.Χ.) και της Ποτίδαιας (432 π.Χ.), οι Σπαρτιάτες δεν είχαν πλέον επιλογή. Η κατάσταση περιπλέχθηκε όταν ένας άλλος σημαντικός τους σύμμαχος, τα Μέγαρα, προστέθηκε σε όσους ζητούσαν πόλεμο³⁵.

³⁵ Fields, 2014, σ. 9-11

Ιστορικό πλαίσιο

Το 415 ο Πελοποννησιακός Πόλεμος, η διαμάχη μεταξύ Αθηναίων και Σπαρτιατών για τον έλεγχο του ελληνικού χώρου, βρισκόταν σε μια κρίσιμη καμπή. Οι Αθηναίοι είχαν κατορθώσει μέχρι εκείνη τη στιγμή να περάσουν σχετικά αλώβητοι μέσα από τις συμπληγάδες της σπαρτιατικής στρατιωτικής υπεροχής και του Λοιμού, συνεχίζοντας να διαθέτουν την υπεροχή στη θάλασσα και με το δίκτυο των συμμαχιών τους λίγο ή πολύ αλώβητο.

Η Σικελία και η Κάτω Ιταλία γενικότερα (οι περιοχές γνωστές ως "Μεγάλη Ελλάδα") δεν ήταν δυνατό να μείνει εκτός της διαμάχης που είχε συγκλονίσει ολόκληρο τον ελληνικό κόσμο. Ήδη πριν ξεκινήσει ο Πελοποννησιακός Πόλεμος, η Αθήνα ως συνεπής ιμπεριαλιστική δύναμη, είχε ξεκινήσει μία προσπάθεια προσεταιρισμού όσο το δυνατόν περισσότερων ελληνικών πόλεων της Κ. Ιταλίας, ακόμη και μέσω της δημιουργίας νέων οικισμών (Θούριοι). Υπήρχε, βεβαίως, ένα μεγάλο εμπόδιο σε αυτήν την προσπάθεια: οι περισσότερες και ισχυρότερες πόλεις της περιοχής ήταν Δωρικές, αποικίες της Σπάρτης, της Κορίνθου και άλλων δωρικών μητροπόλεων, οπότε έβλεπαν τουλάχιστον με καχυποψία τους Αθηναίους.

Γνωρίζοντας, επίσης, την "τάση" των Αθηναίων να επιβάλλουν τη θέληση τους στους συμμάχους τους με κάθε μέσο, οι Έλληνες της Κ. Ιταλίας δεν ήταν ιδιαίτερα πρόθυμοι να αφήσουν τις πόλεις της κυρίως Ελλάδας να αναμιχθούν ενεργά στις υποθέσεις τους. Αποτέλεσμα αυτού ήταν η λεγόμενη Α' Σικελική Εκστρατεία, η πρώτη απόπειρα των Αθηναίων να θέσουν υπό τον έλεγχο τους τις ελληνικές πόλεις του μεγάλου και εύφορου νησιού της κεντρικής Μεσογείου, να αποτύχει παταγωδώς. Η τριετής εκστρατεία (427-424 π.Χ.) κατέληξε στο συνέδριο της Γέλας, όπου οι σικελικές πόλεις δήλωσαν την διάθεση τους να ρυθμίζουν "τα του οίκου τους" δίχως εξωτερική βοήθεια, ωστόσο το αποτέλεσμα ουσιαστικά ήταν ένας θρίαμβος των Συρακουσών, της ισχυρότερης ελληνικής πόλης της Κ. Ιταλίας.

Οι Αθηναίοι με βαριά καρδιά διαπίστωσαν ότι επί του παρόντος δεν υπήρχε περιθώριο για κυριαρχία επί των Ελλήνων της Ιταλίας, ωστόσο συνέχισαν να βρίσκονται σε στενή επαφή με τουλάχιστον πέντε πόλεις της περιοχής, αναμένοντας ευκαιρία να επέμβουν δραστικά στην περιοχή.

Ωστόσο, αυτή η ευκαιρία τους δόθηκε από μία πόλη που βρισκόταν εκτός της αθηναϊκής σφαίρας επιρροής, την Έγεστα.

Η ώθηση για μια νέα Σικελική Εκστρατεία τον χειμώνα του 416/415 δεν προήλθε από την Αθήνα αλλά από την ίδια τη Σικελία, όπου δύο πόλεις οι οποίες υπήρξαν επί δεκαετίες σύμμαχοί της, η Έγεστα (ή Σέγεστα) και οι Λεοντίνοι, κάλεσαν την Αθήνα να τους παράσχει βοήθεια ενάντια στη γειτονική πόλη του Σελινούντα και στον προστάτη της, τις Συρακούσες³⁶.

³⁶ Κέιγκαν, 2003, σ. 369

Το ξεκίνημα της εκστρατείας³⁷

Η Έγεστα δεν ήταν εξαρχής ελληνική πόλη. Ανήκε στους γηγενείς Σικελούς (ή Σικανούς), ωστόσο αντίθετα με κάποιους σικελικούς οικισμούς στην καρδιά της νήσου, οι Εγεσταίοι είχαν αναμιχθεί με τους Έλληνες και είχαν εξελληνιστεί σχεδόν ολοκληρωτικά την εποχή του Πελοποννησιακού Πολέμου. Πέρα από τους οικισμούς των Ελλήνων (που κατείχαν όλη την ανατολική πλευρά του νησιού και τα παράλια, πλην του δυτικού άκρου) στην Σικελία υπήρχαν οι γηγενείς Σικανοί και οι Καρχηδόνιοι, που είχαν αποικίσει την δυτική άκρη της Σικελίας.

Κοντά στην Έγεστα βρισκόταν ο Σελινούντας, ισχυρή δωρική αποικία, που διατηρούσε σχέσεις με τις Συρακούσες. Η προσπάθεια των Συρακουσίων να ηγεμονεύσουν επί των υπόλοιπων Σικελών (Ελλήνων, Σικανών και Καρχηδόνιων) τους είχε φέρει σε ακόμη στενότερη επαφή με τους Σελινούντιους, οι οποίοι πλέον απειλούσαν ακόμη και την ύπαρξη της Έγεστας. Οι Εγεσταίοι προσπάθησαν να βρουν βοήθεια από τους Ακραγαντινούς και στη συνέχεια τους πανίσχυρους Καρχηδόνιους, ωστόσο δεν είχαν επιτυχία. Γνωρίζοντας την επιθυμία των Αθηναίων να αναμιχθούν στα εσωτερικά της Σικελίας, έστειλαν στη συνέχεια πρεσβεία στην πόλη της Παλλάδας, ζητώντας βοήθεια και υποσχόμενοι ότι θα κάλυπταν τα έξοδα του εκστρατευτικού σώματος, αν αποφάσιζε ο Δήμος να τους συμπράξει.

Οι Αθηναίοι δεν ήταν αναφανδόν υπέρ της εκστρατείας. Επρόκειτο για μία "περίεργη" φάση του εμφυλίου, όπου η Αθήνα συνέχιζε να διατηρεί την πρωτοκαθεδρία στη θάλασσα, αλλά συνέχιζε και να μη διακινδυνεύει μια μεγάλη μάχη με τον πανίσχυρο στρατό των Πελοποννησίων αντιπάλων της. Η επαίσχυντη καταστροφή της Μήλου (το σύνολο των ενήλικων αρρένων κατοίκων της εκτελέστηκαν και τα γυναικόπαιδα εξανδραποδίστηκαν) έδειχνε αν μη τι άλλο την αποφασιστικότητα της Αθήνας, που προσπαθούσε να ξεφύγει από την μοίρα της Πόλης-Κράτους και να εξελιχθεί σε μία πραγματική αυτοκρατορία.

Η αίτηση των Εγεστέων για βοήθεια αποτέλεσε μιας πρώτης τάξεως ευκαιρία για τους Αθηναίους, ώστε να ολοκληρώσουν αυτό που άφησαν ημιτελές κατά τη διάρκεια της Α' Σικελικής Εκστρατείας. Και, μάλιστα, αντιμετωπίζοντας αυτή τη φορά ευθέως τη μεγαλύτερη ελληνική δύναμη της Σικελίας, την πόλη των Συρακουσών.

Προφανώς η σκέψη του "ισχυρού άνδρα" της Αθήνας την εποχή αυτή, του χαρισματικού Αλκιβιάδη, περιστρέφονταν γύρω από τις δυνατότητες που άνοιγε για την Αθήνα τυχόν επιτυχημένη εκστρατεία στη Σικελία. Η "πύλη της Δύσης" θα ήταν ανοιχτή, οι δυνατότητες οικονομικές, κυρίως της Σικελίας θα βρίσκονταν στη διάθεση της και η επικράτηση επί της Σπάρτης διαφαινόταν σίγουρη. Και αν έπεφτε η Σπάρτη για τη φιλοδοξία του Αλκιβιάδη, δεν υπήρχαν σύνορα.

Με αυτά τα δεδομένα, ο Αλκιβιάδης ως επικεφαλής των ριζοσπαστών Δημοκρατών, κατάφερε να πείσει τον Δήμο να εγκρίνει την εκστρατεία, παρά την αντίθεση των μετριοπαθών Δημοκρατικών που είχαν ηγήτη τους το Νικία. Οι ολιγαρχικοί

³⁷ Παπαντωνίου, 1967, σ. 403-458, Finley 2004, σ. 207-253 και «Παγκόσμια Πολεμική Ιστορία», Νοέμβριος 2006, 1-17

της Αθήνας, παραδοσιακά φιλολάκωνες, δεν ήταν δυνατό να επηρεάσουν επί της ουσίας τα πράγματα σε αυτήν την συγκυρία, ωστόσο δεν είχαν πει ακόμη τον τελευταίο τους λόγο: θα φρόντιζαν για την αποτυχία της εκστρατείας στη συνέχεια.

Το ζήτημα της ηγεσίας

Ο ιδιοφυής Αλκιβιάδης, ο πλέον ενθουσιώδης υπέρμαχος της εκστρατείας και ο άνθρωπος που είχε ένα απολύτως ολοκληρωμένο όραμα για την προσπάθεια αυτή, ήταν μοιραία ένας από τους ηγέτες της εκστρατείας. Ο Δήμος, σε μία επίδειξη δημοκρατικότητας, έθεσε μαζί με τον Αλκιβιάδη ως συναρχηγούς τον Νικία και το Λάμαχο. Ο Νικίας, ως αρχηγός της μετριοπαθούς μερίδας, δεν πίστευε στην εκστρατεία και η τοποθέτηση του στην αρχηγία της, ιδιαίτερα με την τροπή που πήραν στη συνέχεια τα πράγματα, ήταν ένα από τα μεγαλύτερα σφάλματα των Αθηναίων σε αυτήν την υπόθεση. Ο Αλκιβιάδης είχε επιδιώξει ο ίδιος να ψηφιστεί ο Νικίας, προφανώς θεωρώντας ότι παραμένοντας πίσω ο γηραιός μετριοπαθής θα μπορούσε να επηρεάσει τα πράγματα εναντίον της συνέχισης της εκστρατείας και της ενίσχυσης του εκστρατευτικού σώματος που ο Αλκιβιάδης γνώριζε ότι μοιραία θα χρειαζόταν κάποια στιγμή. Ο τρίτος συναρχηγός ήταν ένας ικανότατος στρατιωτικός ηγέτης που είχε δρέψει δάφνες κατά τη διάρκεια του πελοποννησιακού πολέμου, αλλά που δεν διέθετε την πολιτική ευφυΐα και οξυδέρκεια του Αλκιβιάδη, ούτε βεβαίως και την αποφασιστικότητά του.

Ο τίτλος και των τριών ήταν Στρατηγός Αυτοκράτορας, δηλαδή στρατηγοί με αυξημένες αρμοδιότητες και επί της ουσίας "δικτατορική" εξουσία πάνω στο εκστρατευτικό σώμα. Επίσημα, οι καθορισμένοι στόχοι της εκστρατείας ήταν δύο τακτικής φύσεως και ένας στρατηγικής. Οι τακτικοί στόχοι ήταν η ενίσχυση της Έγεστας στη διαμάχη με το Σελινούντα και η παλιννόστηση των δημοκρατικών Λεοντίνων, που είχαν εξοριστεί από την πόλη τους. Ο στρατηγικός στόχος, όπως διατυπώθηκε στο σχετικό ψήφισμα, ήταν να γίνει ότι είναι απαραίτητο ώστε να εξυπηρετηθούν τα αθηναϊκά συμφέροντα στην Σικελία.

Είναι προφανές ότι ο τρίτος στόχος θα "εξυπηρετείτο" καλύτερα με την πλήρη κατάκτηση της Σικελίας, άλλωστε όλες οι αρχαίες πηγές συμφωνούν ότι αυτός ήταν ο πραγματικός στόχος του αθηναϊκού εκστρατευτικού σώματος.

Για έναν τέτοιο φιλόδοξο στόχο, καθώς το νησί ήταν πολυάνθρωπο και διέθετε πολλές ισχυρές πόλεις, οι δυνάμεις που αρχικά διατέθηκαν μοιάζουν μάλλον μικρές, ωστόσο ο Αλκιβιάδης είχε εμπιστοσύνη στις διπλωματικές του ικανότητες και θεωρούσε ότι θα μπορούσε να πείσει πολλούς ντόπιους να συνδράμουν τους Αθηναίους στις προσπάθειές τους.

Συνολικά, με τις 100 τριήρεις (60 πολεμικές και 40 οπλιταγωγές) θα μεταφέρονταν στην Σικελία 5.100 οπλίτες, εκ των οποίων οι 2.200 ήταν Αθηναίοι. Αναλυτικά η σύνθεση του στρατεύματος ήταν 1.500 πολίτες Αθηναίοι οπλίτες της μέσης τάξης, 700 Αθηναίοι θήτες (κατώτερης τάξης) εξοπλισμένοι επίσης ως οπλίτες, 500 Αργείοι, 250 Μαντινείς και άλλοι 2.150 σύμμαχοι των Αθηναίων, όλοι εξοπλισμένοι ως οπλίτες. Ακόμη, περί τους 480 Κρήτες Τοξότες, 700 σφενδονήτες από τη Ρόδο, ακόμη 120 ψιλοί από τα Μέγαρα και 30ιπείς. Υπήρχαν βεβαίως και τα πληρώματα των πλοίων, περί τους 20.000 (κάθε τριήρης είχε περίπου 200 άτομα πλήρωμα) που θα μπορούσαν να συνδράμουν σε περίπτωση μεγάλων συρράξεων.

Ο Αλκιβιάδης είχε προετοιμάσει την εκστρατεία με τον καλύτερο δυνατό τρόπο και ήταν κυριολεκτικά "η ψυχή της", αφού εκείνος γνώριζε τι ακριβώς χρειαζόταν να

κάνει για να επικρατήσει. Ωστόσο, ο δραστήριος μα και αμφιλεγόμενος άνδρας, δεν έμελλε να δει την εκστρατεία να υλοποιείται, αφού το όνομα του αναμίχθηκε σε ένα τρομερό σκάνδαλο.

Κακοί οιωνοί : ξεκίνημα με εμπόδια

Οι ολιγαρχικοί της Αθήνας, των οποίων εκλεκτό τέκνο (κοινωνικά) ήταν ο Αλκιβιάδης πριν στραφεί προς τους Δημοκρατικούς και μάλιστα προς την ακραιφνώς ριζοσπαστική πτέρυγα τους, δεν έτρεφαν επεκτατικές φιλοδοξίες. Για εκείνους, αυτό που προείχε ήταν η διατήρηση του κοινωνικού και πολιτικού status quo, η ίδια ακριβώς θέση την οποία υπερασπίζονταν και οι αντίπαλοι των Αθηναίων, Σπαρτιάτες.

Αν και η αποδοχή τους από το Δήμο ήταν μηδαμινή, δεν σταματούσαν, με εργαλείο τις περίφημες "Εταιρείες" (αδελφότητες αριστοκρατών), να προσπαθούν να καθοδηγήσουν τα πράγματα κατά τα συμφέροντα τους.

Στην περίπτωση της εκστρατείας της Σικελίας, αφού δεν είχαν τη δυνατότητα να ματαιώσουν την ψήφιση της εκστρατείας, προσπάθησαν να την υπονομεύσουν εξ αρχής, δημιουργώντας ένα πρωτοφανές σκάνδαλο, το οποίο ουσιαστικά "σφράγισε" την τύχη της εκστρατείας πριν καν αναχωρήσουν τα πλοία από τον Πειραιά.

Το Μάιο του 415 π.Χ., ενώ οι προετοιμασίες για την αναχώρηση του σώματος κορυφώνονταν, ένας μεγάλος αριθμός ερμαϊκών στηλών, βρέθηκαν ακρωτηριασμένες! Επρόκειτο για μέγιστη ιεροσυλία, για ένα σκάνδαλο πραγματικά κατακλυσμιαίων διαστάσεων για τα δεδομένα της Αθήνας της εποχής.

Ο Αλκιβιάδης, που είχε δημιουργήσει τη φήμη, εκτός του άσωτου και έκλυτου και εκείνου που "δεν είχε ιερό ούτε όσιο" (σύμφωνα με τα κουτσομπολιά της εποχής) κατηγορήθηκε ως ένας εκ των "Ερμοκοπιδών", όπως έγιναν γνωστοί οι βέβηλοι. Μάλιστα, 10 ακόμη Αθηναίοι εκ των οποίων κάποιοι ανήκαν στον ευρύτερο κοινωνικό, όχι όμως και πολιτικό, κύκλο του Αλκιβιάδη, κατηγορήθηκαν και καταδικάστηκαν σε θάνατο, ενώ ένας εξ αυτών, κάποιος Πολύστρατος, εκτελέστηκε (οι άλλοι εννιά αυτοεξορίστηκαν για να αποφύγουν την ίδια τύχη).

Όμως ο πανούργος πολιτικός δεν ήταν εύκολο θύμα. Χρησιμοποιώντας την πειθό και τις διασυνδέσεις του, κατόρθωσε να αναστρέψει το κλίμα και μάλιστα ζήτησε να δικαστεί άμεσα ώστε να καθαρίσει το όνομα του. Αν πήγαινε σε δίκη, κατά πάσα πιθανότητα θα αθωνόταν. Η γοητεία που ασκούσε ο Αλκιβιάδης στην εκκλησία του Δήμου ήταν σχεδόν μεταφυσική και για να "επιβιώσει" μια κατηγορία της θυελλώδους αγόρευσης του μπροστά στους Αθηναίους θα έπρεπε να είναι θεμελιωμένη σε ατράνταχτα στοιχεία.

Αυτή, βεβαίως, δεν ήταν. Έτσι, οι κατηγοροί πέτυχαν να αναβάλλουν την λήψη απόφασης, προφασιζόμενοι ότι δεν θα ήταν καλό ενώ γίνονται οι ετοιμασίες για τη μεγαλύτερη υπερπόντια εκστρατεία που είχαν αναλάβει ποτέ οι Αθηναίοι, να γίνει μια δίκη που θα δημιουργούσε προβλήματα συνοχής του Δήμου. Η δίκη αναβλήθηκε για μετά την επιστροφή του εκστρατευτικού σώματος, το οποίο αναχώρησε μέσα σε μία παλλαϊκή γιορτή, που όμοια της δεν είχε ξαναδεί η Αθήνα. Ο Θουκυδίδης, ο μεγάλος αρχαίος ιστορικός που ασχολήθηκε με τον Πελοποννησιακό πόλεμο, άφησε μια ιδιαίτερα εντυπωσιακή περιγραφή της αναχώρησης του εκστρατευτικού σώματος. Η ελπίδα ότι αυτή η εκστρατεία θα καθιστούσε την Αθήνα μια πραγματική υπερδύναμη, ήταν διάχυτη μεταξύ των Αθηναίων, που με ανάμικτα δάκρυα χαράς για την προοπτική του μεγαλείου

και θλίψης, μπροστά στο ενδεχόμενο να χάσουν δικούς τους ανθρώπους που μετείχαν στο σώμα – αποχαιρέτησαν την επιβλητική αρμάδα.

Ο στόλος, όπως είχε προγραμματιστεί, κατέληξε στην Κέρκυρα, επίσης μέλος της αθηναϊκής συμμαχίας, απ' όπου παρέλαβαν ακόμη 34 τριήρεις και όλοι μαζί αναχώρησαν για την Σικελία. Έστω και με εμπόδια, η ισχυρή αθηναϊκή δύναμη ξεκίνησε, όμως ήδη είχαν τεθεί σε κίνηση οι δυνάμεις εκείνες που θα οδηγούσαν την λαμπρή δύναμη της Αθήνας στον όλεθρο, όπως και τις ελπίδες των Αθηναίων για κοσμοκρατορία.

Σχεδιασμός και πρώτες επιτυχίες

Ο αθηναϊκός στόλος έφθασε σύντομα στις ακτές της Κάτω Ιταλίας και προσπάθησε να προσεγγίσει κάποιες από τις ελληνικές πόλεις που διέθεταν λιμάνι, για να ανεφοδιαστεί, εισπράττοντας όμως την άρνηση τόσο στον Τάραντα όσο και στους Επιζεφύριους Λοκρούς ήταν άλλωστε δωρικές αποικίες και ως εκ τούτου αρνητικά διακείμενες προς τους Αθηναίους.

Δε συνέβαινε το ίδιο και στο Ρήγιο, όπου οι Αθηναίοι βρήκαν ασφαλές λιμάνι και έναν χώρο όπου θα μπορούσαν να στρατοπεδεύσουν και να αποφασίσουν την πορεία δράσης τους.

Οι τρεις αρχηγοί του στρατεύματος είχαν τρεις διαφορετικές προσεγγίσεις, τις οποίες μας παραδίδει ο Θουκυδίδης, ως προς το πώς θα προχωρούσαν στη συνέχεια της εκστρατείας. Ο μετριοπαθής Νικίας, που ελάχιστη πίστη διατηρούσε στην αναγκαιότητα αυτής της εκστρατείας, υποστήριζε μια τακτική αναμονής, με κινήσεις στο διπλωματικό πεδίο ώστε να γίνουν πραγματικότητα οι δύο "στόχοι" της εκστρατείας, δηλαδή η κατάπαυση της διαμάχης μεταξύ Έγεστας και Σελινούντα και η επαναφορά των δημοκρατικών Λεοντίνων στην πόλη τους. Στη συνέχεια και αφού οι Αθηναίοι θα ισχυροποιούσαν το δίκτυο των συμμαχιών τους στην Σικελία, θα μπορούσαν να αποχωρήσουν, έχοντας πρωτύτερα κάνει μία επίδειξη δύναμης προς τους Έλληνες της Κάτω Ιταλίας. Το σχέδιο του Νικία δεν προέβλεπε στρατιωτική εμπλοκή των Αθηναίων, αλλά απλά διπλωματικές κινήσεις, οπότε και τα οφέλη που θα ήταν δυνατό να αποκομίσει η Αθήνα ήταν πενιχρά στην καλύτερη περίπτωση, μια εξασφαλισμένη συμμαχία με ορισμένες από τις πόλεις του νησιού. Ο Λάμαχος, που πίστευε αντίθετα με το Νικία στην σκοπιμότητα της εκστρατείας, ήταν υπέρ μιας άμεσης, κεραυνοβόλας τακτικής: θεωρούσε ότι η μόνη δύναμη που θα μπορούσε να σταθεί εμπόδιο στην επέκταση της αθηναϊκής ισχύος στη Σικελία ήταν οι Συρακούσες, οπότε πρότεινε την άμεση επίθεση ενάντια στην πόλη. Πίστευε ότι εφόσον οι Συρακούσες ηττούντο και συνθηκολογούσαν, η κατάκτηση της Σικελίας θα ήταν στη συνέχεια απλή υπόθεση. Παρότι μια άμεση επίθεση με τις σχετικά μικρές δυνάμεις που διέθετε το σώμα (ούτε 6.500 μαχητές) στις Συρακούσες, μοιάζει εκ πρώτης όψεως ιδιαίτερα παρακινδυνευμένη, το σχέδιο του Λάμαχου λάμβανε υπόψη τις αναφορές των δημοκρατικών Συρακουσίων, τους οποίους είχαν προσεγγίσει φυσικά οι Αθηναίοι, που τόνιζαν ότι η άμυνα της πόλης είναι ασθενής και μια ταχύτατη στρατιωτική επέμβαση των Αθηναίων θα είχε μεγάλες πιθανότητες επιτυχίας.

Αντίθετα με το σχέδιο του Νικία, η προσέγγιση του Λάμαχου ήταν καθαρά στρατιωτική και ενείχε την προοπτική πλήρους επικράτησης στο νησί. Ωστόσο ήταν αρκετά ριψοκίνδυνο, αφού από τη μια δεν υπήρχαν εγγυήσεις επιτυχίας της κεραυνοβόλας επίθεσης κατά των Συρακουσών και από την άλλη υπήρχε ο αστάθμητος παράγοντας των ουδέτερων πόλεων του νησιού, που μπροστά στην απρόκλητη επίθεση των Αθηναίων ενδέχεται να σχημάτιζαν ένα ενιαίο αντιαθηναϊκό μέτωπο.

Ο Αλκιβιάδης, ως συνήθως οπαδός των περίπλοκων συνδυασμένων ενεργειών πολιτικής-στρατιωτικής ισχύος, πρότεινε ένα διαφορετικό σχέδιο. Αντιμετώπισε εξ αρχής τις Συρακούσες και το Σελινούντα ως τις μοναδικές δυνάμεις αντιπάλους των Αθηναίων, που θα έπρεπε να εξουδετερωθούν με ένα συνδυασμό διπλωματικών και στρατιωτικών μέσων. Ο Αλκιβιάδης πόνταρε προφανώς στην αθηναϊκή ισχύ, αλλά και παράλληλα στην

δική του ευγλωττία, διπλωματικότητα και προσωπική του γοητεία για να πετύχει προσεταιρισμό των κυριότερων ελληνικών πόλεων της Σικελίας, στις οποίες θα εμφανιζόταν ως "σωτήρας" από τις επιβουλές των Συρακουσίων (οι οποίοι, όντως, είχαν κατά καιρούς προσπαθήσει να επιβάλλουν τη θέληση τους επί των υπολοίπων Σικελών και θα το επαναλάμβαναν, με περισσότερη μάλιστα επιτυχία, στο μέλλον).

Το σχέδιο του Αλκιβιάδη προέβλεπε την προσεκτική κίνηση του εκστρατευτικού σώματος μέχρι τη Μεσσήνη, την οποία θα προσεταιρίζονταν και θα τη χρησιμοποιούσαν ως βάση επιχειρήσεων και εν συνεχεία μια εκστρατεία προπαγάνδας και διπλωματίας, με στόχο την απομόνωση Συρακουσών και Σελινούντα. Αφού θα επιτυγχάνετο αυτό, το μόνο που θα έμενε θα ήταν μία σύντομη πολεμική επιχείρηση που θα γονάτιζε τις δύο πόλεις και θα καθιστούσε την Αθήνα κυρίαρχο στην μεγάλη νήσο.

Ήταν ένα ευφυές σχέδιο, χαρακτηριστικό του τρόπου σκέψης του Αλκιβιάδη, το οποίο τέθηκε σε εφαρμογή με επιτυχία, παρότι αρχικά η αποτυχία προσεταιρισμού της Μεσσήνης έδειχνε να το θέτει σε κίνδυνο. Όμως στη συνέχεια οι δημοκρατικοί Λεοντίνοι επανεγκαταστάθηκαν στην πόλη τους, η πόλη Νάξος δέχτηκε να περάσει στο αθηναϊκό στρατόπεδο, όπως και η Κατάνη. Ο κλοιός έσφιγγε γύρω από τις Συρακούσες, καθώς ο Αλκιβιάδης χρησιμοποιούσε τη διπλωματική του ικανότητα από τη μια και την ισχύ των αθηναϊκών όπλων από την άλλη, στην προαιώνια τακτική του μαστιγίου και του καρότου, για να ολοκληρώσει την απομόνωση της μόνης πόλης που ήταν δυνατό να απειλήσει τα αθηναϊκά σχέδια. Όμως δεν έμελλε να γίνει ο κατακτητής της Σικελίας ο φιλόδοξος γιος του Κλεινία, αφού την ίδια ώρα οι αντίπαλοι του στην Αθήνα απεργάζονταν τρόπους εξόντωσης του.

Το μοιραίο λάθος

Από την επομένη κιόλας της αναχώρησης του εκστρατευτικού σώματος, στην Αθήνα άρχισαν ξανά οι ζυμώσεις για το ζήτημα των Ερμοκοπιδών. Αν και οι περισσότεροι μελετητές συμφωνούν ότι επρόκειτο για μια προσπάθεια των Αθηναίων ολιγαρχικών να υπονομεύσουν την εκστρατεία και τον ίδιο τον Αλκιβιάδη, αρχικά απέτυχαν οι περισσότεροι από τους 28 που στη συνέχεια συνελήφθησαν και καταδικάστηκαν ήταν ολιγαρχικοί! Ωστόσο παράλληλα με την υπόθεση των Ερμοκοπιδών, και μια άλλη άρχισε να απασχολεί το Δήμο. Καθώς φαίνεται, κάποιοι πολιτικοί αντίπαλοι του Αλκιβιάδη από την παράταξη των Δημοκρατικών, βρήκαν εν τη απουσία του την ευκαιρία να τον διαβάλλουν. Κατηγορήθηκε ότι μαζί με κάποιους φίλους του, μετείχε σε παρωδία των Ελευσινίων Μυστηρίων, μια κατηγορία εξίσου σοβαρή και βαριά στα μάτια των Αθηναίων με εκείνη του βεβηλωτή των ερμαϊκών στηλών.

Ο Αλκιβιάδης, βεβαίως, κάθε άλλο παρά άγγελος ήταν: ένας από τους πλέον ασύστολους και αμετροεπείς Αθηναίους όλων των εποχών, άμετρα φιλόδοξος, ακόλαστος σε βαθμό που σόκαρε ακόμη και τους προοδευτικότερους Αθηναίους, οπωσδήποτε δεν αποτελούσε πρότυπο μετρημένου ανθρώπου. Ωστόσο αυτή η θυελλώδης πλευρά της προσωπικότητας του σαφώς και γοήτευε μια μερίδα των Αθηναίων, που στο "αγαπημένο τους παιδί" συγχωρούσαν σχεδόν τα πάντα. Σχεδόν. Όμως η παρωδία των Ελευσινίων Μυστηρίων ήταν κάτι παραπάνω από αυτό που μπορούσαν να ανεχθούν και σα να μην έφθανε αυτό οι εσωκομματικοί του αντίπαλοι έκαναν ότι μπορούσαν για να τον διαβάλλουν στον Δήμο, προτάσσοντας τις φιλοδοξίες του, τις οποίες παρουσίαζαν ως κίνδυνο για το δημοκρατικό καθεστώς.

Πριν ακόμη εκδοθεί από την Εκκλησία του Δήμου η εντολή ανάκλησης του Αλκιβιάδη, η απόφαση ενοχής του είχε επί της ουσίας ληφθεί. Όταν αναχώρησε η Σαλαμινία, το ιερό πλοίο της Αθήνας, για τη Σικελία, δεν ήταν για να φέρει τον Αλκιβιάδη για να δικαστεί ήταν για να τον φέρει σε σίγουρο θάνατο.

Ο πανούργος πολιτικός το αντιλήφθηκε αυτό μόλις έφθασε η Σαλαμινία στην Κατάνη με εντολές να επιβιάσει τον Αλκιβιάδη και μερικούς ακόμη από τους συμμετέχοντες στην εκστρατεία, όλοι προσωπικοί φίλοι του και κατηγορούμενοι ως "ιερόσυλοι". Ο Αλκιβιάδης δεν είχε άλλη επιλογή πέρα από το να ακολουθήσει, επιβιβαζόμενος μαζί με τους υπόλοιπους κατηγορούμενους σε μία τριήρη. Δεν σκόπευε όμως να επιστρέψει στην Αθήνα, όπου γνώριζε ότι τον περίμενε βέβαιος θάνατος. Στους Θούριους βρήκε την ευκαιρία και μαζί με τους υπόλοιπους κατηγορούμενους απέδρασε.

Μετά από σύντομη περιπέτεια και αφού πέρασε από την Ηλεία, ο Αλκιβιάδης δεν δίστασε να αλλάξει στρατόπεδο: κατέφυγε στη Σπάρτη, την πόλη το χαμό της οποίας απεργαζόταν με κάθε μέσο και προσπαθούσε να πετύχει με τις άοκνες προσπάθειες του τα τελευταία χρόνια. Η μεταφορά της πίστης του Αλκιβιάδη στη Σπάρτη, ήταν το γεγονός που σφράγισε όχι μόνο τη μοίρα του εκστρατευτικού σώματος στη Σικελία, αλλά και την ίδια την τύχη της Αθήνας.

Οι πρώτες κινήσεις στη σκακιέρα

Οι Αθηναίοι, παρά την απουσία του Αλκιβιάδη, συνέχισαν με την εφαρμογή του σχεδίου του. Η τυπική πλευρά της εκστρατείας, η παροχή δηλαδή βοήθειας στους Εγεστέους, προχωρούσε κανονικά, αφού οι Αθηναίοι προχώρησαν στην κατάληψη της πολίχνης Ύκαρα, που είχε πληθυσμό γηγενών Σικελών, την οποία και παρέδωσαν στους Εγεσταίους, εξανδραποδίζοντας τους κατοίκους της.

Στη συνέχεια προσπάθησαν να καταλάβουν την Ύβλα, προσπάθεια στην οποία απέτυχαν, ενώ οι Συρακούσιοι είχαν αρχίσει να αντιλαμβάνονται επακριβώς το μέγεθος της απειλής και προσάρμοζαν ανάλογα τις κινήσεις τους.

Σύντομα είχαν ετοιμαστεί για να συγκρουστούν για πρώτη φορά με τους Αθηναίους στο πεδίο της μάχης. Οι Συρακούσιοι, σε μία ιδιαίτερα τολμηρή κίνηση, προχώρησαν με πανστρατιά ενάντια στην Κατάνη και στο στρατόπεδο των Αθηναίων. Οι τελευταίοι, έχοντας εξαιρετικό δίκτυο πληροφοριών, αντιλήφθηκαν την κίνηση των Συρακουσίων και επιχείρησαν να τους αιφνιδιάσουν, μεταφερόμενοι δια θαλάσσης προς τις Συρακούσες. Όμως και οι Συρακούσιοι αντιλήφθηκαν την κίνηση των Αθηναίων και ξεκίνησαν μία ταχύτατη πορεία προς την πόλη τους. Το εξαιρετο ελαφρύ ιππικό των Συρακουσών κινήθηκε ταχύτατα και πρόλαβε τους Αθηναίους ενώ προετοιμάζονταν και ουσιαστικά έσωσε τις Συρακούσες, αφού απασχόλησε τους αντιπάλους έως ότου φθάσει και το πεζοπόρο στράτευμα. Όταν οι Συρακούσιοι έφθασαν, παρατάχθηκαν άμεσα για μάχη και συγκρούστηκαν με τους Αθηναίους και τους συμμάχους τους. Αν και οι Συρακούσιοι (μαζί με τους Σελινούντιους συμμάχους τους) είχαν σαφή αριθμητική υπεροχή, οι Αθηναίοι και οι σύμμαχοι τους ήταν σαφώς πιο έμπειροι πολεμιστές και καλύτερα διοικούμενοι. Έτσι μετά από σκληρή μάχη, οι Συρακούσιοι αποχώρησαν ηττημένοι, αφήνοντας στο πεδίο της μάχης 260 νεκρούς, έναντι μόλις 50 των Αθηναίων. Οι Συρακούσιοι σώθηκαν από πανωλεθρία λόγω της ύπαρξης του ισχυρού ιππικού τους (1.200 ιππείς) το οποίο εμπόδιζε τους Αθηναίους να καταδιώξουν τους ηττημένους οπλίτες.

Οι Συρακούσιοι κατέφυγαν πίσω από τα τείχη της πόλης τους και ετοιμάστηκαν για πολιορκία, η οποία σύντομα λύθηκε αφού ο ερχομός του χειμώνα επέβαλλε παύση των πολεμικών επιχειρήσεων. Οι Αθηναίοι υποχώρησαν στην Κατάνη και ετοιμάστηκαν να επαναλάβουν τις επιχειρήσεις την Άνοιξη.

Κορύφωση των επιχειρήσεων

Οι Συρακούσιοι δεν άφησαν το χρόνο που μεσολάβησε αναξιοποίητο. Με την καθοδήγηση του νέου ισχυρού άνδρα της πόλης, του Ερμοκράτη, προχώρησαν στην ενίσχυση των οχυρώσεων τις πόλεις και σε διπλωματικές και στρατιωτικές προετοιμασίες. Άφησαν όμως ανοχύρωτη μία θέση με τεράστια στρατηγική σημασία, το ύψωμα και οροπέδιο των Επιπολών, το οποίο έβαλαν ως στόχο οι Αθηναίοι με το που ήλθαν ξανά στις Συρακούσες, το Μάιο του 414 π.Χ.

Οι Συρακούσιοι προσπάθησαν να απωθήσουν τους Αθηναίους, ωστόσο απωθήθηκαν χάνοντας τη μισή από τη δύναμη (600 άνδρες) που είχαν στείλει στις Επιπολές. Οι Αθηναίοι είχαν ήδη ενισχυθεί με περισσότερους άνδρες, κυρίως ιππικό τόσο από την Αθήνα όσο και από τη συμμαχική Έγεστα και από άλλες περιοχές της Σικελίας σε μία προσπάθεια να αντισταθμίσουν το αποφασιστικό πλεονέκτημα των Συρακούσιων στον τομέα αυτό.

Αμέσως μετά την κατάληψη του οροπεδίου, οι Αθηναίοι δημιούργησαν ένα μικρό οχυρό και εγκατέστησαν ευάριθμη φρουρά, ενώ ξεκίνησαν τη δημιουργία της δικής τους οχύρωσης. Ήταν αποφασισμένοι αυτή τη φορά να καταβάλλουν την αντίσταση των Συρακουσίων. Με την δημιουργία ενός δικού τους τείχους, οι Αθηναίοι απειλούσαν να αποκλείσουν πλήρως τις Συρακούσες, κάτι που αντιλήφθηκαν οι πολιορκημένοι που ξεκίνησαν να κατασκευάζουν ένα αντιτείχισμα κάθετα στο αθηναϊκό τείχος. Επίσης, χρησιμοποίησαν το ιππικό τους για να παρενοχλούν τους Αθηναίους. Οι τελευταίοι με μία αστραπιαία επιχείρηση κατόρθωσαν να καταλάβουν και να καταστρέψουν το αντιτείχισμα. Οι Συρακούσιοι δεν πτοήθηκαν και άρχισαν να δημιουργούν νέο, ωστόσο οι Αθηναίοι επιτέθηκαν ξανά και το κατέστρεψαν εκ νέου. Ωστόσο στην σφοδρότατη μάχη για τον έλεγχο του νέου αντιτειχίσματος, οι Αθηναίοι υπέστησαν μία απώλεια που δεν ήταν δυνατό να αναπληρωθεί: ο ικανότατος στρατηγός Λάμαχος σκοτώθηκε πολεμώντας στην πρώτη γραμμή, αφήνοντας το Νικία επικεφαλής του εκστρατευτικού σώματος. Ο Λάμαχος μπορεί να μην ήταν Αλκιβιάδης όσον αφορά στα διπλωματικά προσόντα, αλλά ήταν έμπειρος, δοκιμασμένος και ικανός στρατιωτικός. Η αποφασιστικότητα του θα έλειπε από τους Αθηναίους στη συνέχεια, όταν ο Νικίας θα έκανε το ένα λάθος μετά το άλλο.

Όμως τη στιγμή αυτή, οι Αθηναίοι είχαν τον έλεγχο. Οι Συρακούσιοι είχαν αρχίσει να αποθαρρύνονται, βλέποντας τις προσπάθειες τους να αποτυγχάνουν και οι πόλεις της Σικελίας, όπως είχε προβλέψει ο Αλκιβιάδης, άρχισαν να συρρέουν μαζικά στο στρατόπεδο των Αθηναίων, διαβλέποντας ότι οι Συρακούσες βρίσκονται στα πρόθυρα συνθηκολόγησης. Άλλωστε αυτή ήταν η τάση και στο εσωτερικό των Συρακουσών, όπου αριστοκρατικός Ερμοκράτης απομακρύνθηκε από την στρατηγία για να αναλάβουν μέλη της δημοκρατικής παράταξης, που επιδίωκαν μια συνεννόηση με τους Αθηναίους ώστε να πετύχουν μια ευνοϊκή συνθήκη.

Κι ενώ όλα έδειχναν να βαίνουν καλώς για τους Αθηναίους και το εκστρατευτικό σώμα προσέγγιζε το στόχο του, ο Αλκιβιάδης αποφάσισε να ρίξει το βάρος ενάντια στους αγάριστους συμπατριώτες του.

Έρχεται ο Γύλιππος

Ο Αλκιβιάδης που είχε καταφύγει στην Σπάρτη, περνούσε το χρόνο του μηχανευόμενος τρόπους για να εκδικηθεί τους συμπατριώτες του και ίσως να καταστήσει εαυτόν ξανά απαραίτητο στην Αθήνα ώστε να επανέλθει στην πόλη του.

Στα πλαίσια αυτά, έδωσε στους Σπαρτιάτες δύο συμβουλές, οι οποίες αποδείχτηκαν εξαιρετικά αποδοτικές. Η πρώτη ήταν να προχωρήσουν στην δημιουργία μιας βάσης του σπαρτιατικού στρατού στην Αττική και συγκεκριμένα στη Δεκέλεια, ώστε να σφίξει ο κλοιός γύρω από την Αθήνα και να αποκτήσουν οι συμπατριώτες του ένα μόνιμο "αγκάθι στο πλευρό της".

Η δεύτερη πρόταση ήταν ακόμη καθοριστικότερη: να αποστείλουν οι Σπαρτιάτες εκστρατευτικό σώμα στην Σικελία, ώστε να ενισχύσουν τους (επίσης Δωριείς) Συρακούσιους.

Οι Σπαρτιάτες άκουσαν και τις δύο συμβουλές. Προχώρησαν άμεσα στην κατάληψη και οχύρωση της Δεκέλειας και την εγκατάσταση ισχυρής φρουράς. Και απέστειλαν τον ικανότατο στρατηγό τους Γύλιππο στη Σικελία, με ισχνές δυνάμεις (δώδεκα τριήρεις, δηλαδή περίπου 2.600 άνδρες μαζί με τους κωπηλάτες και τα πληρώματα).

Αν και οι δυνάμεις του ήταν μικρές, ο Γύλιππος ήταν ικανότατος ηγέτης και με την άφιξη του στη Σικελία άρχισε να δημιουργεί τις βάσεις για έναν αντι-αθηναϊκό συνασπισμό, προσεταιριζόμενος αρχικά τους Σελινούντιους και τους κατοίκους της Ιμέρας, καθώς και ιθαγενείς Σικελούς.

Οι Συρακούσιοι έμαθαν για την άφιξη ενισχύσεων από την Πελοπόννησο και αναθάρρησαν, σε ένα χρονικό σημείο που ήταν έτοιμοι να συνθηκολογήσουν. Ο Νικίας είχε ακόμη την ευκαιρία να εκβιάσει την θετική έκβαση του πολέμου υπέρ του, αλλά αδράνησε ανεξήγητα, καθυστερώντας μέχρι που είδε τον Γύλιππο επικεφαλής περίπου 3.000 ανδρών να φθάνει στις Επιπολές και να ενώνεται με τους Συρακούσιους που έκαναν έξοδο από την πολιορκημένη πόλη τους. Η κατάσταση πλέον είχε αρχίσει να αντιστρέφεται και ο Γύλιππος είχε και την πρώτη του απτή επιτυχία, καταλαμβάνοντας το φρούριο του Λάβδαλου, το οποίο είχαν δημιουργήσει οι Αθηναίοι στις Επιπολές.

Οι Αθηναίοι διέκοψαν την αδράνεια τους οχυρώνοντας το Πλημμύριο, που βρίσκεται στο νότιο άκρο του μεγάλου λιμένα των Συρακουσών. Όμως πλέον η εξέλιξη δεν άφηνε περιθώρια για ιδιαίτερη αισιοδοξία: οι πολιορκημένοι ενισχύονταν συνεχώς (λίγες μέρες μετά την άφιξη του Γύλιππου έφθασαν άλλες 12 τριήρεις από δωρικές πόλεις της κυρίως Ελλάδας), διέθεταν έναν έμπειρο και ικανό ηγέτη και είχαν αποκτήσει την πρωτοβουλία των κινήσεων. Ο χρόνος πλέον μετρούσε αντίστροφα για τους Αθηναίους.

Ἡ Ταν ἢ Ἐπι Τας

Ἡ εκστρατεία των Αθηναίων ενάντια στους Συρακούσιους εἶχε μετατραπεί πλέον σε μία ολοκληρωτική σύγκρουση του αθηναϊκού συνασπισμοῦ με τον λακωνικό και ο Νικίας αντιλαμβανόμενος ὅτι ἔχει εμπλακεί σε κάτι που ξεπερνούσε τις δυνατότητες του, βγήκε από το λήθαργο και αποφάσισε να ζητήσει ενισχύσεις από την Αθήνα. Ἡ πρόταση του προς την Εκκλησία του Δήμου ἦταν εἴτε να εγκαταλειφθεῖ ἡ εκστρατεία, εἴτε να σταλούν ενισχύσεις ικανές να αλλάξουν εκ νέου την ισορροπία των δυνάμεων που εἶχε ανατραπεί σε βάρος των Αθηναίων.

Οι Αθηναῖοι, συνεπαρμένοι από την προοπτική του μεγαλείου και αρνούμενοι να επιτρέψουν στους Σπαρτιάτες να κερδίσουν μια τόσο μεγάλη νίκη, ψήφισαν υπέρ της αποστολής σημαντικῶν ενισχύσεων. Ἄμεσα αναχώρησε ο Ευρευμέδοντας με 10 τριήρεις και αρκετούς οπλίτες, ενώ στη συνέχεια θα τον ακολουθούσε και ο Δημοσθένης με ἀκόμη περισσότερους ἀνδρες και εφόδια.

Ἡ Σικελική Εκστρατεία - και αυτό δεν το εἶχαν ἀκόμη αντιληφθεῖ ἡ Αθηναῖοι - ἐξελισσόταν σε μια πυορροούσα πληγή, που απορροφούσε δυσανάλογα μεγάλες δυνάμεις και πόρους. Φυσικά το ἔπαθλο, ἡ κυριαρχία ἐπὶ της Σικελίας, ἦταν μεγάλο, ὅμως το τίμημα που καλούνταν να πληρώσουν οι Αθηναῖοι ἦταν ἐξίσου μεγάλο.

Φυσικά και οι Σπαρτιάτες δεν παρέμεναν ἀδρανείς. Κινητοποίησαν τους δικούς τους συμμάχους και οι Κορίνθιοι ἀπέστειλαν μοῖρα πλοίων με 1.600 ἀνδρες που ἐνίσχυσαν το πολυἀριθμο, πλέον, σώμα του Γύλιππου και τους Συρακούσιους.

Με αυτές τις ενισχύσεις και με δεδομένη την ἀδυναμία της αθηναϊκῆς ηγεσίας, οι Συρακούσιοι ἀποφάσισαν να προχωρήσουν σε μία επιθετική ἐνέργεια, που τους ἀπέφερε ἕνα μεγάλο ἔπαθλο: τα τρία οχυρά των Αθηναίων στο Πλημμύριο, τα οποία ἦταν γεμάτα με εφόδια και υλικά ἀπαραίτητα για τη συνέχιση της επιθετικῆς προσπάθειας του εκστρατευτικῶν σώματος.

Ἀκόμη χειρότερα, ἡ κατάληψη του Πλημμυρίου ἐπέτρεψε στους Συρακούσιους να ἐγκλωβίσουν ἐπὶ της ουσίας τον ἰσχυρό αθηναϊκό στόλο ἐντὸς του Μεγάλου Λιμένα των Συρακουσῶν, στερώντας ἀπὸ τους Αθηναίους το βασικότερο στρατηγικό τους πλεονέκτημα και δημιουργώντας μία κατάσταση που θα ἐξωθούσε τους Αθηναίους σε βεβιασμένες κινήσεις.

Τις ἐπόμενες βδομάδες ἐγιναν ἀκόμη δύο μικρές συγκρούσεις στις οποίες ἐπικράτησαν οι Συρακούσιοι, δίχως ὡστόσο να μεταβληθεῖ ἡ κατάσταση. Ο Νικίας χρονοτριβούσε μη ἐπιδιώκοντας μια ἀποφασιστική κίνηση, περιμένοντας το δεύτερο εκστρατευτικό σώμα ὑπὸ τον Δημοσθένη, που θα ἰσχυροποιούσε ἀποφασιστικά τις δυνάμεις του. Ὡστόσο ο Δημοσθένης, που εἶχε ἀποπλεύσει ἀπὸ τον Πειραιά τον Ἀπρίλιο του 413 π.Χ., ἐπίσης χρονοτριβούσε καθοδόν, προσπαθώντας να συγκεντρώσει περισσότερους συμμάχους και μισθοφόρους και επιχειρώντας να ἐπαναφέρει κάποιες ἀκόμη σικελικές και ἰταλικές πόλεις στο φιλοαθηναϊκό στρατόπεδο. Ἀκόμη και με την τακτική κατάσταση να ἔχει ἀνατραπεί υπέρ των Συρακουσίων, τίποτε δεν προμήνυε την τρομακτική καταστροφή που ἐμέλλε να πέσει στα κεφάλια των Αθηναίων.

Η κρίσιμη ώρα

Καθώς οι Συρακούσιοι πληροφορήθηκαν ότι επίκειται η άφιξη του Δημοσθένη με σημαντικές ενισχύσεις, αποφάσισαν να εκβιάσουν τη νίκη με μία αποφασιστική προσπάθεια, αφού φοβούνταν ότι η υπεροχή που είχαν αποκτήσει κινδύνευε να εξανεμιστεί.

Με μία μοίρα 80 πλοίων από τη θάλασσα και με συντονισμένη επίθεση από ξηράς σε δύο σημεία, ο Γύλιππος προσπάθησε να διασπάσει τις αθηναϊκές γραμμές, ωστόσο δεν τα κατάφερε αφού οι σκληρές συγκρούσεις δεν έφεραν αλλαγή της κατάστασης. Ωστόσο δύο μέρες μετά οι Συρακούσιοι έβγαλαν το στόλο τους στον κόλπο, προκαλώντας τους Αθηναίους σε μάχη. Μετά από αρκετούς ελιγμούς οι Συρακούσιοι αποσύρθηκαν, παρασύροντας και τους Αθηναίους να βγουν από τα πλοία τους. Επρόκειτο όμως για ένα τέχνασμα, το οποίο είχε ως στόχο να πετύχει τους Αθηναίους απροετοίμαστους. Ο στόλος των Συρακουσίων και των συμμάχων τους εμφανίστηκε ξανά μπροστά από τις αθηναϊκές θέσεις και οι Αθηναίοι όπως-όπως επάνδρωσαν τα πλοία και βγήκαν να τους συναντήσουν. Με ορμή οι συντεταγμένοι Συρακούσιοι κατάφεραν να κατανικήσουν τα αθηναϊκά πλοία στη ναυμαχία που ακολούθησε, ωστόσο δεν μπόρεσαν να ολοκληρώσουν τη νίκη τους και αναγκάστηκαν να αποσυρθούν, έχοντας πάντως βυθίσει επτά πλοία και χάνοντας μόλις δύο.

Κι ενώ όλα έδειχναν ότι η οριστική ήττα των αθηναϊκών δυνάμεων ήταν θέμα χρόνου, έφθασε ο Δημοσθένης με τις ενισχύσεις του, δηλαδή 73 τριήρεις, περίπου 5.000 οπλίτες καθώς και μισθοφόρους από την Ιταλία, συνολικά πάνω από 20.000 άνδρες (συμπεριλαμβανομένων των πληρωμάτων).

Οι Αθηναίοι υπερείχαν πλέον αποφασιστικά σε ξηρά και θάλασσα, αφού διέθεταν περίπου 50.000 άνδρες και 180 τριήρεις και προσπάθησαν, έστω και αργά, να ανακτήσουν την πρωτοβουλία των κινήσεων, εξαναγκάζοντας τους Συρακούσιους σε παθητική στάση. Ωστόσο και αυτοί η εικόνα αποδείχτηκε απατηλή και η έλλειψη ενός ηγέτη της κλάσης ενός Αλκιβιάδη ή ενός Λάμαχου ήταν ολοφάνερη όταν οι Αθηναίοι προσπάθησαν να επιτεθούν και να ανακαταλάβουν τα οχυρά στις Επιπολές και να καταστρέψουν το τρίτο αντιτείχισμα που έφτιαχναν οι αντίπαλοι τους.

Η επίθεση έγινε τελικώς τη νύχτα και επικράτησε τρομερή σύγχυση, εξαιτίας μιας σειράς παραγόντων. Καταρχήν οι Αθηναίοι επιδόθηκαν σε καταδίωξη των αντιπάλων τους, με αποτέλεσμα να χάσουν οποιαδήποτε συνοχή. Ακόμη, καθώς μεταξύ τους βρισκόταν αρκετοί Δωριείς (κυρίως Αργείοι και Κερκυραίοι), ο πολεμικός παιάνας τους ήταν ίδιος με αυτόν των αντιπάλων τους, με αποτέλεσμα στο σκοτάδι να γίνουν πολλές συγκρούσεις μεταξύ Αθηναίων και συμμάχων τους! Οι συγκρούσεις συνεχίστηκαν καθ' όλη τη διάρκεια της νύχτας και καθώς ξημέρωνε η μέρα, φάνηκε ολοκάθαρα η αποτυχία της προσπάθειας τους: πάνω από 2.000 Αθηναίοι και σύμμαχοι κείτονταν νεκροί στο υψίπεδο. Το ηθικό των Αθηναίων είχε πλέον πέσει στο ναδίρ και η καταστροφή φαινόταν στον ορίζοντα.

Το τραγικό τέλος

Παρότι οι Αθηναίοι πίστεψαν ότι με την άφιξη ικανών ενισχύσεων θα μπορούσαν να ανατρέψουν εκ νέου την τακτική κατάσταση που είχε διαμορφωθεί δυσμενώς για εκείνους, η αποφασιστική στάση των Συρακουσίων και η κακή ηγεσία των Αθηναίων συνέτειναν σε μία ακόμη ήττα, που τους περιόριζε ξανά σε παθητικό ρόλο.

Ο Δημοσθένης είχε την οξύνοια να αντιληφθεί ότι σε αυτήν την περίπτωση, οι αθηναϊκές δυνάμεις έπρεπε άμεσα να απαγκιστρωθούν από την πολιορκία. Εκτός από τους αντιπάλους τους, είχαν να "πολεμήσουν" και με τις ασθένειες και ιδιαίτερα την ελονοσία που έκανε θραύση μεταξύ των ανδρών του σώματος.

Έφθασε μάλιστα στο σημείο να προτείνει αποχώρηση του σώματος από τη Σικελία, κάτι που απέτρεψε ο Νικίας! Ο γηραιός στρατηγός, ο άνθρωπος που εξαρχής ήταν αντίθετος με την εκστρατεία, σε αυτήν την συγκυρία ήταν πεποισμένος ότι η ισχύς του σώματος, ιδιαίτερα του ευάριθμου στόλου που διέθετε, ήταν τέτοια που τελικώς θα ανάγκαζε τους Συρακούσιους σε ήττα!

Αν και ο Δημοσθένης επανήλθε με μία πρόταση για αποχώρηση στην Κατάνη, όπου θα μπορούσε να ανεφοδιάζεται κανονικά το εκστρατευτικό σώμα και θα βρισκόταν μακριά από τον κίνδυνο που αντιπροσώπευαν οι δυνάμεις του λακωνικού συνασπισμού, ο Νικίας επέμεινε πεισματικά να παραμείνει ο στρατός εκεί που βρίσκεται

Με αυτές τις διαφωνίες οι Αθηναίοι έχασαν πολύτιμο χρόνο, κατά τον οποίο οι Συρακούσιοι ενισχύονταν συνεχώς από συμμάχους της Σπάρτης και ετοιμάζονταν για επίθεση. Όταν και ο Νικίας, έστω κι αργά, αντιλήφθηκε ότι απαιτείται η άμεση αποχώρηση της δύναμης, ξεκίνησαν οι προετοιμασίες. Ωστόσο, το σύμπαν συνωμότησε σε βάρος των Αθηναίων: την βραδιά που είχε προγραμματιστεί να ξεκινήσει η αποχώρηση του εκστρατευτικού σώματος, την 27η Αυγούστου, σημειώθηκε έκλειψη σελήνης! Το σημάδι ερμηνεύτηκε ως θεϊκή παρέμβαση και οι Αθηναίοι αποφάσισαν να περιμένουν τις 27 ημέρες που υπέδειξαν οι μάντιες. Όλα πλέον είχαν τελειώσει

Ο Γύλιππος ετοίμασε το στρατό του και άρχισε μία τακτική επάλληλων εφοδών, ώστε να καταπονήσει τους Αθηναίους και να ανατρέψει την αμυντική τους θέση και να τους καταστήσει ευάλωτους σε ένα δυναμικό χτύπημα.

Οι αλλεπάλληλες επιθέσεις που διεξήχθησαν στις επόμενες δύο ημέρες δεν είχαν κάποιο ουσιώδες αποτέλεσμα, ωστόσο οι Αθηναίοι ένοιωθαν την πίεση να αυξάνεται και τις διεξόδους τους να περιορίζονται σημαντικά.

Στοχεύοντας πλέον στην πλήρη καταστροφή του εκστρατευτικού σώματος, ο Γύλιππος και οι Συρακούσιοι προχώρησαν σε μια εξαιρετικά τολμηρή κίνηση: στον αποκλεισμό του Μεγάλου Λιμένα με μια "αλυσίδα" πλοίων, ένα "ξύλινο τείχος". Εφόσον το ζητούμενο πλέον δεν ήταν απλώς η απομάκρυνση του σώματος - κάτι που θα γινόταν "συν τω χρόνω" ακόμη και αν οι Συρακούσιοι δεν έκαναν τίποτε - αυτή ήταν η ενδεδειγμένη τακτική: αν οι Αθηναίοι έχαναν το στόλο τους, τότε δεν μπορούσαν να κάνουν τίποτε παρά να προσπαθήσουν να κινηθούν από ξηρά, όπου θα ήταν ευάλωτοι στις επιθέσεις των Συρακουσίων.

Οι Αθηναίοι κατάλαβαν ότι τα πράγματα έβαιναν πλέον προς ολοκληρωτική καταστροφή και αποφάσισαν να "τα παίξουν όλα για όλα" σε μία κίνηση απελπισίας: Θα επιχειρούσαν μία μαζική διάσπαση του κλοιού των πλοίων με τις αξιόμαχες τριήρεις που μπορούσαν να επανδρώσουν (περίπου 110). Αν η διάσπαση πετύχαινε, θα μπορούσαν να

μαζέψουν και τους υπόλοιπους άνδρες που είχαν μείνει στην ακτή και να αναχωρήσουν προς την ασφάλεια της Κατάνης. Αν αποτύγχανε, θα επιχειρούσαν να αποχωρήσουν δια ξηράς.

Η ναυμαχία που ακολούθησε ήταν τρομερή. Τα πλοία των Αθηναίων, με την δύναμη που έδινε στους άνδρες η απελπισία, προσπάθησαν με μία συντονισμένη προσπάθεια να διασπάσουν τον κλοιό των Συρακουσίων και να βγουν από το λιμάνι. Οι τελευταίοι έχοντας προετοιμαστεί επισταμένως για αυτή τη μεγάλη μάχη, κατόρθωσαν παρότι αρχικά φάνηκε να αντιμετωπίζουν προβλήματα, να υπερισχύσουν μέσα στο στενό χώρο του λιμανιού που δεν επέτρεπε ελιγμούς και περίπλοκες τακτικές όπως αυτές που είχαν συνηθίσει να εφαρμόζουν οι Αθηναίοι.

Με αυτά τα δεδομένα, ο αθηναϊκός στόλος ηττήθηκε και τα πλοία επέστρεψαν στα αγκυροβόλια τους.

Οι Αθηναίοι πλέον ήταν με την πλάτη στον τοίχο. Αν και οι απώλειες από την προσπάθεια διάσπασης του κλοιού ήταν μικρές, οι στρατηγοί αδυνατούσαν να πείσουν τα πληρώματα να μπουν ξανά στα πλοία για να κάνουν άλλη μία έξοδο. Το ηθικό βρισκόταν στον ναδίρ και η μόνη λύση που υπήρχε ήταν να προσπαθήσουν να διαφύγουν από ξηράς.

Όμως και σε αυτήν την περίπτωση οι Αθηναίοι καθυστέρησαν δύο μέρες - σύμφωνα με το Θουκυδίδη εξαιτίας παραπλανητικού τεχνάσματος του Ερμοκράτη. Όταν πλέον αποφάσισαν να αναχωρήσουν, οι Συρακούσιοι είχαν ήδη ετοιμαστεί για να τους υποδεχτούν. Ο Θουκυδίδης περιγράφει με αληθινά σπαρακτικό τρόπο αυτές τις στιγμές της αποχώρησης, όταν οι κατηφείς και απελπισμένοι Αθηναίοι αναχωρούσαν, αφήνοντας πίσω τους εκατοντάδες άρρωστους και τραυματίες τους οποίους δεν μπορούσαν να πάρουν μαζί τους. Οι ικεσίες και οι οίμωγές εκείνων που έμεναν πίσω ακούγονταν μέχρι την πόλη των Συρακουσών. Ωστόσο και εκείνοι που έφευγαν δεν θα είχαν καλύτερη μοίρα.

Ένα σώμα περίπου 40.000 ανδρών ξεκίνησε με κατεύθυνση δυτική-βορειοδυτική, σε μια προσπάθεια να περάσουν από τις ορεινές διαβάσεις ώστε στη συνέχεια να κατευθυνθούν βόρεια. Όμως οι Συρακούσιοι είχαν οχυρώσει τις διαβάσεις και με αποσπάσματα ιππέων και ψιλών παρενοχλούσαν συνεχώς τους Αθηναίους. Την τρίτη μέρα πορείας έφθασαν σε μία οχυρή θέση, το Ακραιόν Λέπας. Εκεί διαπίστωσαν ότι η μοναδική διάβαση είχε οχυρωθεί εξαιρετικά αποτελεσματικά από μερικές εκατοντάδες Συρακούσιους οπλίτες και ψιλούς, που είχαν ανεγείρει και τείχος. Η διάβαση, λόγω της στενωπού και της αντίστασης των Συρακουσίων, ήταν αδύνατη και οι Αθηναίοι πήραν ξανά το δρόμο του γυρισμού για το στρατόπεδο τους. Εκεί όμως, στα πεδινά, το ιππικό των Συρακουσίων ήταν απόλυτα κυρίαρχο και συνέχισε να παρενοχλούν τους Αθηναίους.

Οι Αθηναίοι προσπάθησαν σε μία τελευταία απέλπιδα προσπάθεια να φθάσουν σε μία ασφαλή τοποθεσία, να απαγκιστρωθούν με κατεύθυνση προς τα Νότια. Αφού παραπλάνησαν τους Συρακούσιους ανάβοντας πολυάριθμες φωτιές στον χώρο όπου είχαν στρατοπεδεύσει, οι Αθηναίοι αναχώρησαν σε δύο σώματα, το πρώτο με αρχηγό το Νικία και το δεύτερο με επικεφαλής το Δημοσθένη.

Οι Συρακούσιοι αντιλήφθηκαν την αποχώρηση των Αθηναίων το πρωί και ξεκίνησαν μια απηνή καταδίωξη. Σύντομα κατόρθωσαν να έλθουν σε επαφή με το τμήμα που οδηγούσε ο Δημοσθένης, το οποίο περικύκλωσαν και υπέβαλλαν σε βροχή από

ακόντια και βέλη για μια ολόκληρη μέρα. Η μάχη άναψε για τα καλά και οι Αθηναίοι υπέστησαν τρομακτικές απώλειες, πριν καταλάβουν ότι βρισκόταν σε τραγικά μειονεκτική θέση. Ο Δημοσθένης προτίμησε να παραδοθεί, ζητώντας εγγυήσεις για τη ζωή των Αθηναίων που απέμεναν. Μαζί με 6.000 περίπου άνδρες που παρέμεναν ζωντανοί, παραδόθηκε στους Συρακούσιους και τους συμμάχους τους.

Απέμενε πλέον μόνο το τμήμα υπό το Νικία, το οποίο πρόλαβαν οι Συρακούσιοι και ζήτησαν την παράδοση του. Ο Νικίας προσπάθησε να παραδοθεί εξασφαλίζοντας την ασφαλή αποχώρηση των ανδρών του, αλλά πλέον ήταν πολύ αργά για κάτι τέτοιο. Οι Συρακούσιοι απέρριψαν τις προτάσεις και άρχισαν να επιτίθενται με σφοδρότητα, προκαλώντας τεράστιες απώλειες στους αδύναμους και εξαντλημένους Αθηναίους και τους συμμάχους. Το εκστρατευτικό σώμα κινήθηκε με δυσκολία και έφθασε στον ποταμό Ασσίναρο, όπου οι εξαντλημένοι και διψασμένοι Αθηναίοι δέχτηκαν την έφοδο του συνόλου του στρατού των Συρακουσίων.

Ήταν η 16η Σεπτεμβρίου του 413 π.Χ. όταν τα υπολείμματα της κάποτε περήφανης αθηναϊκής στρατιάς παραδόθηκαν, μετά από πολύωρη σφαγή, στους Συρακούσιους. Από τους Αθηναίους που είχαν ξεκινήσει την εκστρατεία, περίπου 7.000 είχαν πέσει ζωντανοί στα χέρια των αντιπάλων τους, ενώ ακόμη 15.000 Σύμμαχοι που είχαν συλληφθεί πουλήθηκαν ως δούλοι.

Η τύχη των Αθηναίων ήταν εξίσου φρικτή. Οι δύο εναπομείναντες ηγέτες, ο Δημοσθένης και ο Νικίας, εκτελέστηκαν, παρά την αντίθεση του Γύλιππου και του Ερμοκράτη. Το σύνολο των αιχμάλωτων ανδρών μεταφέρθηκαν στα λατομεία των Επιπολών, όπου εργάστηκαν κυριολεκτικά μέχρι θανάτου στην εξόρυξη μεταλλευμάτων.

Ήταν ένα τραγικό τέλος όχι μόνο στην Σικελική Εκστρατεία αλλά και στις φιλοδοξίες της Αθήνας για κυριαρχία επί του ελληνικού κόσμου³⁸.

Η εκστρατεία της Σικελίας θεωρείται γενικά η μεγάλη αθηναϊκή τραγωδία της *Ιστορίας*. Για τον Θουκυδίδη, η σικελική εκστρατεία κατατάσσεται ως το *μέγιστον* στρατιωτικό εγχείρημα, που γνωρίζει ο άνθρωπος· υπάρχει ανελέητη ειρωνεία στον υπερθετικό αυτό. Ο Θουκυδίδης χρησιμοποιεί τον υπερθετικό μέγιστος δύο φορές στο 6.31.6, όταν εξηγεί ότι η αθηναϊκή εκστρατεία στη Σικελία σχολιάστηκε για διάφορους λόγους, συμπεριλαμβανομένου του γεγονότος ότι ήταν η «μεγαλύτερη υπερπόντια εκστρατεία», που σχεδιάστηκε με τη «μεγαλύτερη ελπίδα για το μέλλον». Αν και εξακολουθεί να φαίνεται λογικό να περιγράφει την εκστρατεία, στο τέλος του 7^{ου} βιβλίου, ως το μεγαλύτερο τόλμημα που πραγματοποιήθηκε ποτέ, το «μεγαλείο» της εκστρατείας είναι καθαρά φυσικό χαρακτηριστικό μεγέθους και οποιαδήποτε εννοιολογική απόχρωση δόξας ή ανωτερότητας συνδεδεμένη με το ουσιαστικό αυτό, κατά το πνεύμα των προσδοκιών, ανατράπηκε πλήρως στο 6^ο βιβλίο.

Το τέλος του 7^{ου} βιβλίου δεν διηγείται μόνο μια αθηναϊκή τραγωδία, αλλά αποκαλύπτει και το τεράστιο ανθρώπινο κόστος του πολέμου. Οι Αθηναίοι υφίστανται, σε μεγαλύτερη κλίμακα, όσα δεινά προκάλεσαν προηγουμένως σε άλλα κράτη.

Το τέλος του 7^{ου} βιβλίου απεικονίζει την μαζική διάψευση όλων των αθηναϊκών προσδοκιών και δείχνει ότι η δόξα, που οι Αθηναίοι είχαν ελπίσει να κατακτήσουν, επιδαφιλεύεται τους εχθρούς τους³⁹.

³⁸ «Παγκόσμια Πολεμική Ιστορία», Νοέμβριος 2006, σ. 1-17

³⁹ Greenwood Emily, 2011, σ. 149-152 και Παπαντωνίου, 1967, σ. 403-458

Οι δημηγορίες στον Θουκυδίδη⁴⁰

Είναι εύλογο να αναρωτηθεί κανείς για ποιο λόγο ο Θουκυδίδης συνέθεσε τις δημηγορίες. Τι επιτυγχάνει παρουσιάζοντας σε πρώτο πρόσωπο την ανάλυση της αιτιολογίας των πράξεων δεδομένων ιστορικών στιγμών. Κατ' αρχάς, προσφέρει μια αμεσότητα στον λόγο, θέτοντας στα χείλη των πρωταγωνιστών τα κίνητρα που τους καθοδηγούν στις πράξεις τους. Κατ' αυτόν τον τρόπο, τους καθιστά υπεύθυνους και δικαιολογεί την κριτική, την οποία ασκεί απέναντι τους. Δεύτερον, χρωματίζει με έναν διαφορετικό ρυθμό το έργο του, καθιστώντας το περισσότερο ενδιαφέρον, πιο παραστατικό, εξασφαλίζοντας του ποικιλία. Η χρήση των δημηγοριών και η εκφορά τους σε πρώτο πρόσωπο προσδίδει χάρη στην παρουσίαση των ιστορικών γεγονότων και ξεκουράζει τον αναγνώστη από τη συνεχή αφήγηση τους.

Από μια άλλη πλευρά, οι δημηγορίες του επιτρέπουν να χειρίζεται τον λόγο και την επιχειρηματολογία του με μεγαλύτερη άνεση, να κάνει παρεκβάσεις στο παρελθόν (μέσω των οποίων οι αγορητές υποστηρίζουν τις θέσεις τους), ψυχολογικές αναλύσεις (με τις οποίες οι ήρωες δικαιολογούν τα κίνητρα τους). Με λίγα λόγια οι δημηγορίες ενισχύουν την πληρότητα του έργου του. Ο συγγραφέας μάλιστα επιλέγει καίρια σημεία της ιστορίας του για να εισαγάγει τις δημηγορίες του, τις οποίες δεν παρεμβάλλει σε δευτερεύοντα γεγονότα. Έτσι αυτές καθίστανται τα πιο πυκνά, πιο επεξεργασμένα και πιο βαθυστόχαστα μέρη του έργου.

Οι δημηγορίες άλλοτε είναι αυτοτελείς, ενώ άλλοτε λειτουργούν αντιθετικά, προκειμένου να ακουστούν δύο αντίθετες γνώμες, δύο αντίπαλοι με τα επιχειρήματα τους: πρέσβεις μιας πόλης, οι οποίοι αγορεύουν σε μία άλλη, αρχηγοί παρατάξεων που παρουσιάζονται ενώπιον της Εκκλησίας του Δήμου κάθε φορά που καλείται ο δήμος να λάβει απόφαση περί του πρακτέου, ή οι πολέμαρχοι, που επιδιώκουν να παροτρύνουν τους στρατιώτες τους. Ιδιαίτερη θέση κατέχουν οι τρεις λόγοι του Περικλή, εκ των οποίων ο δεύτερος είναι ο Επιτάφιος, καθώς και η συνομιλία Αθηναίων - Μηλιών, η οποία παρατίθεται υπό μορφή διαλόγου.

Οι μεμονωμένες δημηγορίες προβάλλουν ιδέες. Οι αντιθετικές δημηγορίες αντιπαραθέτουν ιδέες, τις προσεγγίζουν εκ του σύνεγγυς, διερευνώντας έτσι εξαντλητικά όλες τις απόψεις που παρουσιάζονται σε μια κρίσιμη κατάσταση.

Κάνοντας χρήση των δημηγοριών ο Θουκυδίδης ακολουθούσε μια τάση πολύ γενική στην εποχή του, σύμφωνα με την οποία ο "άγων λόγων" (η ρητορική αγόρευση) είχε θέση σχεδόν παντού, από τα δικαστήρια μέχρι την τραγωδία⁴¹.

Οι λόγοι διαγράφουν ανάγλυφα τα σχέδια, τις προθέσεις και τους στόχους των πρωταγωνιστών του πολέμου και επομένως μάς γνωρίζουν τα αληθινά κίνητρα και αίτια του ιστορικού γίνεσθαι. Οι δημηγορίες, που καλύπτουν κατά κανόνα τα 2/5 του έργου του Θουκυδίδη, είναι ζευγαρωτές, σε κάθε διάλογο δηλαδή υπάρχει και αντίλογος με ελάχιστε εξαιρέσεις, όπως οι λόγοι του Περικλή ή του Αρχιδάμου. Αποφεύγοντας ο ιστορικός τον αντίλογο στους λόγους του Περικλή δεν ενισχύει μόνο τη σπουδαιότητα της επιχειρηματολογίας του, αλλά και αποσιωπά τις εσωτερικές αθηναϊκές έριδες, τις οποίες επιμελώς αποφεύγει.

⁴⁰ De Romilly, 1988, σ. 149-160

⁴¹ <http://www.ekivolos.gr/Oi%20dnhmhgories%20sto%20ergo%20tou%20Thoukydidh.htm>

Η τεχνική που χρησιμοποιεί ο Θουκυδίδης στις δημηγορίες του βασίζεται στην αντίληψη του Πρωταγόρα, με την οποία επιχειρείται με μεγάλη οξύνοια και ακρίβεια η ανατροπή ή η αντιστροφή της αντίπαλης επιχειρηματολογίας. Η αντιλογική ρητορική χρησιμοποιείται στις δημηγορίες για να ανατρέψει ή να αντιστρέψει και να προβάλει μέσα από τη σύγκριση ένα νέο επιχείρημα. Στις δημηγορίες, που υπάγονται στη συμβουλευτική ρητορική, είναι φυσικό να παρατηρείται παρουσία γενικών κρίσεων που λειτουργούν ως προκείμενες συλλογισμών και επιτρέπουν να εξαχθούν ειδικότερα συμπεράσματα. Η πρόταξη επίσης εννοιών, όπως το ζυμφέρον, η ωφελία, η ανθρωπεία φύσις κ.ά., συνθέτουν ένα πλαίσιο ανάλυσης και ερμηνείας που από το γενικό μεταβαίνει στο ειδικό. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι αυτός ο γενικός και αφηρημένος τρόπος θεώρησης των πραγμάτων δεν είναι προσωπικό γνώρισμα του Θουκυδίδη, αλλά γνώρισμα μιας κοινωνίας που κατανοούσε με τον τρόπο αυτό την εξέλιξη των γεγονότων. Έτσι οι δημηγορίες δεν διακρίνονται για ατομικά υφολογικά χαρακτηριστικά των ομιλητών και αυτό που τις διαφοροποιεί είναι οι ιδέες που εκφράζουν.

Οι δημηγορίες, οί λόγοι, είναι το θαυμαστότερο εργαλείο της θουκυδίδειας ανάλυσης, μια ευρηματική επινόηση του ιστορικού στην προσπάθειά τους να προσεγγίσει τα απώτατα κίνητρα της πολιτικής πράξης. Μέσα από αυτές κυρίως εκφράζεται ο Θουκυδίδης ως ιστορικός στοχαστής. Υπάρχουν στην ξυγγραφήν περισσότερες από σαράντα δημηγορίες τα δύο τρίτα από αυτές στα πρώτα τέσσερα βιβλία· στο όγδοο βιβλίο και στο δεύτερο μέρος του πέμπτου δεν υπάρχει καμία. Οι δημηγορίες, χαρακτηριστικά δυσνόητες κυρίως λόγω της πυκνότητάς τους, είναι εγκιβωτισμένες στην ιστορική αφήγηση. Στα χρόνια του Κικέρωνα θεωρούνταν σχεδόν ακατανόητες, *ipsae illae contiones ita multas habent obscuras abditasque sententias, vix ut intelliguntur* [εκείνοι οι λόγοι έχουν τόσο πολλές σκοτεινές και κρυπτικές αποφάνσεις, πολύ δύσκολα γίνονται κατανοητές], *Orator* 30 κε.

Η μεγάλη σημασία τους στο έργο του, αυτό που τις καθιστά ισότιμες με την καθαυτό ιστορική έκθεση, αντανakλά την κυριαρχική θέση του προφορικού λόγου στην πολιτική εκείνων των χρόνων, όταν οι αποφάσεις καθορίζονταν ουσιαστικά από πειστικές ομιλίες και από συνομιλίες στα κέντρα όπου λαμβάνονταν (Εκκλησία του δήμου, βουλευτήρια, διοικητήρια κλπ). Ένας τέτοιος πολιτικός λόγος μπορούσε να γίνει ευρύτερα γνωστός, πέρα από το ακροατήριο ενώπιον του οποίου εκφωνήθηκε, μόνο εφόσον κάποιος τον απομνημόνευε σωστά και τον απέδιδε με ακρίβεια. Ο Θουκυδίδης ανακαλεί στη μνήμη του τις δημηγορίες που άκουσε ο ίδιος ή αντλεί πληροφορίες από άλλους γι' αυτές που δεν είχε ακούσει και προσφεύγει στη φαντασία του μόνο όταν μνήμη και πληροφόρηση είναι ανεπαρκείς· όχι για να αντικαταστήσει κάτι που ειπώθηκε αλλά για να ξεδιπλώσει και να ολοκληρώσει το επιχείρημα όπως το στοχάστηκε, ως δ'αν έδોકουν έμοι έκαστοι περι τῶν αἰεὶ παρόντων τὰ δέοντα μάλιστ' εἰπεῖν [όπως νόμιζα ότι θα μίλησε καθένας με τον καταλληλότερο κάθε φορά τρόπο για το αντικείμενό του], 1,22,1, διαβεβαιώνοντας τον αναγνώστη ότι ο ίδιος δεν έχει επινοήσει τίποτα ασύμβατο με το επιχείρημα και την όλη γραμμή όπως την γνωρίζει, οὐδ' ὡς έμοι έδόκει, ἀλλ' οἷς τε αὐτὸς παρῆν καὶ παρὰ τῶν ἄλλων ὅσον δυνατὸν ἀκριβεία περι ἐκάστου ἐπεξελεθῶν [ούτε κατά το δοκούν αλλά ερευνώντας κάθε λεπτομέρεια με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια τόσο γι' αυτά στα οποία ήμουν ο ίδιος παρών όσο και για εκείνα που τα έμαθα από άλλους], 1,22,2.

Πολύ συχνά στις δημηγορίες οι ομιλητές φαίνεται να επιχειρηματολογούν με γενικευτικές αποφάνσεις. Το πολιτικό γεγονός ανάγεται σε αρχές που διέπουν εν γένει το ιστορικό γίγνεσθαι και την ανθρώπινη συμπεριφορά και διαπλέκεται με αυτές διότι

βασικός στόχος του Θουκυδίδη είναι να αναδειχτεί το κατ' αρχήν, το γενικότερα ισχύον και η παραδειγματική αξία τους. Σε τέτοια χωρία των δημηγοριών εμπεριέχονται σιωπηρά απόψεις και αρχές σχετικά με τη δυναμική των πολιτικών γεγονότων οι οποίες διατυπώνονται από τους ομιλητές ως προσωπικές τους θέσεις που όμως, πέρα από το προσωπικό στοιχείο, επιτρέπουν να διαφανούν οι γνώμες και ο τρόπος σκέψης μιας ολόκληρης εποχής: και μόνο μετά από αυτό αρχίζει να γίνεται ορατός ο πολιτικός στοχασμός του Θουκυδίδη που περικλείει όλες αυτές τις απόψεις «συλλαμβάνοντάς τες στην παράτονη και παράφωνα αρμονία τους⁴²».

Συνήθως οι δημηγορίες παρατίθενται κατά ζεύγη όχι μόνο επειδή αντανακλούν πραγματικές συζητήσεις αλλά και επειδή με αυτόν τον τρόπο παρουσιάζονται τα διαφορετικά πρίσματα θεώρησης ενός ζητήματος, ξεδιπλώνονται τα υπέρ και τα κατά, και ο αναγνώστης σχηματίζει ακριβέστερη εικόνα για το παιχνίδι των δυνάμεων. Ο τύπος αυτός της αντιθετικής συζήτησης είχε ισχυρή επίδραση στη σκέψη του 5^{ου} αιώνα όταν με την παρέμβαση της Σοφιστικής (από τον Πρωταγόρα και μετά) προβλήθηκε ο αντινομικός χαρακτήρας της ανθρώπινης πράξης και η δυνατότητα ενός διπλού λόγου για κάθε ζήτημα⁴³.

⁴² Regenbogen, 1933, σ. 2-25

⁴³ [Σκουτερόπουλος](#), 2011, σ. 22-23

Η πιστότητα των δημηγοριών

Έχει απασχολήσει πολύ το ερώτημα κατά πόσον οι δημηγορίες απηχούν τα πραγματικά λόγια των ομιλητών ή πρόκειται για επινοήσεις του συγγραφέα. Ασφαλώς έγιναν αναρίθμητες παρεμβάσεις των ηρώων και εκφωνήθηκαν λόγοι για όλα τα εξιστορούμενα γεγονότα. Ο συγγραφέας αναφέρει επανειλημμένα σε πλάγιο λόγο ότι ο τάδε ήρωας έλαβε τον λόγο και είπε ότι... Μπορεί ο ήρωας να μίλησε κατ' αυτόν τον τρόπο, ίσως όχι με τα ίδια λόγια, πιθανώς όμως αυτά εννοούσε ή επεδίωκε να πει. Ο Θουκυδίδης αντιμετωπίζει τον ομιλητή με την προοπτική του βάθους του χρόνου, σε ολόκληρο το έργο για τον Πελοποννησιακό πόλεμο, και όχι μόνο κατά τη δεδομένη στιγμή της ομιλίας. Σημασία έχει ότι παρέστησε τη γενική στάση του αγορητή ενώπιον του ερωτήματος «πόλεμος ή ειρήνη»; Τα υπόλοιπα στοιχεία, τα επιχειρήματα, είναι δευτερεύοντα και ενδέχεται να αποτελούν εφεύρημα του συγγραφέα. Μέσω της φωνής του ομιλητή η ιστορική συγκυρία αποκαλύπτει την κρυφή λογική που τη διέπει (όπως την είχε συλλάβει ο ιστορικός), τις αιτίες που την προκάλεσαν, τη δυναμική της, τις συνέπειες. Ασφαλώς κατά τη σύνθεση των δημηγοριών έπαιξε ρόλο και το αποτέλεσμα των επιχειρήσεων, το οποίο ήταν μεν γνωστό στον συγγραφέα, αλλά το αγνοούσε ο ομιλητής. Γι' αυτό στις δημηγορίες απουσιάζουν οι περιττές ασημαντότητες που διακρίνει κανείς σε άλλους ιστορικούς: τα πάντα είναι μελετημένα και αναγκαία.

Είναι φανερό ότι ο Θουκυδίδης είδε και άκουσε τον Περικλή να αγορεύει. Στις περισσότερες όμως από τις άλλες περιπτώσεις - π.χ. στις Συρακούσες - δεν ήταν δυνατόν να παρίσταται.

Οι λόγοι των ομιλητών ίσως να μη παρέχουν μια πλήρη εικόνα της προσωπικότητάς τους. Έτσι, όταν εντοπίζονται διαφορές ανάμεσα στη δημηγορία και στα γεγονότα που εκτίθενται στην αφήγηση, πρέπει να έχουμε υπόψη ότι την αλήθεια θα τη διαπιστώσουμε στην αφήγηση. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Κλέων ψέγει τον δήμο των Αθηναίων για τις παλινδρομήσεις του, είναι όμως γνωστό ότι ο ίδιος υπήρξε, τόσο υπαίτιος για πολλές χαμένες ευκαιρίες για την επίτευξη ειρήνης, όσο και ο πρώτος δημαγωγός.

Την απάντηση σε όλα τα προβλήματα, που ανακύπτουν ως προς τη συγγραφή και το περιεχόμενο των δημηγοριών, την παρέχει ο ίδιος ο συγγραφέας (1, 22): «όσο για τις αγορεύσεις που εκφωνήθηκαν από διαφόρους κατά τις παραμονές του πολέμου και κατά τη διάρκεια του, ήταν δύσκολο να τις αποδώσω με ακρίβεια, τόσο εκείνες που άκουσα ο ίδιος, όσο και εκείνες που άλλοι τις είχαν ακούσει και μου τις ανέφεραν. Γι' αυτό και τις έγγραφα έχοντας υπ' όψη τι θα έπρεπε να είχαν πει οι ρήτορες, που να αρμόζει καλύτερα στην κάθε περίπτωση και ακολουθώντας, όσο ήταν δυνατόν, τη γενική έννοια των όσων είπαν πραγματικά».

Άλλωστε κανένας από τους ρήτορες δεν θα ήταν σε θέση να εκτιμήσει τα πάντα τόσο τέλεια κατά τη στιγμή της ομιλίας. Αυτό το έργο θα μπορούσε να πραγματοποιήσει όποιος αφενός μεν είχε τη δυνατότητα να συντάξει μια δημηγορία συσχετίζοντας την με κάποιον άλλη, αφετέρου δε είχε όλο τον χρόνο να τη συντάξει, έστω ενδιάθετα⁴⁴.

Το πρόβλημα που ανακύπτει είναι αν οι λόγοι αυτοί είναι αυθεντικοί ή πλασμένοι από τον ίδιο τον ιστορικό. Αυτό είναι κεφαλαιώδους σημασίας για την ακρίβεια και την αντικειμενικότητα και ο ίδιος ο ιστορικός έχει συνείδηση αυτού του γεγονότος. Στο

⁴⁴ <http://www.ekivolos.gr/Oi%20dnhmhgories%20sto%20ergo%20tou%20Thoukydidh.htm>

μεθοδολογικό του κεφάλαιο (I 22) αναφέρει ότι, αν ήταν πραγματικά δύσκολη η λεπτομερής απομνημόνευση, η κεντρική ιδέα των λόγων (ξύμπασα γνώμη) κρατήθηκε οπωσδήποτε πιστή. Αυτή η διαλεκτική σχέση ανάμεσα στα δέοντα και την ξύμπασαν γνώμη, δηλαδή ανάμεσα στην υποκειμενικότητα και την αντικειμενικότητα, εξακολουθεί και σήμερα και παραμένει σημείο αντιπαράθεσης των φιλολόγων που άλλοι θεωρούν κέντρο βάρους τα δέοντα και άλλοι την ξύμπασαν γνώμη. Στην ουσία δεν πρόκειται για αντινομία, αλλά για μια θαυμαστή σύνθεση που επιτρέπει στον ιστορικό και να παρουσιάσει τα κίνητρα των πρωταγωνιστών που έχει ο ίδιος μελετήσει σε βάθος και να μην αποστεί από την ακρίβεια όσων πραγματικά ειπώθηκαν. Η ξύμπασα γνώμη αποτελεί στοιχείο αναπόσπαστο της διακήρυξης του για ακρίβεια και επομένως δεν υπάρχει λόγος να αμφισβητήσουμε αυτήν την διαβεβαίωση, γιατί αναλαμβάνουμε την ευθύνη για την κατάρριψη ενός βασικού πυλώνα της θουκυδιδικής επιστημονικής ιστοριογραφίας. Πρέπει επίσης να τονιστεί ότι την αρχή της ακρίβειας δεν αναιρεί η επιλεκτικότητα του ιστορικού, δηλαδή η παράθεση μόνο εκείνων των δημηγοριών που διαφωτίζουν τις δυνάμεις, που επηρεάζουν τα γεγονότα. Τις υπόλοιπες ή τις αποσιωπά ή τις αναφέρει σύντομα σε πλάγιο λόγο, Η μορφή της θουκυδιδικής ιστορίας υπηρετεί περισσότερο την αντικειμενικότητα και την ακρίβεια. Ειδικά, οι δημηγορίες με την αυστηρή δομή τους και την εμπεριστατωμένη επιχειρηματολογία των αγορητών αποκτούν ένα διαφωτιστικό χαρακτήρα δημοσίων εγγράφων, ανάλογων προς αυτά που βρίσκονται στα επίσημα διπλωματικά αρχεία των κρατών⁴⁵.

⁴⁵ Κωνσταντινόπουλος, 2013, σ. 77-82

Οι δημηγορίες στο 6^ο και 7^ο βιβλίο

Στο έκτο βιβλίο (έτος 415), πριν από την αναχώρηση για τη Σικελία, ο Νικίας εκφράζει τους προβληματισμούς του ενώπιον της Εκκλησίας του Δήμου των Αθηναίων (9-14), ο Αλκιβιάδης απαντά (16-18) και ακολουθεί η δευτερολογία του Νικία (20-23). Στην Εκκλησία του Δήμου των Συρακουσίων ομιλεί ο Ερμοκράτης (33-34), αντιλέγει ο Αθηναγόρας (36-40) και καταλήγει ένας Συρακούσιος στρατηγός (41). Παράλληλα στη Σικελία ο Νικίας εμψυχώνει τους στρατιώτες του (68). Στη συνέλευση των Καμαριναίων εκφωνεί λόγο ο Ερμοκράτης (76-81) και απαντά ο Αθηναίος πρέσβης Εύφημος (82-87). Τέλος, στη συνέλευση (Απέλλα) στη Σπάρτη ο Αλκιβιάδης συμβουλεύει τους Σπαρτιάτες (89-92).

Στο έβδομο βιβλίο (έτος 414), ο Νικίας εκθέτει σε μορφή επιστολής προς τους Αθηναίους από τη Σικελία πώς έχουν τα πράγματα (11-15). Εκείνος λίγο πριν από την τελική αναμέτρηση προτρέπει τους στρατιώτες του (61-64), ενώ ο Σπαρτιάτης Γύλιππος και οι Συρακούσιοι τους δικούς τους (66-68). Τις δημηγορίες ολοκληρώνει ένας τελευταίος λόγος του Νικία (77).

Οι Πρωταγωνιστές

Οι Αθηναίοι

Στην Αθήνα του 5^{ου} αιώνα π.Χ. το κύριο σώμα λήψης των αποφάσεων ήταν η Εκκλησία του Δήμου, μια συνέλευση πολιτών στην οποία μπορούσαν να συμμετέχουν όλοι οι άρρενες Αθηναίοι άνω των 18 ετών. Επιπλέον, είχε συσταθεί ένα συμβούλιο 500 πολιτών, άνω των 30 ετών, η Βουλή, τα μέλη της οποίας εκλέγονταν κάθε χρόνο και βοηθούσαν την προετοιμασία των θεμάτων που συζητιούνταν στην Εκκλησία του Δήμου. Τα περισσότερα δημόσια πρόσωπα που εκτελούσαν το θέλημα των Αθηναίων, του δήμου, δεν εκλέγονταν αλλά επιλέγονταν κάθε χρόνο με κλήρωση από τον λαό. Δεν μπορούσε το ίδιο άτομο να αναλάβει το ίδιο αξίωμα δύο φορές. Ακόμη όμως και το διάστημα που πρόσφεραν τις υπηρεσίες τους οι πολιτικοί ελέγχονταν αυστηρά από το λαό, καθώς είχαν πολύ περιορισμένα καθήκοντα και ήταν υπό επιτήρηση πριν από την θητεία τους, κατά την διάρκειας της και μετά από αυτή.

Ωστόσο, οι Αθηναίοι ήταν αρκετά συνετοί και είχαν συνειδητοποιήσει ότι δεν μπορούσε να διοικεί ο λαός ως σύνολο το κράτος. Οι κορυφαίοι αξιωματούχοι της πόλης, οι δέκα στρατηγοί, που ήταν εύποροι ή από καλές οικογένειες, εκλέγονταν σε ετήσια βάση από την Εκκλησία του Δήμου ανάμεσα από υποψήφιους άνω των 30 ετών⁴⁶. Οι στρατηγοί όμως, αντίθετα από άλλους αξιωματούχους, είχαν την δυνατότητα να επανεκλεγούν, εφόσον κέρδιζαν την εμπιστοσύνη του εκλογικού σώματος, και με αυτόν τον τρόπο ασκούσαν μεγάλη επιρροή και διασφάλιζαν την συνέχεια της πολιτικής τους, γεγονός ιδιαίτερα σημαντικό. Είναι καταγεγραμμένο π.χ. ότι ο Περικλής εκλέχτηκε στρατηγός διαδοχικά 15 φορές (443/442, 429/428 π.Χ.). Μάλιστα, ήταν τέτοιο το κύρος του, που ο Θουκυδίδης έγραψε πως «υπήρχε δημοκρατία στα λόγια, όμως στην πράξη οι Αθηναίοι κυβερνούσαν από τον πρώτο τους πολίτη» (2.65.9)⁴⁷.

Κατά συνέπεια λοιπόν η θέση του στρατηγού έγινε γρήγορα ο κύριος πολιτικός στόχος κάθε φιλόδοξου Αθηναίου. Τα κριτήρια επιλογής για το συγκεκριμένο αξίωμα ήταν αντιδημοκρατικά, όπως υποδεικνύει ο Αριστοτέλης (Πολιτικά, 1273α 26-27), καθώς εκτός από τις διοικητικές ικανότητες, λαμβάνονταν υπόψη η καταγωγή και ο πλούτος. Εντούτοις, γίνεται κατανοητό ότι χωρίς απευθείας εκλογές ο κάθε άνικανος θα μπορούσε να αναρριχηθεί στην εξουσία, ειδικά σε καιρό πολέμου. Ακόμη και ο πιο ριζοσπαστικός δημοκράτης ήταν απ'ροθυμος να εμπιστευθεί τις τύχες των Αθηναίων στον πόλεμο σε οποιονδήποτε τύχαινε να κληρωθεί για να αναλάβει αξίωμα. Όπως λέει και μια αραβική παροιμία, «ένας στρατός αμνών που έχει ηγέτη του ένα λέοντα μπορεί να συντρίψει οποιονδήποτε στρατό λεόντων που έχει για αρχηγό του έναν αμνό».

Τελικά, όλοι οι αξιωματούχοι, είτε ήταν απευθείας εκλεγμένοι είτε είχαν επιλεγεί στην τύχη, ελέγχονταν από τον αθηναϊκό λαό. Ακόμη και ο «γαλαζοαίματος» Περικλής στη διάρκεια της προτελευταίας του θητείας ως στρατηγού καθαιρέθηκε και υποχρεώθηκε να πληρώσει το υπέρογκο ποσό των 15 ταλάντων όταν η Εκκλησία του Δήμου αποφάσισε να τους αποδώσει κατηγορίες για τον λοιμό. Και αυτή η ποινή όμως ήταν μικρή συγκριτικά με την εικοσαετή εξορία του Θουκυδίδη ή την εκτέλεση των έξι στρατηγών

⁴⁶ Ψευδο-Ξενοφώντας, *Αθηναίων Πολιτεία*, 61.1

⁴⁷ Fields, 2014, σ. 16

έπειτα από τη ναυμαχία των Αργινουσών, παρόλο που είχαν γυρίσει νικητές για χάρη της άστατης δημοκρατικής συνέλευσης.

«Συγχαίρω τους Αθηναίους, αφού βρίσκουν δέκα στρατηγούς κάθε χρόνο» είχε δηλώσει σαρδόνια ο Φίλιππος της Μακεδονίας. «Εγώ μόνο έναν κατάφερα να βρω, τον Παρμενίωνα»⁴⁸. Επιπλέον, το αξίωμα του στρατηγού απαιτούσε από τον υποψήφιο να διαθέτει πληθώρα ικανοτήτων, καθώς αναλάμβανε καθήκοντα που δεν ήταν μόνο στρατιωτικής φύσης. Υπό αυτήν την έννοια, οι ευθύνες των στρατηγών ήταν εκείνες της άσκησης εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής υπό την εποπτεία της συνέλευσης. Οι οχυρώσεις και τα πυρομαχικά, ο στρατιωτικός και ναυτικός εξοπλισμός, η επιστράτευση των πολιτών-στρατιωτών και η επιβολή φόρων για πολεμικούς σκοπούς εντάσσονταν στα καθήκοντά τους.

Αν και δεν ήταν απλώς στρατιωτικοί διοικητές, οι Αθηναίοι στρατηγοί μπορούσαν να διοριστούν επικεφαλής σε επιχειρήσεις στην ξηρά και στη θάλασσα, αναλαμβάνοντας την ευθύνη για κινήσεις στρατηγικής και, μέχρι ενός σημείου, τακτικής. Ωστόσο, οι συνθήκες διεξαγωγής των ελληνικών μαχών έθεταν όρια στις αρμοδιότητες των στρατηγών, Αθηναίων και μη, Παρολαυτά, στις λεπτομέρειες που δίνει για τις προκαταρκτικές συζητήσεις για την πρώτη εκστρατεία στη Σικελία, ο Θουκυδίδης υποστηρίζει ότι οι Αθηναίοι επέλεξαν ως στρατηγούς με απόλυτη εξουσία τον Αλκιβιάδη, γιο του Κλεινία, τον Νικία γιο του Νικηράτου, και τον Λάμαχο γιο του Ξενοφάνη (6.8.2). Στη συγκεκριμένη περίπτωση, ήταν σαφές πως η απόσταση και οι δυσκολίες στην επικοινωνία, που θα προέκυπταν από το τρομερό αυτό εγχείρημα, επέτρεπαν στους στρατηγούς να παίρνουν άμεσα αποφάσεις, χωρίς να χρειάζεται να αναφέρονται στην Αθήνα. Υπήρχε όμως πάντοτε η πιθανότητα να κληθούν να λογοδοτήσουν για τις πράξεις τους, ενώ την απόλυτη εξουσία είχε η αθηναϊκή Βουλή. Ο Αλκιβιάδης ήταν ο νεότερος από τους τρεις στρατηγούς, δεν ήταν καν 40 ετών, αλλά καταγόταν από μία από τις επιφανέστερες οικογένειες των Αθηνών, τους Αλκμεωνίδες, συνεπώς είχε συγγένεια με τον Περικλή. Είχε αναλάβει το αξίωμα του στρατηγού μόλις τέσσερα χρόνια πριν από την εκστρατεία. Ο Νικίας και ο Λάμαχος ήταν πιο μεγάλοι και πιο έμπειροι⁴⁹.

⁴⁸ Πλούταρχος, *Ηθικά*, 177γ

⁴⁹ Fields Nic, 2014, σ. 16-18

Νικίας (έτος θανάτου 413 π.Χ.)

Μολονότι δεν καταγόταν από αριστοκρατική οικογένεια και ο μόνος πρόγονός του που είναι γνωστός είναι ο πατέρας του Νικήρατος, ήταν σίγουρα ευκατάστατος. Ο Νικήρατος είχε δημιουργήσει την προσωπική του περιουσία από την εκμετάλλευση των μεταλλείων. Ο γιος του έφτασε στο σημείο να μπορεί να προσλάβει 1.000 σκλάβους, οι οποίοι εργάζονταν στα μεταλλεία του στο Λαύριο, υπό την εποπτεία ενός Θράκα επιστάτη και λάμβαναν ημερομίσθιο έναν οβολό ο καθένας⁵⁰. Το όνομα του Νικία έχει βρεθεί επίσης σε όστρακα, κάτι που αποτελούσε την υπέρτατη τιμή για έναν Αθηναίο πολιτικό και μαρτυρούσε την δύναμή του.

Πάντως, ο Νικίας ήταν από κάθε άποψη το αντίθετο του Αλκιβιάδη. Μεγαλύτερος κατά 20 χρόνια από τον πολιτικό του αντίπαλο, ήταν ιδιαίτερα επιφυλακτικός και φημιζόταν για την δεισιδαιμονία του. Ενώ ο Αλκιβιάδης επιθυμούσε να καταπλήσει τους Αθηναίους, ο Νικίας φρόντιζε πάντα να αποδίδει την επιτυχία του στην εύνοια των θεών, προκειμένου να αποφεύγει να προκαλεί τον φθόνο. Το πιο σημαντικό όμως ήταν ότι ο Αλκιβιάδης είδε τον μακροχρόνιο πόλεμο εναντίον της Σπάρτης ως μια θαυμάσια ευκαιρία για να αποκτήσει μεγαλείο η πόλη του και δόξα ο ίδιος. Ο Νικίας φαίνεται πως απλώς επιθυμούσε να τελειώσει αυτή η κατάσταση, και μάλιστα το 421 π.Χ. πέτυχε να την τερματίσει προσωρινά.

Ο Νικίας υπήρξε πολύ επιτυχημένος στρατηγός την πρώτη δεκαετία του Πελοποννησιακού Πολέμου, με σπουδαιότερο επίτευγμά του την κατάληψη της νησίδας Μινώα, που βρισκόταν έξω από τα Μέγαρα, και των Κυθήρων, στη μότια ακτή της Λακωνίας (3.51, 4.53-54). Στη διάρκεια του χειμώνα του 422/421 π.Χ. διέπρεψε στις διαπραγματεύσεις μεταξύ Αθήνας και Σπάρτης και ο Θουκυδίδης (5.16) επιχειρεί να ερμηνεύσει τα κίνητρα πίσω από την συμπεριφορά του:

«Ο Νικίας από την μεριά του ήθελε, όσο ακόμη δεν είχε υποστεί καμιάν ατυχία και έχαιρε της γενικής εκτιμήσεως, να διαφυλάξει την καλή του τύχη, να γλιτώσει για την ώρα από τις ταλαιπωρίες ο ίδιος προσωπικά και να απαλλάξει και τους συμπολίτες του από αυτές, αλλά και να αφήσει στους μεταγενέστερους τη φήμη ανδρός ο οποίος πέρασε όλη του την ζωή χωρίς να βλάβει καθόλου την πόλη του· πίστευε ότι αυτό θα μπορούσε να γίνει, αν απέφευγε κανείς τον κίνδυνο και εάν ελάχιστα εμπιστευόταν τον εαυτό του στην τύχη· αυτό όμως που εξασφαλίζει τον άνθρωπο από τον κίνδυνο, πίστευε ότι ήταν η ειρήνη».

Αυτός ο εύπορος, ευσυνείδητος άνδρας, που επιθυμούσε να διατηρήσει την καλή του φήμη, εκτελέστηκε εντέλει στην Σικελία.

Και όμως οι περισσότεροι Αθηναίοι περιγελούσαν την προληπτική του φύση. Ο Αριστοφάνης τον χλευάζει στην κωμωδία του *Αμφιάραος*, η οποία διδάχθηκε το καλοκαίρι του 414 π.Χ., όταν οι ελπίδες των Αθηναίων για την επιτυχία της Σικελικής εκστρατείας δεν είχαν χαθεί. Ομοίως, στους *Όρνιθες*, που παίχτηκε λίγο νωρίτερα το ίδιο έτος, ο Αριστοφάνης φθάνει στο σημείο να δημιουργήσει μια νέα λέξη, προκειμένου να δηλώσει πόσο καθυστερούσε ο Νικίας (*μελλονικιάν*: στίχος 640). Ωστόσο, όταν τα δύο αυτά χαρακτηριστικά συνδυάστηκαν και επηρέασαν τη στρατιωτική κρίση του Νικία, ακολούθησε η καταστροφή των Αθηναίων έξω από τις Συρακούσες⁵¹.

⁵⁰ Ξενοφώντας, *Πόροι*, 4.14

⁵¹ Fields Nic, 2014, σ. 18-19

Λάμαχος (έτος θανάτου 414 π.Χ.)

Ο Λάμαχος, γιος του Ξενοφάνη, ήταν περίπου 50 ετών και έμπειρος πολεμιστής όταν επιλέχτηκε ως ένας από τους τρεις στρατηγούς για την εκστρατεία στην Σικελία. Όπως περιέργως ο Αριστοφάνης τον είχε περιγράψει στους *Αχαρνές*, που παρουσιάστηκαν το 425 π.Χ., ως ένα νεαρό φαφλατά στρατιώτη και τον πείραζε για την άθλια οικονομική του κατάσταση (στίχοι 568-625).

Ο Λάμαχος ήταν στρατηγός το 435 π.Χ. περίπου, ενώ ηγήθηκε ενός αγήματος δέκα πλοίων σε αποστολή στον Εύξεινο Πόντο το 424 π.Χ., την ίδια χρονιά που ο Θουκυδίδης είχε αναλάβει μια παρόμοια αποστολή στην Αμφίπολη της Θράκης. Επιπλέον, ο Λάμαχος ήταν παρών στις διαπραγματεύσεις και είχε υπογράψει την Ειρήνη του Νικία το 421 π.Χ. (4.75.1 και 5.19.2).

Ήταν ένας στρατηγός που δεν φοβόταν να ρισκάρει. Υπήρξε τολμηρός μέχρι το τέλος της ζωής του και πέθανε μάλλον με τον τρόπο που επιθυμούσε, οδηγώντας τους άνδρες του στην μάχη. Σύμφωνα με τον Θουκυδίδη (6.101.6) σκοτώθηκε όταν δυνάμεις του ιππικού των εχθρών τον περικύκλωσαν μαζί με κάποιους άνδρες του. Ο Πλούταρχος, από την άλλη, αναπτύσσει περισσότερο αυτή την εκδοχή, λέγοντας πως ένας Συρακούσιος αξιωματικός του ιππικού, ο Καλλικράτης, προκάλεσε τον Λάμαχο σε μονομαχία και εκείνος δέχτηκε. Σύμφωνα με τον ιστορικό από την Βοιωτία, ο Λάμαχος επιτέθηκε πρώτος και δέχθηκε χτύπημα, όμως κατάφερε να πλησιάσει περισσότερο τον αντίπαλό του και ανταπέδωσε, έτσι οι δύο άνδρες έπεσαν ταυτόχρονα⁵². Δεν γνωρίζουμε αν η παραπάνω ιστορία είναι αληθινή, πάντως ο Αριστοφάνης κάνει μια νοσταλγική αναφορά στον «ήρωα Λάμαχο» στους *Βατράχους* (στίχος 1039) που παίχτηκαν το 405 π.Χ.⁵³.

⁵² Πλούταρχος, *Νικίας*, 18.2

⁵³ Fields Nic, 2014, σ. 19

Δημοσθένης (έτος θανάτου 413 π.Χ.)

Ο Δημοσθένης ήταν ο γιος του Αλκισθένη και εν ενεργεία στρατηγός για πολλά έτη, με εμπειρία τόσο σε επιχειρήσεις στην ξηρά όσο και στη θάλασσα. Έπειτα από μια ξαφνική επιδρομή στην Αιτωλία, που απέβη καταστροφική, το 426 π.Χ. (3.94-98), κατάφερε να εξιλεωθεί, καθώς έσωσε τη ναυτική βάση των Αθηνών στη Ναύπακτο και μετά νίκησε τις δυνάμεις των Πελοποννησίων όταν εισέβαλαν στην Ακαρνανία. Το 425 π.Χ. ήταν ο κυριότερος υποκινητής πίσω από την ήττα των Σπαρτιατών στην Πύλο, ενώ τον επόμενο χρόνο πολέμησε στα Μέγαρα και στη Θράκη. Παρόλο που και αυτός, όπως και ο Λάμαχος, είχε υπογράψει την Ειρήνη του Νικία το 421 π.Χ. (5.19.2), συμμετείχε στο εγχείρημα του Αλκιβιάδη εναντίον της Πελοποννήσου το 418 π.Χ. Καθώς είχε την φήμη του σκληρού, δυναμικού άνδρα που είχε σκληραγωγηθεί στο πεδίο της μάχης, ήταν μάλλον λογικό το γεγονός ότι οι Αθηναίοι εναπόθεσαν πάνω του τις ελπίδες τους για να σώσει εκείνος την κατάσταση στις Συρακούσες. Έτσι, τον επέλεξαν ως στρατηγό, μαζί με τον Ευρυμέδοντα, για να ηγηθεί της δεύτερης εκστρατείας στην Σικελία⁵⁴.

⁵⁴ Fields Nic, 2014, σ. 19-20

Ευρυμέδοντας (έτος θανάτου 413 π.Χ)

Ο Ευρυμέδοντας ήταν γιος του Θουκλέους. Ανέλαβε πρώτη φορά στρατηγός στην διάρκεια του εμφύλιου πολέμου στην Κέρκυρα, το 427 π.Χ. όταν ηγήθηκε μιας αποστολής 60 τριηρών. Η άφιξή του βοήθησε τους δημοκρατικούς να αποτελειώσουν τους ολιγαρχικούς τους αντιπάλους, καθώς τις επτά μέρες που ο αθηναϊκός στόλος βρισκόταν εκεί οι Κερκυραίοι σφαγίαζαν τους πολίτες που θεωρούσαν ότι ήταν εχθροί του καθεστώτος (3.81.4). Την επόμενη χρονιά ο Ευρυμέδοντας επιλέχθηκε να διοικήσει ως στρατηγός ένα μέρος της εκστρατευτικής αποστολής προς την Σικελία. Ωστόσο, όταν οι Έλληνες της Σικελίας αποφάσισαν να επιλύσουν μόνοι τους τα προβλήματά τους, το καλοκαίρι του 424 π.Χ., η παρουσία των Αθηναίων τους ήταν άχρηστη και ανεπιθύμητη. Μόλις οι Αθηναίοι αποσύρθηκαν, απαγγέλθηκαν στον Ευρυμέδοντα ψευδείς κατηγορίες, σύμφαβνα με τις οποίες είχε δωροδοκηθεί για να εγκαταλείψει την Σικελία (4.65.3). Πίσω από αυτές τις κατηγορίες βρισκόταν ο Νικίας, ο οποίος, από μια ειρωνεία της τύχης, σκοτώθηκε έξω από τις Συρακούσες⁵⁵.

⁵⁵ Fields Nic, 2014, σ. 20

Αλκιβιάδης

Προστατευόμενος του Περικλή και μαθητής του Σωκράτη, ο Αλκιβιάδης με το εντυπωσιακό παρουσιαστικό συγκαταλεγόταν στους πιο δημοφιλείς και όμορφους νεαρούς αριστοκράτες της δημοκρατικής Αθήνας. Το «χρυσό αγόρι» της χρυσής εποχής της πόλης έμεινε στην ιστορία ως μία από τις πιο αμφιλεγόμενες μορφές της ελληνικής αρχαιότητας. Έγινε γνωστός αρχικά επειδή κέρδισε σε αρματοδρομίες στην Ολυμπία, ενώ στην συνέχεια έπεισε την Εκκλησία του Δήμου να του αναθέσει την ηγεσία του στρατού στον Πελοποννησιακό Πόλεμο, αφού ο αντίπαλός του, ο Νικίας, είχε ταχθεί υπέρ της ειρήνης με την Σπάρτη. Είχε πολλά ελαττώματα και πολλές αρετές.

Τη νύχτα πριν από την αναχώρηση του στόλου για την Σικελία όλες οι ερμαϊκές στήλες (αγάλματα που αποτελούνταν από έναν πεσσόμορφο μαρμάρινο κορμό, στην κορυφή του οποίου υπήρχε μια προτομή του θεού των ταξιδιωτών, του Ερμή, και συχνά συνοδεύονταν από ένα ιθυφαλλικό ομοίωμα) των Αθηνών ακρωτηριάστηκαν (6.27. 1-2). Και στην υπόθεση αυτή ενεπλάκει ο Αλκιβιάδης. Η Βουλή θεώρησε ότι ο Αλκιβιάδης πρωτοστάτησε στο περιστατικό των Ερμικοπιδών, στον βανδαλισμό που οδήγησε την πόλη σε μια κατάσταση παράνοιας, και έτσι τον ανακάλεσε στην Αθήνα. Οι εχθροί του μάλιστα βιάστηκαν να του προσάψουν μια ακόμη κατηγορία που αφορούσε την παρωδία των Ελευσίνιων Μυστηρίων. Ο Αλκιβιάδης μαζί με κάποια άτομα του κύκλου του φόρεσαν γελοία ενδύματα και διακωμωδούσαν την μύηση στα μυστήρια, προσβάλλοντας με αυτόν τον τρόπο την θεά της γεωργίας και την κόρη της, την Περσεφόνη.

Αυτά τα περιστατικά βανδαλισμού θεωρήθηκαν ασέβεια απέναντι στους θεούς και κατά συνέπεια έπρεπε οι υπαίτιοι να τιμωρηθούν με θάνατο, αλλά και αμαύρωση της ίδιας της δημοκρατίας. Ήταν πράξεις ενός επαναστάτη, ενός εν δυνάμει τυράννου, που πίστευε πως ήταν υπεράνω του νόμου. Ο Αλκιβιάδης κατάφερε να μπει σε ένα πλοίο και να διαφύγει. Έτσι, τρεις μήνες μετά τον απόπλου του από την Αθήνα εν μέσω θαυμασμού και θεαματικών εκδηλώσεων, έγινε ένας αρνησίθρησκος, ένας καταζητούμενος και επικηρυγμένος. Μόλις ο φυγός πληροφορήθηκε ότι οι συμπολίτες του τον καταδίκασαν σε θάνατο, δήλωσε: «Θα τους δείξω ότι είμαι ακόμη ζωντανός⁵⁶».

Στη συνέχεια ο Αλκιβιάδης μετέβη στην Σπάρτη, όπου έπεισε τους συνήθως επιφυλακτικούς πολίτες της να εκστρατεύσουν στη Σικελία, προκειμένου να υπερασπιστούν τους Δωριείς των Συρακουσών. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την αποστολή του Γύλιππου στην Σικελία. Επιπλέον, τους έπεισε να αλλάξουν την στρατηγική τους, για να κερδίσουν τον πόλεμο με την Αθήνα. Έτσι, οι Σπαρτιάτες, αντί να πραγματοποιούν πλέον επιδρομές από ξηράς κατά την εκστρατευτική περίοδο, οχύρωσαν την Δεκέλεια, βορειοανατολικά της Αττικής, την οποία επάνδρωσαν με φρουρά. Από εκείνο το οχυρό η φρουρά μπορούσε να επιβλέπει το οροπέδιο της Αττικής, έως τον Πειραιά, και κατάφερε έτσι να ασκήσει τεράστια πίεση στους Αθηναίους καθώς απέκοψε τα περάσματα από τον Ωρωπό στην Εύβοια, όπου οι Αθηναίοι είχαν στείλει πολλά από τα πρόβατα και τα βοοειδή τους. Επιπλέον, το οχυρό προσέφερε καταφύγιο σε δούλους που το είχαν σκάσει από τα μεταλλεία αργύρου του Λαυρίου (20.000 από αυτούς μπόρεσαν να φτάσουν στην Δεκέλεια)⁵⁷.

⁵⁶ Πλούταρχος, *Αλκιβιάδης*, 22.2

⁵⁷ Fields Nic, 2014, σ. 20-21

Οι Συρακούσιοι

Οι Συρακούσες βρίσκονταν για μεγάλο χρονικό διάστημα υπό την κυριαρχία διαφόρων τυράννων, κάτω από την ηγεσία των οποίων εδραίωσαν την πολιτική τους υπεροχή απέναντι στις άλλες πόλεις της Σικελίας. Το 467 π.Χ. η πόλη εγκαθίδρυσε δημοκρατικό πολίτευμα και μέχρι το 440 π.Χ. άρχισε να ασκεί πιέσεις στις γειτονικές της πόλεις. Μάλιστα οι Συρακούσες είχαν παρόμοια μορφή δημοκρατίας και εξωτερικής πολιτικής με αυτήν της Αθήνας, ενώ ο Θουκυδίδης υπογραμμίζει ιδιαίτερα τις ομοιότητες ανάμεσα στις δύο αντίπαλες πόλεις και στα αποσπάσματα του έργου του που αφορούν την εκστρατεία στην Σικελία.

Ερμοκράτης (έτος θανάτου 408 π.Χ.)

Την περίοδο κατά την οποία οι Συρακούσες ανταγωνίζονταν με την Αθήνα για την υποστήριξη της Καμάρινας, όταν το ζήτημα της εκστρατείας ήταν ακόμη υπό διαπραγμάτευση, ο Ερμοκράτης, γιος του Έρμωνα, εναντιώθηκε ανοιχτά στον αθηναϊκό επεκτατισμό. Συγκεκριμένα, κατηγορήσε τους Αθηναίους ότι πολεμούσαν τάχα για το καλό των Λεοντίνων, ενώ στην πραγματικότητα είχαν υπό τον έλεγχό τους τη Χαλκίδα της Εύβοιας, από όπου κατάγονταν οι κάτοικοι των Λεοντίνων (6.76.1). Στη συνέχεια ο εκπρόσωπος των Συρακουσών, ο οποίος προφανώς είχε φιλελεύθερες αντιλήψεις, κατέρριψε το επιχείρημα των Αθηναίων, που υποστήριζαν ότι απλώς προσπαθούσαν να προστατέψουν τα ελληνικά κράτη από τις επιθέσεις των Περσών, λέγοντας ότι αυτό ήταν πρόσχημα, προκειμένου η Αθήνα να δημιουργήσει τη δική της αυτοκρατορία για να υποκαταστήσει την περσική. Κατά την άποψη του Ερμοκράτη, ο ιμπεριαλισμός της Αθήνας σήμαινε την υποδούλωση των συμμάχων της.

Ο Θουκυδίδης δεν κρύβει το θαυμασμό του για το πνεύμα και την ηθική του Ερμοκράτη, καθώς και για τις ηγετικές του ικανότητες (6.72.3), ενώ υπογραμμίζει τη σπουδαιότητα της προσπάθειάς του να πείσει τους Έλληνες της Σικελίας να συνασπιστούν εναντίον της Αθήνας, το καλοκαίρι του 424 π.Χ. (4.58-65). Είχε απευθυνθεί στην συγκέντρωση των πόλεων στη Γέλα, ισχυριζόμενος πως μιλούσε για το συμφέρον όλων των πόλεων της Σικελίας και όχι μόνο των Συρακουσών, και κατηγορήσε την Αθήνα ότι σχεδίαζε να κατακτήσει όλο το νησί. Φαίνεται, λοιπόν πως ο Ερμοκράτης, άσχετα από το αν ήταν ειλικρινής ή όχι, πρωτοστάτησε στην αντίσταση ενάντια στον αθηναϊκό στόλο.

Το καλοκαίρι του 412 π.Χ. ο Ερμοκράτης είχε διοριστεί επικεφαλής 22 τριήρων που συνεργάζονταν με τους Σπαρτιάτες στο Ανατολικό Αιγαίο (8.26.1). Ενόςω όμως βρισκόταν εκεί, έμαθε πως έπειτα από ψήφο του δήμου καθαιρέθηκε από το αξίωμά του και επρόκειτο να εξοριστεί⁵⁸. Φαίνεται πως στις Συρακούσες είχε πλέον επικρατήσει ένα ακόμη πιο ριζοσπαστικό δημοκρατικό καθεστώς έπειτα από μια εξέγερση που συνδεόταν με την ήττα των Αθηναίων⁵⁹. Από ειρωνεία της τύχης το αποτέλεσμα της θανάσιμης διαμάχης ανάμεσα στις Συρακούσες και την Αθήνα ήταν η αποσταθεροποίηση του δημοκρατικού πολιτεύματος και στις δύο πόλεις: η νίκη οδήγησε τους Συρακουσίους σε μια πιο ακραία μορφή δημοκρατίας, ενώ η ήττα συνέβαλε στην αλλαγή σε προσωρινά ολιγαρχική διακυβέρνηση στην Αθήνα.

Ο εξόριστος Ερμοκράτης επέστρεψε στο Ανατολικό Αιγαίο⁶⁰, όμως τελικά έχασε τη ζωή του σε μια συμπλοκή στις Συρακούσες, όταν το 408/407 π.Χ. επιχείρησε πραξικόπημα, χωρίς επιτυχία. Ένας από τους επικεφαλής του εγχειρήματος ήταν ένας νεαρός άνδρας ονόματι Διονύσιος, ο οποίος κατάφερε να επιζήσει, μολονότι ήταν βαριά χτυπημένος, και δύο χρόνια αργότερα αναρριχήθηκε ο ίδιος στην εξουσία και έγινε τύραννος, εκμεταλλευόμενος την πρόσφατη επιτυχία των Καρχηδονίων στον Ακράγαντα και το χάος που επικράτησε στις Συρακούσες⁶¹. Το δημοκρατικό πολίτευμα δεν επιβίωσε για μεγάλο χρονικό διάστημα στις Συρακούσες, όπου η εξουσία ενός ανδρός ήταν ο κανόνας⁶².

⁵⁸ Θουκυδίδης 8.85.3 και Ξενοφώντος, *Ελληνικά*, 1.1.27

⁵⁹ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1304α 27

⁶⁰ Ξενοφώντος, *Ελληνικά*, 1.3.13

⁶¹ Διόδωρος, 13.91.-3-4

⁶² Fields Nic, 2014, σ. 21-22

Γύλιππος (επικεφαλής 414-404 π.Χ.)

Ο Γύλιππος καταγόταν από την Σπάρτη και θα μπορούσε να τον αποκαλέσει κανείς «επαγγελματία στρατιώτη». Κατάφερε να μετατρέψει την αναπόφευκτη, όπως φαινόταν μέχρι εκείνη τη στιγμή, ήττα των Συρακουσών σε μία θριαμβευτική νίκη. Δεν γνωρίζουμε την ακριβή χρονολογία γέννησής του, ξέρουμε όμως ότι μεγάλωσε στην ένδεια. Ο πατέρας του, ο Κλεανδρίδας, διορίστηκε το 446 π.Χ. σύμβουλος του βασιλιά της Σπάρτης Πλειστοάνακτα, όταν αποχώρησε χωρίς σοβαρή εξήγηση από την Αττική⁶³. Ο Κλεανδρίδας κατηγορήθηκε για δωροδοκία από τους ανθρώπους του Περικλή, καταδικάστηκε σε θάνατο και κατέφυγε στους Θουρίους (Σύβαρις), μια πανελλήνια αποικία που είχε ιδρυθεί στη νότια Ιταλία με συμμετοχή της Αθήνας. Επιπλέον, η μητέρα του λέγεται πως ανήκε στους ειλώτες, γεγονός που σήμαινε ότι ο ίδιος ήταν *μόθαξ*, δηλαδή μη γνήσιος Σπαρτιάτης και πολίτης κατώτερης κοινωνικής τάξης. Ωστόσο, από νεαρή ηλικία εκπαιδεύτηκε στο στρατιωτικό τρόπο ζωής των Σπαρτιατών και, όταν ενηλικιώθηκε, πήρε στρατιωτικό αξίωμα, ενώ τα έξοδά του πλήρωνε κάποιος εύπορος Σπαρτιάτης που τον είχε υπό την προστασία του. Ο πόλεμος έδινε συχνά την ευκαιρία σε ανθρώπους ταπεινής καταγωγής να δοξαστούν και να κερδίσουν αναγνώριση.

Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Γύλιππος έγινε γνωστός από την αποστολή στην Σικελία, αν και ποτέ δεν είχε υπό τις διαταγές του Σπαρτιάτες πολίτες. Είναι πιθανό να επιλέχθηκε ως στρατηγός χάρη στις διασυνδέσεις της οικογένειάς του με τους Θουρίους, καθώς ο πατέρας του, ο Κλεανδρίδας, ο οποίος είχε ζήσει εκεί, είχε βοηθήσει τους κατοίκους της πόλης στη διαμάχη τους με τον Τάραντα. Όπως περιέργως, παρά τις εξαιρετικές του επιδόσεις στην Σικελία, ο Γύλιππος δεν ξαναεμφανίζεται στις γραπτές πηγές. Αναφέρεται μόνο ότι κατηγορήθηκε πως έκλεψε χρήματα που του είχε εμπιστευθεί ο Λύσανδρος. Ενδέχεται, όπως και ο πατέρας του, έπειτα από τα λαμπρά του κατορθώματα, να καταδικάστηκε επίσης για δωροδοκία και να εξορίστηκε από την Σπάρτη ατιμασμένος⁶⁴. Σύμφωνα με μια άλλη εκδοχή, καταδικάστηκε σε θάνατο από ασιτία αφού κρίθηκε ένοχος για την αρπαγή των χρημάτων του Λύσανδρου⁶⁵. Όποια και αν ήταν πάντως η ποινή, εξορία ή καταδίκη σε ασιτία, ήταν μια θλιβερή κατάληξη για τον γενναίο Γύλιππο⁶⁶.

⁶³ Πλούταρχος, *Περικλής*, 22.3 και *Θουκυδίδης*, 1.114.2 και 2.21.1

⁶⁴ Πλούταρχος, *Περικλής*, 22.4 και *Λύσανδρος*, 16

⁶⁵ Αθήναιος, 6.24

⁶⁶ Fields Nic, 2014, σ. 23

Το σχέδιο των Αθηναίων

Ο Θουκυδίδης στο βιβλίο του *Ιστορίαι* που αποτελεί και την κύρια πηγή μας, παρουσιάζει την εκστρατεία κατά της Σικελίας σαν μια πράξη τρέλας από μια αλαζονική ηγεμονική δύναμη. Στην αρχή του έκτου βιβλίου υπονοεί ότι η Σικελία ήταν πολύ μεγάλη για να κατακτηθεί και ότι η απόφαση για την εκστρατεία στη μακρινή Δύση ήταν βασισμένη στην παρόρμηση. Όπως και να έχει, με τον Πελοποννησιακό Πόλεμο σε ύφεση χάρη σε μια ασταθή ανακωχή, η Αθήνα ξεκίνησε για μια εκστρατεία κατάκτησης της Σικελίας, με το πρόσχημα πως ήθελε να βοηθήσει τους συμμάχους της στους Λεοντίνους και την Έγεστα να διατηρήσουν την αυτονομία τους.

Στις αρχές του Πελοποννησιακού Πολέμου ο Περικλής, σύμφωνα με τον Θουκυδίδη, είχε συμβουλευσει τους συμπολίτες του «ότι θα υπερίσχυαν, αν ήταν ήρεμοι, αν φρόντιζαν για το ναυτικό τους, αν δεν επεδίωκαν νέες κατακτήσεις στη διάρκεια του πολέμου και δεν έθεταν σε κίνδυνο την πόλη» (2.65.7). Για τον Θουκυδίδη, που θαύμαζε αρκετά τον Περικλή, η Σικελική Εκστρατεία αποδείκνυε ότι οι Αθηναίοι είχαν κινηθεί βασιζόμενοι στο συναίσθημα και όχι στη λογική. Πάντως, το αρχικό σχέδιο της αποστολής μιας μικρής ναυτικής δύναμης στην Σικελία δεν ήταν κακό, αφού οι Αθηναίοι είχαν όντως την ηθική υποχρέωση να υπερασπιστούν τους συμμάχους τους απέναντι στις Συρακούσες. Ο Θουκυδίδης υποστηρίζει ότι ο Νικίας δεν ήθελε να είναι ένας από τους τρεις στρατηγούς «επειδή πίστευε ότι η πόλη δεν είχε πάρει τη σωστή απόφαση, αλλά με μια δικαιολογία φτηνή και απλώς ευλογοφανή επιθυμούσε διακαώς την κατάκτηση ολόκληρης της Σικελίας» (6.8.4), όπως υποστήριζε στο λόγο του στη συνέλευση των πολιτών, όπου εξέφρασε ανοικτά τις αντιρρήσεις του. Ωστόσο, μετά την απάντηση του Αλκιβιάδη «οι Αθηναίοι αφού άκουσαν τόσο εκείνον όσο και τους Έγεσταίους και Λεοντίνους φυγάδες, που ανέβηκαν στο βήμα και παρακαλούσαν και θυμίζοντάς τους όρκους κέτευαν να τους βοηθήσουν, ήταν τώρα πολύ περισσότερο από πριν διατεθειμένοι να εκστρατεύσουν» (6.19.1).

Ο Νικίας έπειτα άλλαξε τακτική και είπε ότι χρειαζόταν παραπάνω από τριήρεις από τις 60 που του είχαν ανατεθεί. Αυτή όμως η αδέξια απόπειρα να χαλιναγωγήσει τον ενθουσιασμό των συμπολιτών του, θέτοντας υπερβολικές απαιτήσεις που δεν ήταν δυνατό να ικανοποιηθούν, στράφηκε τελικά εναντίον του. Εντέλει, ένας πολίτης ζήτησε τον λόγο και, απευθυνόμενος στον Νικία, του είπε «ότι δεν χρειάζεται να προβάλλει προφάσεις και να καθυστερεί, αλλά να πει τώρα αμέσως μπροστά σε όλους τι πρέπει να αποφασίσουν οι Αθηναίοι να του ετοιμάσουν» (6.25.1). Αφού εκείνος το έκανε απρόθυμα «ψήφισαν αμέσως να έχουν οι στρατηγί απόλυτη δικαιοδοσία να ενεργούν όπως αυτοί έκριναν ότι είναι καλύτερα τόσο για τον αριθμό του στρατού όσο και για την εκστρατεία στο σύνολό της» (6.26.1).

Έτσι, μια μετριοπαθής στρατιωτική επιχείρηση μετατράπηκε σε μια γιγαντιαία διαστάσεων εκστρατεία, γεγονός που κίνησε υποψίες στους συμμάχους στη Δύση πως οι Αθηναίοι δεν κατέφθαναν απλώς για να τους βοηθήσουν, αλλά είχαν διαφορετικούς σκοπούς. Το χειρότερο ήταν ότι, αν κάτι πήγαινε στραβά, η Αθήνα δεν θα είχε άλλες δυνάμεις και θα ήταν ανυπεράσπιστη απέναντι στην Σπάρτη. Εντούτοις, ο Νικίας δεν ήταν ο μόνος που έπρεπε να κατηγορηθεί για την πανωλεθρία. Ορισμένοι Αθηναίοι, με προεξάρχοντα τον Αλκιβιάδη, είχαν ακόμη πιο υπερβολικές βλέψεις, όπως μια επίθεση στην Καρχηδόνα. Προς το παρόν πάντως, το επίσημο σχέδιο παρέμενε η υποστήριξη των συμμάχων, ενώ ο αδήλωτος στόχος ήταν η κατάκτηση του νησιού.

Ο Πλούταρχος ισχυρίζεται ότι για τον Αλκιβιάδη η Σικελία ήταν μόνο η αρχή μιας εκστρατείας που θα είχε ως στόχο την κατάκτηση της Καρχηδόνας, της Λιβύης, της Ιταλίας και, τελικά, της Πελοποννήσου. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, το μεγαλειώδες αυτό σχέδιο σίγουρα κέντριζε τη φαντασία των Αθηναίων: νέοι και ηλικιωμένοι άνδρες περιφέρονταν στα γυμνάσια και σε άλλα δημόσια μέρη «χαράζοντας στο χώμα το σχέδιο της ακτογραμμής της Σικελίας και τη θέση της Καρχηδόνας και της Λιβύης⁶⁷». Ο Θουκυδίδης (6.90.2-3) παρουσιάζει μια διαφορετική οπτική για την εκστρατεία, μέσα από τα λόγια του Αλκιβιάδη, αφού ο τελευταίος αυτομόλησε στην Σπάρτη: «Ο πρώτος και κυριότερος στόχος της εκστρατείας μας στην Σικελία είναι να υποτάξουμε, αν μπορούμε, τους Σικελιώτες, ύστερα από αυτούς τους Έλληνες της Ιταλίας και στη συνέχεια να επιχειρήσουμε να κατακτήσουμε την Επικράτεια των Καρχηδονίων και την ίδια την Καρχηδόνα. Και σε περίπτωση που αυτές οι προσπάθειες, είτε όλες είτε οι περισσότερες, ευοδώνονταν, τότε σκοπεύαμε να επιτεθούμε εναντίον της Πελοποννήσου». Ήταν αυτό ένα φιλόδοξο στρατηγικό σχέδιο ή αποτελούσε αποκύημα της φαντασίας του;

Τα στοιχεία που παρέχει ο Πλούταρχος προέρχονται ενδεχομένως από τον Θουκυδίδη και έτσι δεν αποτελούν αυτόνομες μαρτυρίες σχετικά με τις βλέψεις των Αθηναίων. Ωστόσο, κάποια χωρία από το έργο του Θουκυδίδη μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να επιχειρηματολογήσουμε υπέρ ή κατά της πραγματικής υπόστασης του σχεδίου. Τα πιο αντιπροσωπευτικά είναι αυτά στα οποία καταγράφεται ο λόγος του Αλκιβιάδη, ο οποίος προσπαθεί να πείσει τους Σπαρτιάτες να συνεχίσουν πόλεμο εναντίον της Αθήνας (6.90). Εδώ είναι απόλυτα λογικό ο Αλκιβιάδης να υπερέβαλε μπροστά στους-αναμφίβολα-καχύποπτους Σπαρτιάτες. Επίσης, είναι ξεκάθαρο ότι ένα τόσο σημαντικό σχέδιο δεν θα είχε συζητηθεί μπροστά στην Εκκλησία του Δήμου, όταν αποφάσιζαν για την εκστρατεία (6.9-14, 16-18, 20-23), ούτε στο συμβούλιο των στρατηγών, όταν πλησίαζαν στη Σικελία (6.48). Μάλιστα οι Αθηναίοι έφτασαν σε σημείο να ζητήσουν βοήθεια από τους Καρχηδονίους ενόσω βρίσκονταν στην Σικελία (6.88.6). Από την άλλη, ήταν η προσωπική άποψη του Θουκυδίδη ότι οι Αθηναίοι ήθελαν όλη την Σικελία (6.1.1., 6.1) και ότι ο Αλκιβιάδης είχε βλέψεις στην Καρχηδόνα (6.15.2), η οποία ήλεγχε το δυτικό μέρος του νησιού. Το γεγονός ότι οι Αθηναίοι έλαβαν βοήθεια από τους Ετρούσκους της κεντρικής Ιταλίας (6.103.2) υποδεικνύει ότι οι πρώτοι είχαν αναμειχθεί ενεργά στα θέματα της δυτικής Μεσογείου. Σε έναν λόγο του Ερμοκράτη, όπως μας παραδίδεται από τον Θουκυδίδη, οι Καρχηδόνιοι παρουσιάζονται να έχουν πλήρη συναίσθηση πως αργά ή γρήγορα θα τους επιτεθούν οι Αθηναίοι (6.34.2).

Η πιθανή επίθεση των Αθηναίων στην Καρχηδόνα αναφέρεται ήδη σε μια κωμωδία του 424 π.Χ., αν και με την υπερβολή που διακρίνει τον Αριστοφάνη (*Ιππής*, στίχοι 1302-1305). Επρόκειτο, λοιπόν, για μια ιδέα που υπήρχε, παρόλο που δεν ήταν μια ανοιχτά αναγνωρισμένη πολιτική. Αν η εκστρατεία στη Σικελία είχε καλύτερα αποτελέσματα, τότε το «μεγάλο σχέδιο» θα φαινόταν στους Αθηναίους ελκυστικό⁶⁸.

⁶⁷ Αλκιβιάδης, 17.6

⁶⁸ Fields Nic, 2014, σ. 44-45

Το σχέδιο των Συρακούσιων

Ο Θουκυδίδης διακόπτει την αφήγηση για την προετοιμασία της Σικελικής Εκστρατείας προκειμένου να παραθέσει τον απολογισμό μιας συζήτησης στις Συρακούσες σχετικά με τις προοπτικές αντίδρασης στην εισβολή. Ένας από τους ομιλητές, ο Ερμοκράτης, υποβάλλει την πρόταση να εμποδίσουν την εισβολή πριν καν οι Αθηναίοι φτάσουν στην Ιταλία. Προτείνει να αποπλεύσουν με προμήθειες δύο μηνών για τον Τάραντα. «Το πέλαγος που έχουν αυτοί (οι Αθηναίοι) να διασχίσουν με όλη την νηοπομπή τους είναι μεγάλο, και είναι δύσκολο σε τόσο μακρινό διάπλου να μείνουν σε τακτική παράταξη ναυμαχίας. Έτσι, καθώς θα μας πλησιάζουν αργά και τμηματικά, θα είναι εύκολο σε μας να τους επιτεθούμε» (6.34.4). Ο Ερμοκράτης είχε υπολογίσει πλήρως τους λειτουργικούς περιορισμούς της τριήρους, όμως, παρά τα λογικά του επιχειρήματα, οι Συρακούσιοι δεν πείστηκαν και δεν υιοθέτησαν το σχέδιό του.

Το μέγεθος και οι ικανότητες του ναυτικού των Συρακουσίων εκείνη την εποχή μάς είναι άγνωστα, Σύμφωνα με τον Θουκυδίδη, οι δυνάμεις τους ήταν ανεκπαίδευτες και λιγότερο έμπειρες συγκριτικά με εκείνες των Αθηναίων, ενώ η σταδιακή αντιστροφή των ρόλων καταλαμβάνει μεγάλο μέρος του έβδομου βιβλίου του. Ο Διόδωρος, ο οποίος ήταν Έλληνας της Σικελίας, αναφέρει (12.30.1) ότι την περίοδο 439/438 π.Χ. ναυπηγήθηκαν 100 τριήρεις στις Συρακούσες και, περόλο που αυτή η πληροφορία διαψεύδεται από την ευκολία με την οποία 20 ελληνικά πλοία πραγματοποίησαν επιχειρήσεις στα σικελικά ύδατα την διετία 427-425 π.Χ., οι Συρακούσιοι διέθεταν τουλάχιστον 80 τριήρεις έως το καλοκαίρι του 413 π.Χ. (7.22.1).

Όποια και αν ήταν η ναυτική δύναμη των Συρακουσίων, η έλλειψη βιασύνης από την πλευρά των Αθηναίων σήμαινε πως οι πρώτοι είχαν μπροστά τους τέσσερις μήνες να διορθώσουν τις αδυναμίες τους. Έπειτα από παρακίνηση του Ερμοκράτη μείωσαν τις διοικητικές τους δομές, ενώ στην μάχη στον Άναπο είχαν τοποθετήσει περίπου 15 στρατηγούς επικεφαλής, και επιπλέον εφάρμοσαν ένα αυστηρό πρόγραμμα εκπαίδευσης για τους άπειρους οπλίτες, γεγονός που δεν συνηθίζοταν για τους μη επαγγελματίες στρατιώτες-οπλίτες της Ελλάδας. Ένα άλλο ασυνήθιστο μέτρο που λήφθηκε ήταν η χορήγηση οπλισμού στους φτωχότερους πολίτες, προκειμένου να πολεμήσουν ως οπλίτες. Στη συνέχεια έστειλαν απεσταλμένους στην Κόρινθο και στη Σπάρτη, ζητώντας απευθείας βοήθεια. Εκείνο τον χειμώνα ο Ερμοκράτης πέτυχε επίσης να εμποδίσει τους Αθηναίους στην απόπειρά τους να εξασφαλίσουν βοήθεια από την Καμάρινα.

Συνεπώς, την άνοιξη του 414 π.Χ. οι Αθηναίοι έπρεπε να πολιορκήσουν μια πόλη η οποία ήταν καλά προετοιμασμένη από τον Ερμοκράτη, που ήταν πλέον ένας από τους τρεις νεοεκλεγμένους στρατηγούς, εξουσιοδοτημένος να λαμβάνει αποφάσεις χωρίς την σύμφωνη απόφαση της συνέλευσης της πόλης. Το σημαντικότερο μέτρο από όλα ήταν η ανέγερση νέων οχυρωματικών τειχών στο μεγαλύτερο μέρος της πόλης των Συρακουσών. Τα «χειμερινά τείχη» ξεκινούσαν από τον ναό του Απόλλωνα του Τεμενίτη και εκτίνονταν από τα νότια προς τα βόρεια, κατά μήκος των Επιπολών, μέχρι την θάλασσα στον Τρώγίλο. Έτσι, σε μελλοντικές επιχειρήσεις οι Αθηναίοι θα έπρεπε να πραγματοποιήσουν πολιορκητικά έργα ευρύτερης κλίμακας. Οι Συρακούσιοι οχύρωσαν επίσης το Ολυμπίειον, το οποίο βρισκόταν στο παλαιότερο πεδίο των μαχών, καθώς και τα Υβλαία Μέγαρα, ενώ «σε όποια μέρη μπορούσαν να γίνουν αποβάσεις, τα περιέφραξαν παντού μπήγοντας πασσάλους μέσα στην θάλασσα» (6.75.1). Τα Υβλαία Μέγαρα βρίσκονταν σε απόσταση 14 χιλιομέτρων από τις Συρακούσες και ήταν επί της

ουσίας ακατοίκητα, αφού ο τύραννος Γέλωνας είχε εκδιώξει τους κατοίκους 60 χρόνια πιο πριν⁶⁹.

⁶⁹ Fields Nic, 2014, σ. 46-47

Ο στόχος

Οι Συρακούσες είχαν ιδρυθεί το τρίτο τέταρτο του 8^{ου} αιώνα π.Χ. στο στενό νησί της Ορτυγίας (νησί των Ορτυκιών), το οποίο σχεδόν ενωνόταν με το βορειότερο άκρο της ενδοχώρας. Καθώς η πόλη μεγάλωνε, τα περίχωρά της έφτασαν έως την παρακείμενη ηπειρωτική χώρα, όπου ένας τεράστιος ασβεστολιθικός σχηματισμός, η Αχραδίνη, κατέληγε στην θάλασσα, ενώ η δυτική του άκρη οδηγούσε στις χαμηλότερες πλαγιές των Επιπολών (Επιπολαί = πάνω από την πόλη), το πλατύ υψίπεδο από ασβεστόλιθο που είχε ουσιαστικά τριγωνικό σχήμα και δέσποζε στο βορειοδυτικό άκρο της πόλης. Μέχρι τα μέσα του 6^{ου} αιώνα π.Χ. η Ορτυγία είχε ενωθεί με την ηπειρωτική χώρα με μια στενή λωρίδα γης. Ωστόσο, παρά την ανάπτυξη της πόλης, το διάστημα της πολιορκίας, ο πυρήνας των Συρακουσών παρέμενε η Ορτυγία, αφού ήταν πιο εύκολο να οχυρωθεί, διέθετε λιμάνια στο βορρά και στο νότο, καθώς και την πηγή Αρέθουσα, που την τροφοδοτούσε με άφθονο νερό.

Στην Ορτυγία σχηματιζόταν ένας βαθύς κόλπος, το Μεγάλο Λιμάνι, μήκους 3,5 χιλιομέτρων, που εκτεινόταν από τον βορρά προς το νότο. Η είσοδος στον κόλπο, από το δυτικό άκρο της Ορτυγίας έως το απέναντι ακρωτήριο του Πλημμυρίου, είχε πλάτος λίγο μεγαλύτερο από ένα χιλιόμετρο. Το κύριο τμήμα της πόλης περιστοιχιζόταν από τείχη τα οποία μάλλον ξεκινούσαν από την βορειοανατολική ακτή του Μεγάλου Λιμανιού, ενώ στην οχύρωση περιλαμβανόταν και το Μικρό Λιμάνι, το στρατιωτικό λιμάνι των Συρακουσών, το οποίο βρισκόταν σε έναν κόλπο μεταξύ του βόρειου άκρου της Ορτυγίας και της ηπειρωτικής χώρας⁷⁰.

⁷⁰ Fields Nic, 2014, σ. 47-48

Η εκστρατεία

Οι Αθηναίοι είχαν καταφέρει να συνάψουν ισχυρότατες συμμαχίες τόσο στην Κάτω Ιταλία όσο και στην Σικελία. Στην Ιταλία στις πόλεις-κράτη που υποστήριζαν τους Αθηναίους περιλαμβάνονταν το Ρήγιο, το Μεταπόντιο, οι Θούριοι και κάποιες πόλεις της Καμπανίας. Οι αρχικοί σύμμαχοι των Αθηνών στην Σικελία ήταν οι Λεοντίνοι, η Καμάρινα, η Κατάνη και, η σημαντικότερη καθώς και η πιο αμφιλεγόμενη, η Έγεστα, που δεν ήταν ελληνική και βρισκόταν στο δυτικό μέρος του νησιού, μακριά από τις προηγούμενες. Η απόδειξη της συμμαχίας μεταξύ των δύο πόλεων προέρχεται από μια επιγραφή (Φορνάρα 81) με αμισβητήσιμη χρονολόγηση. Αρχικά οι μελετητές θεώρησαν ότι αναγόταν στο 458/457 π.Χ., ωστόσο με βάση τις πιο σύγχρονες, ηλεκτρονικές μεθόδους χρονολόγησης με λέιζερ τοποθετείται στο 418/417 π.Χ. Το γεγονός αυτό προκαλεί έκπληξη, καθώς ο Θουκυδίδης δεν κάνει καμιά σχετικά αναφορά, αλλά δεν θεωρείται απίθανο.

Και στις δύο προαναφερθείσες περιοχές οι Αθηναίοι είχαν φίλους ανάμεσα στους αυτόχθονες λαούς, οι οποίοι ήταν εχθρικοί προς τους ντόπιους ελληνικούς πληθυσμούς. Συγκεκριμένα, στην Ιταλία οι Μάσσαπιοι Ιάπυγες στην ενδοχώρα του Τάραντα, που ήταν σπαρτιατική αποικία, αλλά και οι Ετρούσκοι, πολύ μακρύτερα στα βόρεια της χερσονήσου, ήταν φιλικά προσκείμενοι στην Αθήνα, ενώ το ίδιο συνέβαινε και με τους αυτόχθονες Σικελούς, οι οποίοι κατοικούσαν στα ανατολικά και στα κεντρικά τμήματα της Σικελίας.

Παρολαυτά, μόλις ο αθηναϊκός στόλος έφτασε στην Ιταλία, οι υποτιθέμενοι φίλοι των Αθηναίων, οι κάτοικοι του Ρηγίου, επέτρεψαν στο στράτευμα να αγκυροβολήσει τα πλοία στο λιμάνι και να κατασκηνώσει σε ένα ιερό έδαφος όπου είχε προηγουμένως στηθεί μια μικρή αγορά, ειδικά για τους Αθηναίους, αλλά αρνήθηκαν να τους επιτρέψουν την είσοδο στην πόλη. Γενικότερα, οι Αθηναίοι αντιμετώπισαν σοβαρά προβλήματα με την ουδετερότητα των Ελλήνων κατοίκων της Κάτω Ιταλίας και της Σικελίας. Η ευημερούσα, ισχυρή πόλη του Ακράγαντα ήταν το πιο αντιπροσωπευτικό παράδειγμα της στάσης αυτής, καθώς δεν πήρε καν μέρος στον πόλεμο (7.33.2, 58.1). Ωστόσο, στην περίπτωση του Ρηγίου ο λόγος για την ψυχρή υποδοχή μπορεί να ήταν απλώς ο φόβος που προκλήθηκε στους κατοίκους από τη θέα του τεράστιου στόλου, όπως ξεπρόβαλε στον ορίζοντα. Ναι μεν φάνταζε καλή ιδέα η σύναψη συμμαχίας με τη μακρινή Αθήνα, αλλά αυτό που έβλεπαν τώρα έμοιαζε με στόλο που ερχόταν με κατακτητικούς σκοπούς. Πάντως, πριν από εννέα χρόνια ο ΕρμOCRάτης είχε προειδοποιήσει τους εκπροσώπους της ειρηνικής συνδιάσκεψης στην Γέλα: « Είναι φυσικό, όταν κατάλαβαν ότι έχουμε εξαντληθεί, να έρθουν κάποια στιγμή με μεγαλύτερη ναυτική προετοιμασία και να επιχειρήσουν να υποτάξουν όλα εδώ τα μέρη⁷¹» (4.60.2).

⁷¹ Fields Nic, 2014, σ. 49

Ο αθηναϊκός στόλος

Ο εκστρατευτικός στόλος απαρτιζόταν από 134 τριήρεις, από τις οποίες οι 100 ήταν αθηναϊκές και οι υπόλοιπες προέρχονταν από τη Χίο και άλλες συμμάχους. Οι 60 από τις αθηναϊκές τριήρεις ήταν γρήγορα πλοία (*ταχείαι*), δηλαδή πλοία προορισμένα καθαρά για μάχη, και οι υπόλοιπες μεταγωγικά (*στρατιωτίδες*). Οι τελευταίες διέφεραν από τις πρώτες σε επίπεδο κατασκευής, ενώ οι στρατιώτες που μετέφεραν κωπηλατούσαν οι ίδιοι, υπό την επίβλεψη ενός ολιγάριθμου πληρώματος, αποτελούμενου από έμπειρους ναύτες. Είναι σχεδόν σίγουρο ότι και αυτά τα πλοία μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως μαχητικά, με κάποιες μικρές τροποποιήσεις.

Το στράτευμα των Αθηναίων περιλάμβανε 5.100 οπλίτες, εκ των οποίων οι 1.500 ήταν Αθηναίοι, με ένα τμήμα ελαφρά οπλισμένου στρατεύματος. Ανάμεσά τους υπήρχαν 700 Ρόδιοι σφενδονήτες και 480 τοξότες, από τους οποίους 80 ήταν Κρήτες και οι υπόλοιποι Αθηναίοι (και Σκύθες) που υπηρετούσαν στις τριήρεις ως τοξότες. Από την Αθήνα έφτασαν και 700 θήτες, οι οποίοι είχαν στρατολογηθεί ως κωπηλάτες, αλλά διέθεταν και εξάρτηση οπλίτη, προκειμένου να πολεμήσουν στις μαχητικές τριήρεις. Οι άνδρες αυτοί προέρχονταν από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα και δεν είχαν την δυνατότητα να πληρώσουν τον οπλισμό τους, γι' αυτό τους παρέχονταν όπλα με κρατική δαπάνη. Οι υπόλοιποι οπλίτες προέρχονταν από τους συμμάχους των Αθηνών, αν και στην εκστρατεία έλαβαν μέρος επίσης 500 Αργείοι και 250 Μαντινείς, καθώς και άλλοι μισθοφόροι. Με τον αθηναϊκό στόλο στην Σικελία έφτασε μόνο μια ειδικά διαμορφωμένη ιππαγωγός τριήρης, η οποία μετέφερε 30 ιππείς με τα άλογά τους (6.43).

Οι βασικές προμήθειες του στρατεύματος μεταφέρθηκαν από 30 εμπορικά πλοία τα οποία είχαν επανδρωθεί με αρτοποιούς, λιθοδόμους και ξυλουργούς, ενώ κουβαλούσαν και τα εργαλεία που ήταν απαραίτητα για την κατασκευή οχυρωματικών έργων. Επίσης, την αποστολή συνόδευαν 100 μικρότερα σκάφη, τα οποία είχαν επιταχθεί και πολλά άλλα πλεούμενα που ακολουθούσαν τον στόλο, μεταφέροντας και πουλώντας εμπορεύματα (6.44.1).

Μολονότι το μεγαλύτερο μέρος του στόλου αποτελούνταν από αθηναϊκές τριήρεις, όπως πάντα, τα πληρώματά τους ήταν κυρίως κάτοικοι άλλων πόλεων. Το γεγονός αυτό δεν προκαλεί έκπληξη, αν αναλογιστεί κανείς ότι απαιτούνταν ένας μεγάλος αριθμός πληρωμάτων για μια τέτοιου είδους αποστολή-μόνο για τις μαχητικές τριήρεις χρειάζονταν 10.200 κωπηλατών. Οι αρχαιολόγοι έχουν καταφέρει να αποκαταστήσουν ένα ψήφισμα που παρέχει πληροφορίες για την στρατολόγηση εθελοντών από τις πόλεις που ήταν υπό αθηναϊκή κυριαρχία (Φορνάρα 146). Έτσι, ο Θουκυδίδης βρίσκει την ευκαιρία, στο δραματικό απολογισμό του για την τέταρτη και τελική μάχη στο Μεγάλο Λιμάνι των Συρακουσών, να μεταφέρει το κλίμα που επικρατούσε, λέγοντας: «Πράγματι, αν εξαιρέσει κανείς όλα εκείνα τα πλήθη που είχαν συστρατευθεί στη διάρκεια αυτού του πολέμου είτε με την πόλη των Αθηνών είτε με των Λακεδαιμονίων, αυτή η πόλη ήταν η μοναδική γύρω από την οποία είχαν μαζευτεί τόσο πολλοί λαοί» (7.56.4). Οι περιγραφές του ιστορικού μας θυμίζουν ελαφρώς τον Όμηρο, καθώς προχωρά απαριθμώντας τον αριθμό των συμμάχων των Αθηναίων (και των Συρακουσίων), αναφέρει την εθνικότητά τους, την κατάστασή τους και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες βρέθηκαν εκεί. Παρακάτω, όταν ο Νικίας απευθύνεται στο ναυτικό, πριν από τον απόπλου, ο Θουκυδίδης υπονοεί ότι η πλειονότητα του στρατεύματος δεν ήταν Αθηναίοι. Πολλοί από αυτούς πιθανόν ανήκαν στην κατηγορία των μετοίκων, δηλαδή των ξένων κατοίκων

της Αθήνας – «Λάβετε υπόψη σας πόσο αξίζει να διατηρήσετε εκείνο το πολύτιμο προνόμιο, εσείς που άλλοτε θεωρούσασταν Αθηναίοι, ενώ δεν είστε, εσείς που σας θαύμαζαν όλοι οι Έλληνες από την μια άκρη της χώρας ως την άλλη για την γνώση της γλώσσας μας και τη μίμηση του τόπου ζωής σας⁷² [...]» (7.63.3).

⁷² Fields, 2014, σ. 49-52

Άφιξη στην Σικελία

Οι Αθηναίοι δοκίμασαν μια μεγάλη απογοήτευση μόλις έφτασαν στη Σικελία, καθώς πληροφορήθηκαν ότι η οικονομική βοήθεια που θα τους παρείχαν οι Έγεσταίοι στην πραγματικότητα δεν ίσχυε – υπήρχαν μόνο τα 30 από τα 60 τάλαντα που είχαν υποσχεθεί και αυτά δεν είχαν καν παραδοθεί. Οι τρεις στρατηγοί των Αθηναίων συνεδρίασαν αμέσως. Ο Λάμαχος, ο οποίος είχε επιλεγεί μόνο και μόνο για τις στρατιωτικές του ικανότητες, πρότεινε άμεση επίθεση στις Συρακούσες και ο Θουκυδίδης (6.49 και 7.42.3) αναφέρει ότι μια επίθεση στην πόλη όταν εκείνη θα ήταν ακόμη απροετοίμαστη και σε κατάσταση συναγερμού, θα ήταν η καλύτερη λύση. Ωστόσο, ο Νικίας συνέστησε να περιμένουν και να προτιμήσουν να στήσουν έναν πρόχειρο οικισμό ανάμεσα στην Έγεστα και τον Σελινούντα και να πραγματοποιήσουν τον περίπλου του νησιού επιδεικνύοντας τη δύναμή τους και να γυρίσουν στην πατρίδα, χωρίς να διακινδυνεύσουν τίποτα παραπάνω, εκτός και αν λάμβαναν βοήθεια από τους Λεοντίους ή έβρισκαν άλλους συμμάχους. Στη συνέχεια, όμως, πήρε τον λόγο ο Αλκιβιάδης, ο οποίος αντιπρότεινε να στήσουν μια βάση επιχειρήσεων και αμέσως μετά να επιτεθούν στις Συρακούσες. Τελικά, υιοθέτησαν αυτό το σχέδιο και άρχισαν τις προετοιμασίες για να εγκατασταθούν στην Κατάνη, μια πόλη βόρεια των Συρακουσών.

Παρολαυτά, το στοιχείου του αιφνιδιασμού είχε πλέον εκλείψει και οι Αθηναίοι άρχισαν να αντιμετωπίζουν διοικητικά προβλήματα, Ο Αλκιβιάδης ανακλήθηκε στην Αθήνα προκειμένου να δικαστεί για την υπόθεση του ακρωτηριασμού των ερμαϊκών στηλών και την παρωδία των Ελευσίνιων Μυστηρίων, αποστάτησε στην Σπάρτη και άφησε πίσω του δύο στρατηγούς, οι οποίοι διαφωνούσαν εξαρχής με την εκστρατεία. Το χειρότερο ήταν ότι ο Λάμαχος επρόκειτο να σκοτωθεί στην αρχή της πολιορκίας. Έτσι, ο Νικίας έμεινε μόνος αρχηγός μιας τεράστιας και επιθετικής εκστρατείας, παρόλο που ήταν εντελώς αντίθετος με αυτήν από την αρχή⁷³.

⁷³ Fields, 2014, σ. 52-53

Το τέγνασμα του Νικία

Αμέσως μετά την αναχώρηση του Αλκιβιάδη, ο στόλος κατέπλευσε βόρεια από την Κατάνη, προς τα στενά της Μεσσήνης, και κατευθύνθηκε δυτικά προς τη βόρεια ακτή της Σικελίας. Σύμφωνα με τον Θουκυδίδη (6.62.1), η πρόθεση τους ήταν να ελέγξουν αν οι Έγεσταιοι μπορούσαν να τους παράσχουν τους πόρους που τους είχαν υποσχεθεί, καθώς και να εξετάσουν τις προθέσεις του Σελινούντα, όπως είχε προτείνει αρχικά ο Νικίας.

Έφτασαν πρώτα στην Ιμέρα, όπου όμως αρνήθηκαν να τους δεχτούν, και μετά κατέλαβαν τα Ύκκαρα, μια πόλη στις ακτές που ήταν σε πόλεμο με την Έγεστα. Οι Αθηναίοι παρέδωσαν την πόλη στους Έγεσταιούς, που τους είχαν βοηθήσει στην κατάληψη με την αποστολή δυνάμεων ιππικού, ενώ οι κάτοικοι των Ύκκάρων στάλθηκαν στην Κατάνη, όπου πουλήθηκαν ως δούλοι. Στη συνέχεια ο αθηναϊκός στρατός επέστρεψε στην Κατάνη από την στεριά, περνώντας από εδάφη όπου ο πληθυσμός ήταν φίλα προσκείμενος στους Αθηναίους. Στο μεταξύ. Ο Νικίας έφτασε στην Έγεστα και «εκεί, αφού τακτοποίησε τις υπόλοιπες υποθέσεις και πήρε τριάντα τάλαντα, επέστρεψε στον στρατό» (6.62.4). Οι «υπόλοιπες υποθέσεις» αφορούσαν μάλλον την διευθέτηση των διαφορών ανάμεσα στους κατοίκους της Έγεστας και του Σελινούντα.

Η επόμενη κίνηση του Νικία φανερώνει πως είχε αποφασίσει να υιοθετήσει την στρατηγική του συναδέλφου του, του Λάμαχου. Χρησιμοποιώντας, λοιπόν, έναν Καταναίο διπλό πράκτορα, ο Νικίας παρέσυρε ολόκληρο το στράτευμα των Συρακουσίων στην Κατάνη, ενώ οι δυνάμεις των Αθηναίων έπλευσαν προς το Μεγάλο Λιμάνι στις Συρακούσες. Θα μπορούσε ένα επιχειρήσει να καταλάβει την πόλη εκείνη ακριβώς την στιγμή, καθώς όλο το αθηναϊκό στράτευμα βρισκόταν έξω από τα τείχη των Συρακουσών, ενώ οι στρατιώτες των τελευταίων ήταν στα περίχωρα της Κατάνης. Ωστόσο, αποφάσισε να περιμένει την επιστροφή τους. Οι Συρακούσιοι σύντομα γύρισαν και βρήκαν τους εχθρούς να έχουν στρατοπεδεύσει σε μια εξαιρετη στρατηγικά θέση, πλάι στον ποταμό Αναπο.

Το επόμενο πρωί οι Αθηναίοι πραγματοποίησαν επίθεση και, πιάνοντας απροετοίμαστους τους Συρακούσιους, κέρδισαν μια σπουδαία νίκη, εκμεταλλευόμενοι την απειρία των Συρακουσίων στη μάχη. Έπειτα ανέγειραν τρόπαιο στο πεδίο της μάχης και κατέπλευσαν για την Κατάνη, όπου στρατοπέδευαν στον χειμερινό τους καταυλισμό⁷⁴.

⁷⁴ Fields, 2014, σ. 53-57

Αρχή της πολιορκίας

Την ακόλουθη άνοιξη, αφού κατάφεραν να συγκεντρώσουν 650 ιππείς από την Αθήνα, την Έγεστα και την υπόλοιπη Σικελία, ο Λάμαχος και ο Νικίας άρχισαν να εφαρμόζουν τη στρατηγική της περικύκλωσης των Συρακουσών, προκειμένου να καταλάβουν την πόλη. Για να επιτύχουν το στόχο τους, έπρεπε να αποκτήσουν τον έλεγχο των Επιπολών, του πετρώδους υψώματος που ορθωνόταν πάνω από την πόλη. Οι Επιπολές είχαν επίπεδη κορυφή και τρεις πλαγιές, ενώ εκτίνονταν στο ανατολικό άκρο της πόλης, καταλαμβάνοντας το ανατολικό άκρο των Συρακουσών, κυρίως την περιοχή που περιστοιχίζει τα «χειμερινά τείχη». Το υψηλότερο σημείο των Επιπολών, το σημερινό Μπελβεντέρε, βρισκόταν στα 188 μέτρα, στα δυτικά του υψώματος. Πλάι στο υψηλότερο σημείο τους, στα 144 μέτρα, βρισκόταν ο Ευρύαλος (ή Ευρύηλος), ένα σημείο όπου σχηματιζόταν ένα πλάτωμα σαν «λεκάνη». Η βόρεια και η νότια πλαγιά των Επιπολών ήταν αρκετά απόκρημνες και ο ευκολότερος τρόπος πρόσβασης στο ύψωμα ήταν μέσω του Ευρύαλου. Για το λόγο αυτό «το ίδιο καλοκαίρι, όταν οι Συρακούσιοι πληροφορήθηκαν ότι είχαν έρθει στους Αθηναίους οι ιππείς και είχαν σκοπό να βαδίσουν εναντίον τους, θεώρησαν ότι, εάν οι Αθηναίοι δεν είχαν τον έλεγχο των Επιπολών, μια θέση απόκρημνη και ευρισκόμενη αμέσως πάνω από την πόλη τους, δεν θα ήταν δυνατό να αποκλειστούν εύκολα με τείχος, ούτε και αν ακόμη νικούνταν σε μάχη» (6.96.1). Ωστόσο ήταν πλέον αργά.

Ο Νικίας και ο Λάμαχος έφτασαν με το στράτευμα στον Λέοντα πριν από την αυγή, βάδισαν γρήγορα προς τις Επιπολές και απέκτησαν τον έλεγχο του Ευρύαλου, αφού νίκησαν με ευκολία 600 Συρακούσιους οπλίτες που φυλούσαν την τοποθεσία. Στο μεταξύ, ο στόλος είχε αγκυροβολήσει στη Θάψο, μια στενή χερσόνησο που σχημάτιζε ισθμό το άκρο της. Ο Lazenby⁷⁵ καταδεικνύει την εντυπωσιακή αντίφαση ανάμεσα στην αναποτελεσματική στρατηγική που ακολούθησαν οι Αθηναίοι και στην πείρα που είχαν σε ζητήματα τακτικής. Προβαίνει έτσι στην διατύπωση της ενδιαφέρουσας θεωρίας ότι ίσως ο Νικίας ήταν υπεύθυνος για την στρατηγική που θα ακολουθούσαν, αλλά άφησε την πρακτική εφαρμογή στον Λάμαχο.

Την επόμενη μέρα ο αθηναϊκός στρατός απέκοψε την επικοινωνία των Συρακουσών από ξηράς με δύο οχυρά. Το πρώτο ανεγέρθηκε στο Λάβδαλο, στα απόκρημνα βράχια που βρίσκονταν βόρεια της πόλης με προσανατολισμό προς τα Υβλαία Μέγαρα και χρησιμοποιήθηκε για την αποθήκευση προμηθειών, εξοπλισμού και πολεμοφοδίων (6.97.5). Το άλλο οχυρό χτίστηκε στη Συκή, δυτικά της Αχραδίνης, και όχι πολύ μακριά από τις δυτικές πλαγιές των Επιπολών, ενώ προστατευόταν ήδη από ένα μικρό παλαιότερο αμυντικό οχυρό στα ανατολικά. Η Συκή ήταν ίσως ένα γνωστό ορόσημο της περιοχής, ενώ ο Θουκυδίδης αποκαλεί την οχύρωση Κύκλο (6.98.2). Οι Αθηναίοι σκόπευαν να χρησιμοποιήσουν το οχυρό ως κέντρο επιχειρήσεων στη διάρκεια της πολιορκίας. Ο Θουκυδίδης παραδίδει ότι οι Συρακούσιοι απογοητεύτηκαν με την ταχύτητα με την οποία κινήθηκαν οι Αθηναίοι και αποφάσισαν να δώσουν μάχη, όταν όμως παρατάχτηκαν τα δύο αντίπαλα στρατεύματα, οι Συρακούσιοι στρατηγοί συνειδητοποίησαν πως οι άνδρες τους δεν μπορούσαν να μπουκώσουν σε τάξη και έτσι αποσύρθηκαν στην πόλη, αφήνοντας πίσω τους μέρος του ιππικού, για να παρεμποδίζουν τις εργασίες οχύρωσης.

⁷⁵ Lazenby, 2004, σ. 146

Άρχισε έτσι μια περίεργη ιστορία κατασκευής τειχών και αντιτειχισμάτων. Οι Αθηναίοι γνώριζαν ότι θα έπρεπε να περιορίσουν τους Συρακουσίους μέσα στην πόλη, προκειμένου να παραδοθούν. Άρχισαν, λοιπόν, να περικυκλώνουν την πόλη, ξεκινώντας από τον Κύκλο και κινούμενοι προς τα βόρεια, προς την κατεύθυνση του Τρώγιλου, κοντά στο σημείο όπου είχαν στρατοπεδεύσει, ενώ νότια έφτασαν μέχρι το Μεγάλο Λιμάνι. Οι Συρακούσιοι απάντησαν σηκώνοντας εγκάρσιο τείχος δυτικά από το «χειμερινό τείχος», για να αποκόψουν την γραμμή του τείχους των Αθηναίων. Το τείχος των Συρακουσίων ήταν φτιαγμένο από ξύλο και πέτρα, με πολλούς προμαχώνες, και άρχισε να κατασκευάζεται απέναντι περίπου από τον Κύκλο με κατεύθυνση τη δυτική πλευρά των Επιπολών. Ωστόσο, οι Συρακούσιοι παραμέλησαν τη φύλαξη του αντιτειχίσματός τους και οι Αθηναίοι με την τόλμη τους κατάφεραν να το καταλάβουν και να το καταστρέψουν, συνεχίζοντας την ανέγερση τείχους νότια από τον Κύκλο. Για να προστατέψουν τα πλοία τους, έχτισαν διπλά τείχη στις επίπεδες χερσαίες περιοχές ανάμεσα στις πλαγιές των Επιπολών και το Μεγάλο Λιμάνι.

Ο ρυθμός με τον οποίο άρχισε να κατασκευάζεται το διπλό τείχος θορύβησε τους Συρακουσίους. Έτσι, άρχισαν και εκείνοι να εγείρουν ένα δεύτερο αντιτείχισμα, αυτή την φορά με μια τάφρο δίπλα του, στο ύψος που δέσποζαν οι ελώδεις εκτάσεις δυτικά των Επιπολών, προκειμένου να μπορούν τουλάχιστον να διατηρήσουν ανοιχτούς τους δρόμους που επικοινωνούσαν με την ενδοχώρα του νησιού. Ωστόσο, ένα επίλεκτο σώμα του αθηναϊκού στρατεύματος, υπό την καθοδήγηση του θαρραλέου Λάμαχου, τοποθέτησε σανίδες και πόρτες στα πιο βατά σημεία του έλους και κατέστρεψε την οχύρωση. Οι Αθηναίοι στην συνέχεια εμπόδισαν την επίθεση στον Κύκλο, συγκεκριμένα όταν ο Νικίας διέταξε τους αχθοφόρους να βάλουν φωτιά στις προμήθειες ξυλείας, καταστρέφοντας παράλληλα και την πολιορκητική μηχανή τους. Το πιο δυσάρεστο γεγονός όμως ήταν ότι ο Λάμαχος σκοτώθηκε αναπάντεχα (6.101.6), ενώ ο μετριοπαθής Νικίας, που είχε προσβληθεί από νεφροπάθεια. Βρέθηκε να διοικεί μόνος του.

Παρολαυτά, τα οχυρωματικά έργα είχαν σχεδόν ολοκληρωθεί. Η έλλειψη ξυλείας εμπόδιζε τους Αθηναίους να τελειώσουν το βόρειο κομμάτι του τείχους, το οποίο θα έφτανε στον παραθαλάσσιο Τρώγιλο διαμέσου των Επιπολών, αλλά ήλπιζαν ότι ήταν θέμα χρόνου να ξεπεράσουν το εμπόδιο. Ο Νικίας κατέλαβε επίσης το Πλημμύριον, την άνυδρη χερσόνησο νότια του Μεγάλου Λιμανιού. Στο μεταξύ, οι επιτυχίες των Αθηναίων είχαν καταφέρει να τους εξασφαλίσουν υποστήριξη όχι μόνο από πολλές σικελικές πόλεις αλλά και από τους Ετρούσκους, οι οποίοι έστειλαν 50 κωπήλατα πλοία για βοήθεια.

Οι Συρακούσιοι άρχισαν πλέον να συζητούν το ενδεχόμενο να παραδοθούν, και μάλιστα όχι μόνο μεταξύ τους, αλλά και με τον Νικία (6.103.3). Καθαίρεσαν τους στρατηγούς τους, ακόμη και τον Ερμοκράτη, και εξέλεξαν τρεις νέους. Έπειτα από τις δύο προσπάθειές τους για έγερση τειχών γύρω από τα χειμερινά τείχη, έπρεπε τώρα να αντιμετωπίσουν και τις συνέπειες του γεγονότος ότι ο αθηναϊκός στόλος είχε μπει στο λιμάνι της πόλης τους αποκόπτοντας τις θαλάσσιες οδούς για τις Συρακούσες⁷⁶.

⁷⁶ Fields, 2014, σ. 57-60

Άφιξη βοήθειας

Ωστόσο, εκείνη την χρονική στιγμή ο Νικίας άρχισε να δείχνει υπερβολική αυτοπεποίθηση και αποφάσισε να αγνοήσει το μοναδικό «σκοτεινό σύννεφο» στον, κατά τα άλλα, λαμπρό αττικό ουρανό. Εντωμεταξύ, οι Συρακούσιοι είχαν στείλει απεσταλμένους για αίτηση βοήθειας στην Πελοπόννησο, ενώ η Κόρινθος, ως μητρόπολη των Συρακουσών, απαίτησε στη συνέχεια από τους Σπαρτιάτες να αναλάβουν δράση. Αρχικά η Κόρινθος και η Σπάρτη έστειλαν τέσσερις τριήρεις (δύο η πρώτη και άλλες δύο η δεύτερη) και ένα μικρό αριθμό οπλιτών, αλλά όρισαν αρχηγό της αποστολής τον αποφασισμένο και πολυμήχανο πολεμιστή Γύλιππο, γιο του Κλεανδρίδη (6.93.2).

Παρόλο που ο Νικίας είχε ήδη πληροφορηθεί για την άφιξη των Σπαρτιατών στην Ιταλία, δεν προέβη σε καμία πράξη για να αντιμετωπίσει μια τόσο ασήμαντη δύναμη. Στο μεταξύ, ο Γύλιππος και ο Κορίνθιος ναύαρχος Πυθήν κατέφταναν στην Σικελία με την πεποίθηση πως οι Αθηναίοι είχαν ολοκληρώσει τα οχυρωματικά τείχη γύρω από τις Συρακούσες. Όταν όμως έφτασαν στην πόλη των Λοκρών, δηλαδή στο νοτιότερο άκρο της Κάτω Ιταλίας, έμαθαν την αλήθεια και ξεκίνησαν να σώσουν την πόλη, πλέοντας προς την Ιμέρα, στα βόρεια παράλια, προκειμένου να αποφύγουν τον αθηναϊκό στόλο. Μόλις ο Νικίας πληροφορήθηκε την άφιξη των Κορινθίων και Σπαρτιατών στους Λοκρούς, αποφάσισε να στείλει τέσσερα πλοία για να ανακόψει την πορεία τους, αλλά ήταν πλέον αργά. Οι κάτοικοι της Ιμέρας είχαν ήδη πάει με το μέρος του Γύλιππου και τους είχαν παραχωρήσει όπλα για το ναυτικό του. Επιπλέον, ο Σελινούντας, η Γέλα και οι αυτόχθονες Σικελίοι αποφάσισαν να βοηθήσουν την Σπάρτη, αλλάζοντας στρατόπεδο, αφού ο φιλοαθηναίος κυβερνήτης τους είχε πεθάνει και ο Γύλιππος κατάφερε να τους προσεταιριστεί με τον υπερβάλλοντα ζήλο του. Έτσι, με μια ομάδα από νεοδαμώδεις, οι οποίοι υπηρετούσαν ως ναύτες, τα τακτικά πληρώματα των τριηρών και διάφορους συμμάχους ο Γύλιππος αναχώρησε για τις Συρακούσες.

Επιπλέον, προς την πολιορκημένη πόλη ταξίδευαν ήδη και 13 επιπλέον τριήρεις, απεσταλμένες από τους Κορινθίους και τους συμμάχους τους. Μία από αυτές, η οποία βρισκόταν υπό τη διοίκηση του Κορίνθιου Γογγύλου, έφτασε στις Συρακούσες πριν ακόμη τις προσεγγίσει ο Γύλιππος από την ξηρά. Ο Γογγύλος έφτασε στην πόλη τη στιγμή που οι Συρακούσιοι είχαν αποφασίσει να παραδοθούν. Τους έπεισε να μην υποβάλλουν στη Βουλή το σχετικό ψήφισμα και ανέφερε ότι κατέφθαναν και άλλα πλοία και ότι οι Σπαρτιάτες είχαν στείλει τον Γύλιππο για να οργανώσει την άμυνα. Ο τελευταίος έφτασε στις Επιπολές διαμέσου του Ευρύαλου, ακολουθώντας τον ίδιο δρόμο που είχαν πάρει και οι Αθηναίοι, βάδισε ανάμεσα από τα μισοτελειωμένα τείχη στα βόρεια και μπήκε στην πόλη.

Ο δυναμικός στρατηγός αναπτέρωσε το ηθικό των κατοίκων στις πολιορκημένες Συρακούσες. Αυτοί άρχισαν αμέσως την οικοδόμηση τεσσάρων προμαχόνων και ενός τρίτου αντισεισίματος, το οποίο θα εκτινόταν βόρεια του Κύκλου, παράλληλα με τις βόρειες πλαγιές των Επιπολών, προκειμένου να ανακόψουν την πορεία του αθηναϊκού τείχους προς τον Τρώγίλο. Ο Νικίας κατάλαβε τι επρόκειτο να συμβεί και δέχτηκε να το είχε παρατάξει ανάμεσα στο ολοκληρωμένο τμήμα του τρίτου αντισεισίματος και στο βόρειο άκρο του τείχους των Αθηναίων, που επίσης είχε ολοκληρωθεί. Καθώς δεν υπήρχε χώρος ανάμεσα στις οχυρώσεις, για να μπορούν να δράσουν ανεμπόδιστα το ιππικό και οι ακοντιστές των Συρακουσίων, οι τελευταίοι έχασαν την μάχη.

Ο Γύλιππος κάλεσε αμέσως το στράτευμα, τους ομολόγησε πως έσφαλλε και τους ανακοίνωσε πως θα προκαλούσε τον εχθρό σε μάχη για δεύτερη φορά. Επίσης, τόνισε πως έπρεπε να θυμούνται ότι ο εξοπλισμός τους ήταν εξίσου καλός με εκείνων των αντιπάλων και «τους προέτρεπε να σκέφτονται ως εξής: σε ό,τι αφορούσε την πολεμική προετοιμασία, δεν θα βρίσκονταν σε μειονεκτική θέση απέναντι στον εχθρό· όσο για το φρόνημά τους, θα ήταν απαράδεκτο αν αυτοί, όντας Πελοποννήσιοι και Δωριείς, δεν θα θεωρήσουν καθήκον τιμής να νικήσουν και να διώξουν από την χώρα τους Ίωνες και νησιώτες και τα υπόλοιπα αποβράσματα» (7.5.4). Η εχθρότητα ανάμεσα στους Δωριείς και τους Ίωνες, αναφέρεται συνεχώς στο έργο του Θουκυδίδη, ο οποίος μας δίνει μια εικόνα για το πώς ήταν χωρισμένη η κουρασμένη από τον πόλεμο Ελλάδα σε μια δωρική συμμαχία με επικεφαλής την Σπάρτη και μια αμιγώς ιωνική με ηγέτες τους Αθηναίους. Εκτός όμως από αυτές τις διαμάχες, στην καθοριστική εκείνη δεύτερη μάχη που ακολούθησε, οι Συρακούσιοι είχαν άπλετο χώρο για να αναπτυχθούν το ιππικό και οι ακοντιστές. Έτσι, ολόκληρο το αθηναϊκό στράτευμα οδηγήθηκε προς τα αριστερά, κατέρρευσε και αναγκάστηκε να αναζητήσει καταφύγιο μέσα στον Κύκλο. Επιπλέον, οι Συρακούσιοι, κατάφεραν να ξεπεράσουν με το αντιτείχισμά τους το αθηναϊκό τείχος. Αυτή η στιγμή ήταν η πιο καθοριστική της εκστρατείας, αφού οι Αθηναίοι δεν μπορούσαν να πραγματοποιήσουν πλέον το σχέδιό τους και να αποκλείσουν με τείχος τις Συρακούσες.

Ο Γύλιππος, σαν να ήθελε να τονίσει ακόμη περισσότερο την αδυναμία τους αυτή, κατέλαβε επίσης το Λάβδαλο και εξολόθρευσε τη φρουρά του. Ομοίως, οι Αθηναίοι δεν είχαν την δυνατότητα να εμποδίσουν την άφιξη των 12 επιπλέον τριηρών από την Κόρινθο και τους συμμάχους της, που κατέφθαναν με στρατηγό τον Ερασινίδα. Τα πληρώματα των σκαφών αυτών, περίπου 2.400 άνδρες, ενίσχυσαν σημαντικά τις στρατιωτικές δυνάμεις των Συρακουσίων και τους επέτρεψαν να γυρίσουν στις οχυρωματικές τους εργασίες και να ολοκληρώσουν το αντιτείχισμα στις Επιπολές. Έπειτα από αυτές τις θετικές εξελίξεις το ηθικό των Συρακουσίων αναπτερώθηκε τόσο που άρχισαν να εκπαιδεύουν τις ναυτικές τους δυνάμεις με στόχο να προκαλέσουν τον εχθρό σε ναυμαχία.

Ο Νικίας δε μπορούσε να απαντήσει στις προκλήσεις. Συγκέντρωσε πολλά στρατεύματα και το μεγαλύτερο μέρος του εξοπλισμού σε τρία οχυρά που οικοδομήθηκαν στο Πλημμύριον. Επρόκειτο για μια προσπάθεια υποχώρησης σε ασφαλές μέρος, η οποία όμως διέλυσε το ηθικό του στρατεύματος. Επιπλέον, οι Αθηναίοι δεν είχαν πρόσβαση στα λιγοστά αποθέματα νερού και καυσίμων της περιοχής, καθώς το ιππικό των Συρακουσίων ήταν ανώτερο και κυνηγούσε τις περιπολίες τους. Ο Θουκυδίδης υπογραμμίζει: «Το αποτέλεσμα ήταν να αρχίσει από τότε πάρα πολύ μεγάλη ταλαιπωρία για τα πληρώματα· γιατί και λιγοστό νερό είχαν και το έφερναν από μακριά·, ακόμη, κάθε φορά που έβγαιναν οι ναύτες για να μαζέψουν φρύγανα, είχαν απώλειες από το ιππικό των Συρακουσίων, που είχε τον έλεγχο της περιοχής· γιατί το ένα τρίτο του ιππικού των Συρακουσίων είχε πιάσει θέσεις στην πολίχνη κοντά στο Ολυμπίειον, αποκλειστικά για τους Αθηναίους που βρίσκονταν στο Πλημμύριον, για να μη βγαίνουν από εκεί και να ρημάζουν τον τόπο» (7.4). Η μετακίνηση στο Πλημμύριον επίσης διαίρεσε επικίνδυνα τις δυνάμεις του αθηναϊκού στρατεύματος⁷⁷.

⁷⁷ Fields, 2014, σ. 60-66

Η επιστολή του Νικία στους Αθηναίους

Στις αρχές του φθινοπώρου ο Νικίας κατάλαβε ότι υπήρχε ο κίνδυνος να γίνουν οι πολιορκητές πολιορκημένοι, κυρίως στην ξηρά, και έτσι έγραψε μια επιστολή προς την Αθήνα, ζητώντας την άδεια να αποσυρθεί ή τουλάχιστον, αν αυτό δεν ήταν εφικτό, να έρθουν περισσότερα στρατεύματα. Στην επιστολή αυτή, την οποία ο Θουκυδίδης υποστηρίζει ότι μετέφερε κατά γράμμα στο έργο του, ο Νικίας αρχικά συνοψίζει τις ανατροπές που συνέβησαν στην ξηρά και έπειτα εκθέτει την επικρατούσα κατάσταση, κυρίως την αυξανόμενη απειλή από την θάλασσα. Οι αθηναϊκές τριήρεις είχαν αρχίσει να παρουσιάζουν προβλήματα, καθώς δεν ήταν δυνατή η ρυμούλκηση τους στην ακτή, για να στεγνώσουν, αφού ο εχθρός μπορούσε να επιτεθεί ανά πάσα στιγμή και επειδή έτσι θα σταματούσαν την επιφυλακή. Όσο για τους Συρακούσιους, ανέφερε τα εξής: «Το ναυτικό τους κάνει συνεχώς ασκήσεις-και δεν είναι μυστικό αυτό-αλλά και η πρωτοβουλία των επιχειρήσεων είναι στο χέρι εκείνων· ακόμα και για το στέγνωμα των σκαφών εκείνοι έχουν μεγαλύτερη δυνατότητα να στεγνώνουν τα δικά τους από όσην εμείς, καθόσον δεν ασχολούνται με αποκλεισμό άλλων» (7.12.5). Ένα στεγνό πλοίο ήταν συγχρόνως ταχύτερο και υπήρχαν λιγότερες πιθανότητες να σαπίσει σε σχέση με ένα άλλο που βρισκόταν συνεχώς στην θάλασσα, ενώ συνηθιζόταν, για τους παραπάνω λόγους, τα πληρώματα να ρυμουλκούν τα πλοία στην ξηρά, όταν δεν τα χρησιμοποιούσαν.

Η θέση του αθηναϊκού πληρώματος είχε γίνει πιο δυσχερής και εξαιτίας των περιπολιών του ιππικού των αντιπάλων, που τους κυνηγούσε όποτε έβγαιναν για νερό ή ξυλεία, ενώ οι δούλοι και οι ξένοι ναύτες εγκατέλειπαν μαζικά το στράτευμα. Ορισμένοι κωπηλάτες έφτασαν μέχρι το σημείο να φέρουν σκλάβους από τα Ύκκαρα και μετά να πείσουν τους τριηράρχους τους να πάρουν τους πρώτους στη θέση τους, καταστρέφοντας έτσι την αποτελεσματικότητα του στόλου (7.13.2). Κατόπιν ο Νικίας εξηγεί τους λόγους για τους οποίους νοιώθει ανήμπορος να λύσει την πολιορκία και να αφήσει τις Συρακούσες, προτού είναι πολύ αργά: « Γνωρίζοντας, άλλωστε, καλά τον χαρακτήρα σας, που επιθυμείτε να ακούτε τα πλέον ευχάριστα, στη συνέχεια όμως να ρίχνετε το φταίξιμο σε αυτούς που σας τα λένε αν κάτι από αυτά εξελιχθεί για σας διαφορετικά, θεώρησα ασφαλέστερο να εκθέσω σε σας την πραγματική κατάσταση» (7.14.3). Η παραπάνω δήλωση είναι ίσως η πιο επικριτική που έχει γίνει για το άμεσο δημοκρατικό πολίτευμα των Αθηναίων, τουλάχιστον σε καιρό πολέμου.

Αντί να αντικαταστήσουν τον Νικία, έναν διοικητή με τόσο πεσμένο ηθικό, η Εκκλησία του Δήμου αποφάσισε να διακινδυνεύσει και ψήφισε υπέρ της αποστολής μιας δεύτερης εκστρατευτικής δύναμης. Επρόκειτο για μια τολμηρή(ή και βλακώδη) κίνηση, καθώς ο πόλεμος με την Σπάρτη θα άρχιζε ξανά πολύ σύντομα και οι Αθηναίοι δεν είχαν την πολυτέλεια να χαραμίζουν άνδρες και εφόδια. Παρολαυτά, διόρισαν δύο άνδρες ως προσωρινούς τοποτηρητές και εξέλεξαν δύο νέους στρατηγούς, τον Δημοσθένη, που είχε αναδειχθεί ήδη σε ήρωα από τα γεγονότα στην Πύλο, και τον Ευρυμέδοντα, που πήγαινε για δεύτερη φορά στην Σικελία. Μάλιστα ο τελευταίος ξεκίνησε αμέσως, με 120 τάλαντα και δέκα τριήρεις, μολονότι πλησίαζε το χειμερινό ηλιοστάσιο (7.16.2). Αργότερα επέστρεψε στην Κέρκυρα, προκειμένου να ενώσει τις δυνάμεις του με εκείνες του

Δημοσθένη, ο οποίος στο μεταξύ ετοιμαζόταν να περάσει εκεί τον χειμώνα με τον κύριο όγκο των ενισχύσεων⁷⁸.

⁷⁸ Fields, 2014, σ. 66-68

Ανατροπή της κατάστασης

Ενώσω οι Αθηναίοι επιχειρούσαν να ενισχύσουν τη θέση τους στη Σικελία, οι Σπαρτιάτες, έπειτα από τις επιτυχίες του Γύλιππου, πείστηκαν ότι έπρεπε να στείλουν επιπλέον δυνάμεις στο νησί. Συγκεκριμένα, σχεδίαζαν να στείλουν τρία σώματα: το πρώτο θα επανδρωνόταν από 600 νεοδαμώδεις και είλωτες, με αρχηγό τον Έκκριτο από τη Σπάρτη, και το δεύτερο από 300 Βοιωτούς με δικούς τους στρατηγούς, το οποίο θα αναχωρούσε από το ακρωτήριο Ταίναρο της Πελοποννήσου. Τα δύο τάγματα θα έπλεαν μαζί στο ανοιχτό πέλαγος. Μια Τρίτη δύναμη από 700 οπλίτες Κορινθίους, Σικυωνίους και κάποιους Αρκάδες, οι τελευταίοι μισθοφόροι, θα έπλεε δυτικά του Κορινθιακού Κόλπου και θα περνούσε από την αθηναϊκή βάση στη Ναύπακτο, προστατευμένη από τη συνοδεία 25 κορινθιακών τριήρων.

Στο μεταξύ, πίσω στις Συρακούσες, ο Γύλιππος αποφάσισε πως ήταν επιτακτική ανάγκη να τελειώνει με τον Νικία, πριν φτάσει ο Δημοσθένης. Ο πρώτος στόχος του έπρεπε να είναι τα οχυρά στο Πλημμύριον. Με την βοήθεια του Ερμοκράτη έπεισε τους Συρακούσιους να ναυμαχήσουν την επομένη από την μέρα που τοποθέτησε, κρυφά μέσα στη νύχτα, τις χερσαίες δυνάμεις γύρω από το Πλημμύριον. Οι Συρακούσιοι άρχισαν την επίθεση νωρίς το πρωί, με 80 τριήρεις, οι οποίες αντιμετώπισαν 60 αθηναϊκά σκάφη. Έπειτα από μια επιτυχημένη αρχή οι Συρακούσιοι ηττήθηκαν, εξαιτίας της απειρίας τους. Ωστόσο, η φουρά του οχυρού είχε κατέβει στην ακτή, για να παρακολουθήσει την ναυμαχία, γεγονός στο οποίο υπολόγιζε ο Γύλιππος. Έτσι, διέταξε τις χερσαίες δυνάμεις να επιτεθούν από το Ολυμπίειον, κατέλαβε, χωρίς ιδιαίτερη δυσκολία, τα τρία οχυρά που περιλάμβαναν ναυτικό εξοπλισμό και απέκτησε τον έλεγχο του Πλημμυρίου.

Αυτή η ήττα στην ξηρά ανάγκασε τους Αθηναίους να μαζευτούν σε ένα ανοργάνωτο στρατόπεδο, στην ανθυγιεινή περιοχή με τα έλη, στο δυτικό άκρο του Μεγάλου Λιμανιού. Το μεγαλύτερο πρόβλημα όμως αυτής της εξέλιξης ήταν ότι, εξαιτίας αυτής της κατάληψης, οι Αθηναίοι δεν μπορούσαν πλέον να ανανεώσουν τις προμήθειές τους, αφού οι Συρακούσιοι κατείχαν πλέον και τις δύο πλευρές του λιμανιού. «Η μεγαλύτερη όμως και χειρότερη ζημιά για το στρατό των Αθηναίων ήταν η κατάληψη του Πλημμυρίου· γιατί ούτε και οι είσοδοι στο λιμάνι των πλοίων που έφερναν τα τρόφιμα ήταν πια ασφαλείς [...] και γενικά προκάλεσε στο στρατό κατάπληξη και αποθάρρυνση» (7.24.3).

Ο Νικίας βρισκόταν πλέον σε κατάσταση απελπισίας, ωστόσο αποφάσισε να εκμεταλλευτεί την υπεροχή του ναυτικού του, μαχόμενος με τους Συρακούσιους στο Μεγάλο Λιμάνι, αλλά απέτυχε στις προσπάθειές του. Οι Συρακούσιοι αρνήθηκαν να εμπλακούν σε μάχη. Αντ' αυτού κράτησαν τις τριήρεις τους μπροστά από το κτίριο το οποίο ο Θουκυδίδης ονομάζει «παλαιό ναύσταθμο». Οι εγκαταστάσεις αυτές βρίσκονταν στον βορειοανατολικό μυχό του λιμανιού και προστατεύονταν από ένα μεγάλο φράκτη, κατασκευασμένο από γερούς πασσάλους καρφωμένους στο βυθό της θάλασσας. Σε μια προσπάθεια να δημιουργήσουν ρήγμα στο συγκεκριμένο εμπόδιο, οι Αθηναίοι διαμόρφωσαν ένα εμπορικό πλοίο, ενισχύοντάς το με ξύλινους πύργους και προστατευτικά στα πλαϊνά του. Αργά τη νύχτα έφεραν το πλοίο μπροστά στο φράκτη και μικρότερα σκάφη, που βρίσκονταν υπό την προστασία του, κωπηλάτησαν μέχρι εκεί. «Οι Αθηναίοι έφεραν κοντά σε αυτούς τους πασσάλους ένα σκάφος εκτοπίσματος δέκα χιλιάδων ταλάντων με πύργους ξύλινους και ψηλές κουπαστές, και δένοντας τους πασσάλους από τις βάρκες με τα σχοινιά τους τραβούσαν προς τα επάνω και τους

ξερίζωναν ή βουτούσαν μέσα στο νερό και τους πριόνιζαν» (7.25.6). Εντούτοις, τίποτε από αυτά δεν είχε αποτέλεσμα, αφού, μόλις οι Αθηναίοι αποσύρθηκαν, οι πάσσαλοι αντικαταστάθηκαν αμέσως από καινούργιους.

Ο Γύλιππος είχε ως δεύτερο στόχο να νικήσει το ναυτικό του Νικία. Προκειμένου να καταπολεμήσουν τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν στην θάλασσα, οι τριήρεις των Συρακουσίων σχεδιάστηκαν εκ νέου για να μπορούν ανταπεξέλθουν σε ναυμαχίες στα ρηγά νερά του Μεγάλου Λιμανιού. Οι τεχνίτες μείωσαν το μήκος της πλώρης τους, ενώ πάνω στις πλώρες τοποθέτησαν πρόσθετες ξύλινες επενδύσεις και τις ενίσχυσαν με δοκάρια, μια καινοτομία που είχε εισαγάγει πρώτη η μητρόπολή τους, η Κόρινθος (7.36.2). Αυτή η ενίσχυση σήμαινε ότι οι Συρακούσιοι μπορούσαν να εμβολίζουν κατευθείαν στην πλώρη τα πλοία του αντιπάλου, ενώ οι Αθηναίοι δεν θα είχαν την δυνατότητα να εφαρμόσουν τις προσφιλείς τακτικές τους, δηλαδή το διέκπλου και τον περίπλου. Βασικά, το έμβολο της τριήρους των Συρακουσίων θα μπορούσε, έπειτα από εμβολισμό πλώρη με πλώρη, να γλιστρήσει πλάι από το έμβολο του αντίπαλου σκάφους, καθώς η σανίδα που είχε προστεθεί προεξείχε από τις δύο πλευρές, και έτσι να καταστρέψει τις αθηναϊκές τριήρεις.

Ο Γύλιππος επιθυμούσε να πραγματοποιήσει μια ταυτόχρονη επίθεση από στεριά και θάλασσα, για να ασκήσει ισχυρότερη πίεση στους Αθηναίους. Οι δυνάμεις του πεζικού απειλούσαν το διπλό τείχος των Αθηναίων από το Ολυμπείον, ενώ 80 τριήρεις των Συρακουσίων ετοιμάζονταν να καταλάβουν 75 αθηναϊκά πλοία. Την πρώτη μέρα κανείς από τους δύο αντιπάλους δεν κατάφερε να επικρατήσει, ενώ την δεύτερη δεν έγινε μάχη.

Ο Νικίας εκμεταλλεύτηκε την κατάσταση για να προετοιμαστεί για την επόμενη επίθεση. Οι Αθηναίοι είχαν τοποθετήσει πασσάλους στον πυθμένα της θάλασσας, σε κάποια απόσταση από την ακτή, προκειμένου να αγκυροβολούν. Για να είναι πιο εύκολο να υπερασπιστούν τα σκάφη που έβγαιναν εκτός μάχης, ο Νικίας είχε παρατάξει μια γραμμή εμπορικών πλοίων περίπου 60 μέτρα πιο πέρα, μπροστά από τους πασσάλους. Κάθε σκάφος διέθετε ένα γερανό σε σχήμα δελφινιού, ο οποίος σήκωνε μεταλλικά βάρη. Ο γερανός μπορούσε να ρίχνει το «δελφίνι» στα εχθρικά πλοία που ίσως ακολουθούσαν τα αθηναϊκά και να τα βυθίζει ή να τους προκαλεί ζημιές.

Την τρίτη μέρα οι Συρακούσιοι έκαναν επίθεση, αλλά για μεγάλο διάστημα δεν επικρατούσε κανένας από τους δύο αντιπάλους. Τελικά, οι Συρακούσιοι αποσύρθηκαν για να αναπαυτούν και να κολατσίσουν στην παραλία, όπου οι έμποροι είχαν στήσει μια αγορά για τα πεινασμένα πληρώματα. Το ίδιο έκαναν και οι Αθηναίοι, αφού θεώρησαν πως η μάχη είχε τελειώσει για την συγκεκριμένη μέρα. Καθώς όμως οι τελευταίοι γευμάτιζαν, οι Συρακούσιοι εξαπέλυσαν καινούργια επίθεση, ενώ οι πεινασμένοι και έκπληκτοι Αθηναίοι μετά βίας κατάφεραν να ρίξουν τα πλοία τους στην θάλασσα.

Οι Συρακούσιοι αντιμετώπισαν τους Αθηναίους με επίθεση κατευθείαν στις πλώρες και εφαρμόζοντας μερικές νέες τακτικές. Είχαν παρατάξει στα καταστρώματα ακοντιστές, οι προκάλεσαν ζημιές στους κωπηλάτες των Αθηναίων, ενώ μικρά σκάφη, που μετέφεραν επιπλέον ακοντιστές, γλίστρησαν ανάμεσα στις αθηναϊκές τριήρεις επιφέροντας ακόμη μεγαλύτερες απώλειες. Δεν είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς την αναταραχή που προκάλεσε στους κωπηλάτες η επίθεση των ακοντιστών. Οι ανορθόδοξες αυτές τακτικές και οι τροποποιήσεις στα πλοία ήταν καθοριστικής σημασίας και οι Συρακούσιοι σημείωσαν την πρώτη τους νίκη σε ναυμαχία, ενώ οι εισβολείς Αθηναίοι γλίτωσαν την καταστροφή μόνο επειδή κατέφυγαν πίσω από τα εμπορικά πλοία και τους πασσάλους που είχαν στήσει. Δύο τριήρεις των Συρακουσίων, οι οποίες εξαπέλυσαν κυνηγητό

εναντίον του εχθρού, καταστράφηκαν από τα «δελφίνια», ενώ επτά αθηναϊκές τριήρεις «βυθίστηκαν» και πολλές υπέστησαν ζημιές. Οι Συρακούσιοι επικράτησαν στο Μεγάλο Λομάνιμ όπου ανέγειραν τρόπαιο της νίκης τους⁷⁹.

⁷⁹ Fields, 2014, σ. 68-70

Η τελική αναμέτρηση

Ωστόσο, τη στιγμή που η κατάσταση φαινόταν δυσοίωνη για τον Νικία και τους άνδρες του, κατέφτασε στο Μεγάλο Λιμάνι ο Δημοσθένης με την δεύτερη αποστολή των Αθηναίων, με 73 τριήρεις, οι οποίες μετέφεραν περίπου 5.000 οπλίτες και ένα μεγάλο αριθμό ψιλών, από την Ελλάδα και από άλλα μέρη (7.42.1). Με το χαρακτηριστικό του θάρρος και την πνευματική του διαύγεια, ο Δημοσθένης πρότεινε επίθεση στο τρίτο αντιτείχισμα των Συρακουσίων, προκειμένου να το καταστρέψουν και να καταλάβουν τις Επιπολές, καθώς, χωρίς την κυριαρχία του υψώματος, καμία επίθεση στην πόλη δεν μπορούσε να είναι επιτυχής. Ωστόσο, οι πολιορκητικές μηχανές που σκόπευε να χρησιμοποιήσει πυρπολήθηκαν, την ώρα που τις έσερναν προς τα εμπρός, προφανώς από το οχυρό του Κύκλου, ενώ κάθε επίθεση αποκρούστηκε.

Ο Δημοσθένης συνειδητοποίησε τότε πως δεν μπορούσαν να ενεργήσουν χωρίς να γίνουν αντιληπτοί και αποφάσισε να επιχειρήσει νέα επίθεση την νύχτα. Κάτω από το ασημένιο φως της Σελήνης οι Αθηναίοι κατάφεραν να φτάσουν ανενόχλητοι στις πλαγιές του υψώματος και κατέλαβαν το φρούριο του Ευρύαλου, αν και δεν στάθηκε συνατό να εμποδίσουν τα μέλη της φρουράς να καταφύγουν προς τα άλλα τρία φρούρια των Επιπολών. Παρά την γενική αναστάτωση που επικράτησε, ο Δημοσθένης διατήρησε την ορμητικότητα της επίθεσης και προώθησε τα στρατεύματά του ακόμα περισσότερο για να εξασφαλίσει το αντιτείχισμα. Αφού πέτυχαν τον στόχο τους, χωρίς να συναντήσουν αντίσταση, οι Αθηναίοι ξεκίνησαν αμέσως να γκρεμίζουν το αντιτείχισμα.

Ο Γύλιππος όμως διέταξε αντεπίθεση με τα στρατεύματα που φυλούσαν τα άλλα οχυρά και στη σύγχυση της νύχτας οι Αθηναίοι αποδιοργανώθηκαν και σκορπίστηκαν. Ωστόσο, το χειρότερο ήταν ότι δε μπορούσαν να ξεχωρίσουν τους συμπολεμιστές από τους εχθρούς τους και μερικοί άρχισαν να μάχονται απέναντι στα δικά τους στρατεύματα. Σύμφωνα με τον Θουκυδίδη, αυτό που προκάλεσε την μεγαλύτερη σύγχυση ήταν η πολεμική κραυγή (παιάνας), την οποία έβγαζαν όλοι οι Δωριείς, σύμμαχοι και εχθροί. «Κάθε φορά δηλαδή που οι Αργείοι ή οι Κερκυραίοι ή όσοι άλλοι Δωριείς σύμμαχοι των Αθηναίων έψαλλαν τον παιάνα, προκαλούσαν στους Αθηναίους όμοιο φόβο, όπως όταν τον έψαλλαν οι εχθροί» (7.44.6). Η αδυναμία να ξεχωρίσουν τα δωρικά στρατεύματα σήμαινε αυτόματα ότι οι Αθηναίοι ήταν ανίκανοι να εντοπίσουν τους συμμάχους τους και νόμιζαν ότι ο εχθρός βρισκόταν παντού. Η επικείμενη καταστροφή ήταν αναπόφευκτη. Η ήττα των Αθηναίων σήμαινε ότι δεν υπήρχε πλέον καμία πιθανότητα κατάληψης των Συρακουσών και κατάκτηση της Σικελίας. Ο μοναδικός στόχος των Αθηναίων ήταν πια η επιβίωση⁸⁰.

⁸⁰ Fields Nic, 2014, σ. 71-75

Η παραφροσύνη του Νικία

Το αθηναϊκό στράτευμα βρισκόταν αναμφίβολα σε πολύ δύσκολη θέση και ο Δημοσθένης θεώρησε πως δεν έπρεπε να χαθεί ούτε λεπτό· ήταν ανάγκη να αποτραβηχτούν τα εκστρατευτικά στρατεύματα, όσοι υπήρχε ακόμη στόλος. Ο Ευρυμέδοντας υποστήριξε τον Δημοσθένη, όμως ο Νικίας είχε διαφορετική άποψη: υποστήριξε ότι δεν έπρεπε να αποσυρθούν χωρίς την συγκατάθεση της Εκκλησίας του Δήμου, διότι οι πολιτικοί τους αντίπαλοι θα έστρεφαν την κοινή γνώμη εναντίον τους και θα τους παρέπεμπαν σε δίκη. Επιπλέον, με την επιστροφή τους στην Αθήνα οι αγανακτισμένοι παλαίμαχοι θα έπειθαν την συνέλευση να κατηγορήσουν τους στρατηγούς για την αποτυχία. Συγκεκριμένα υποστήριξε ότι οι στρατιώτες θα έλεγαν ότι οι διοικητές τους δωροδοκήθηκαν για να τους προδώσουν και να επιστρέψουν στην πόλη. Από την πλευρά του, λοιπόν, ο Νικίας ο οποίος γνώριζε πολύ καλά τον χαρακτήρα των Αθηναίων, αντί να καταδικαστεί σε θάνατο με ψευδείς κατηγορίες και από ένα μεροληπτικό δικαστήριο, προτιμούσε να ρισκάρει ακόμη και να θανατωθεί από τον εχθρό (7.48.4). Με άλλα λόγια, ήθελε να πεθάνει ως στρατιώτης και όχι να εκτελεστεί σαν εγκληματίας.

Ωστόσο, η απελπισία των Αθηναίων όταν άκουσαν ότι κατέφθαναν ενισχύσει για τους Συρακούσιους έκανε τον Νικία να σκεφτεί την προοπτική της υποχώρησης. Κάτι τέτοιο όμως δεν επρόκειτο να συμβεί. Μια έκλειψη της Σελήνης ανάγκασε τον προληπτικό Νικία να αναβάλει την αναχώρηση του εκστρατευτικού σώματος: «Αλλά και ο Νικίας-ο οποίος επηρεαζόταν υπερβολικά κάπως από την μαντική και τα παρόμοια-είπε ότι δεν υπήρχε καν περίπτωση συζήτησης να κινηθεί ενδεχομένως νωρίτερα, προτού περάσουν τρεις εννέα μέρες, σύμφωνα με την εξήγηση των μάντεων» (7.50.4). Ορισμένοι λιποτάκτες πληροφόρησαν τους Συρακουσίους ότι οι Αθηναίοι ετοιμάζονταν να σαλπάρουν προς την πατρίδα, αλλά καθυστερούσαν εξαιτίας της έκλειψης. Έτσι, οι πρώτοι αποφάσισαν να μη χαλαρώσουν τις πιέσεις και να εξαναγκάσουν τον εχθρό να δώσει μάχη στα περιορισμένα ύδατα του Μεγάλου Λιμανιού. Μάλιστα, άρχισαν να προετοιμάζουν τα πληρώματά τους για την τελική αναμέτρηση.

Οι επιθέσεις ξεκίνησαν με χερσαίες και θαλάσσιες επιχειρήσεις, ενώ 76 τριήρεις των Συρακουσών ενεπλάκησαν με 86 αθηναϊκές. Οι Αθηναίοι ηττήθηκαν για μια ακόμη φορά. Ο Ευρυμέδοντας σκοτώθηκε στην προσπάθειά του να επιφέρει πλήγμα στην αριστερή πτέρυγα του εχθρικού στόλου, εκτελώντας την τεχνική του περίπλου, ενώ ο θάνατός του σήμαινε την υποχώρηση ολόκληρου του αθηναϊκού στόλου (7.52.2) Με τη βοήθεια των Ετρούσκων οι Αθηναίοι έπληξαν κάποια σημεία του εχθρού, αλλά οι Συρακούσιοι νίκησαν στην ναυμαχία, ανακτώντας τον πλήρη έλεγχο του Μεγάλου Λιμανιού. Έπειτα ετοιμάστηκαν για την τέταρτη και τελική ναυμαχία.

Οι Αθηναίοι εγκατέλειψαν πρώτα από όλα τον Κύκλο και έχτισαν ένα εγκάρσιο τείχος, προκειμένου να ενώσουν τα δύο σκέλη του διπλού τείχους, όσο το δυνατόν πιο κοντά στην ακτή, αφήνοντας αρκετό χώρο για τον εξοπλισμό τους και τους τραυματίες. Με τις υπόλοιπες δυνάμεις τόσο του πεζικού όσο και του ναυτικού επάνδρωσαν όλα τους τα πλεούμενα, σε όποια κατάσταση και αν βρίσκονταν. Έπειτα επιχείρησαν να περάσουν και να διαρρήξουν την παράταξη των εμπορικών πλοίων που είχαν τοποθετήσει οι Συρακούσιοι στην είσοδο του λιμανιού.

Οι Αθηναίοι, με 110 πλοία, κινήθηκαν κατευθείαν προς την είσοδο και με τη δυναμική έφοδό τους κατάφεραν να περάσουν τις γραμμές των πλοίων των Συρακουσίων και

έφτασαν ως τα ακυροβλημένα σκάφη που φυλάσσονταν από άλλα. Ενώ όμως προσπαθούσαν να περάσουν προς την ανοιχτή θάλασσα, ο υπόλοιπος στόλος του εχθρού έπεσε καταπάνω τους και η σύγκρουση εξαπλώθηκε σε όλο το λιμάνι. Καθώς υπήρχαν τουλάχιστον 200 πλοία, τα οποία μάχονταν σε περιορισμένο χώρο, παρά τις προσπάθειες των πηδαλιούχων, δεν υπήρχε δυνατότητα για εμβολισμό, υποχώρηση, ούτε βέβαια για την εφαρμογή του διέκπλου. Αντίστοιχα σημειώθηκαν πολλές συγκρούσεις τόσο ανάμεσα στα αντίπαλα πλοία όσο και ανάμεσα σε σκάφη του ίδιου στόλου. Ο Θουκυδίδης περιγράφει αναλυτικά τα εξής (7.70, 5-7):

«Όση ώρα κρατούσε η επίθεση ενός σκάφους εναντίον άλλου, έπεφταν βροχή εναντίον του από τους άνδρες των καταστρωμάτων του εχθρικού σκάφους τα ακόντια, τα βέλη και οι πέτρες· και, όταν τα σκάφη κολλούσαν το ένα στο άλλο, οι άνδρες έρχονταν στα χέρια στην προσπάθειά τους να ανεβούν οι μεν στο σκάφος των δε. Συνέβαινε μάλιστα εξαιτίας του στενού χώρου σε πολλές περιπτώσεις ένα σκάφος να έχει εμβολίσει κάποιο άλλο και το ίδιο να έχει ταυτόχρονα χτυπηθεί από το έμβολο ενός άλλου και να είναι αγκιστρωμένα κατ' ανάγκην δύο ή και περισσότερα σκάφη γύρω από ένα, και οι κυβερνήτες είχαν φτάσει σε σημείο από τη μί ανα προσέχουν την άμυνα από την άλλη να σχεδιάζουν επίθεση, όχι μόνο σε ένα σημείο αλλά συγχρόνως σε πολλά προς όλες τις κατευθύνσεις· ο ορυμαγδός, εξάλλου, ο προερχόμενος από σκάφη πολλά, συγκρουόμενα μεταξύ τους, προξενούσε κατάπληξη μεταξύ των πληρωμάτων και συγχρόνως δεν άφηνε να ακουστούν τα παραγγέλματα των κελευστών. Γιατί οι κελευστές και από τις δύο πλευρές φώναζαν δυνατά ενθαρρύνοντας τα πληρώματα με οδηγίες που έδιναν για τους τεχνικούς χειρισμούς και για εμπύχωση στον αγώνα τους για νίκη εκείνη τη στιγμή. Στα πληρώματα των Αθηναίων φώναζαν να πιέσουν για διέξοδο των σκαφών και να βάλουν τα δυνατά τους τώρα περισσότερο από κάθε άλλη φορά να γυρίσουν ζωντανοί στην πατρίδα τους· στα πληρώματα των Συρακουσίων, εξάλλου, και των συμμάχων τους οι κελευστές φώναζαν ότι θα είναι ωραίο κατόρθωμα να τους εμποδίσουν να διαφύγουν και με τη νίκη τους να κάνουν ο καθένας την πατρίδα του ακόμη μεγαλύτερη».

Έπειτα από μια πολύωρη μάχη οι Αθηναίοι τελικά εξαντλήθηκαν, Όσοι μπόρεσαν να ξεφύγουν από τα καράβια έτρεχαν προς το στρατόπεδό του μόλις βγήκαν στην ακτή. Μόνο ένας Αθηναίος διατήρησε την ψυχραιμία του εκείνη τη δραματική στιγμή. Ο Δημοσθένης είδε ότι οι Αθηναίοι διέθεταν 60 τριήρεις σε σχετικά καλή κατάσταση, σε αντίθεση με τον εχθρό που είχε μόνο 50, και πρότεινε να συγκεντρώσουν τις δυνάμεις τους και να επιχειρήσουν μια νέα έξοδο από το λιμάνι, τα ξημερώματα. Ωστόσο, ήταν πολύ αργά για κάτι τέτοιο, αφού το ηθικό των στρατιωτών είχε καταρρεύσει. Αρνήθηκαν τις εντολές για επιβίβαση στα πλοία και επέμεναν στις απέλπιδες προσπάθειές τους να διαφύγουν μέσω ξηράς⁸¹.

⁸¹ Fields, 2014, σ. 75-77

Ολικός αφανισμός

Έτσι, αφού εγκατέλειψαν του πληγωμένους και άρρωστους συμπολεμιστές τους, 40.000 Αθηναίοι μαζί με τους συμμάχους τους άρχισαν να πορεύονται προς την Κατάνη, μια πόλη πιστή σύμμαχο των Αθηνών, γι να ξεκουραστούν και να ανεφοδιαστούν. Το σχέδιό τους ήταν να ανεβούν τον ποταμό Άναπο, να συναντήσουν φιλικούς Σικελούς κάπου στα ορεινά και να συνεχίσουν βόρεια, προς την Κατάνη. Οι Συρακούσιοι ήθελαν με κάθε τρόπο να εμποδίσουν αυτή την υποχώρηση, επειδή φοβόνταν ότι ο αθηναϊκός στρατός θα ενωνόταν ξανά και θα πραγματοποιούσε δεύτερη επίθεση εναντίον τους. Ο Γύλιππος έστειλε περιπολίες για να τοποθετήσουν στο δρόμο εμπόδια; Που θα καθυστερούσαν τους αντιπάλους όσο το δυνατόν περισσότερο. Ο Νικίας ήταν υπεύθυνος για τον κύριο όγκο του στρατεύματος, ενώ ο Δημοσθένης για τις εφεδρικές δυνάμεις, αλλά δεν κατάφεραν να φτάσουν πολύ μακριά. Το βράδυ την πέμπτης μέρας παραιτήθηκαν από την προσπάθεια και αποφάσισαν να πορευτούν προς την αντίθετη κατεύθυνση-κάτι που δεν περίμεναν οι Συρακούσιοι.

Την έκτη μέρα της υποχώρησης τα δύο τάγματα χωρίστηκαν, υπό το βάρος των αφόρητων πιέσεων του ιππικού και των ακοντιστών των Συρακουσίων. Ο Δημοσθένης και οι άνδρες του περικυκλώθηκαν και, αφού προσβάλλονταν από τα πυρά των αντιπάλων οι άνδρες του περικυκλώθηκαν και, αφού προσβάλλονταν από τα πυρά των αντιπάλων πολλές μέρες και υπέστησαν σοβαρές απώλειες, οι 6.000 επιζήσαντες πέταξαν τα όπλα τους. Ο Πλούταρχος διατείνεται⁸² ότι ο Δημοσθένης προσπάθησε να αυτοκτονήσει, αλλά τον πρόλαβαν οι εχθροί και των συνέλαβαν. Στο μεταξύ, ο Νικίας και οι άνδρες του συνέχισαν να προχωρούν, μέχρι την επόμενη μέρα, οπότε τους πρόλαβαν οι αντίπαλοι. Οι Συρακούσιοι πληροφορήσαν τον Νικία ότι ο Δημοσθένης και οι άνδρες του παραδόθηκαν και τους έδωσαν την ευκαιρία να το κάνει και εκείνος με τους ίδιους όρους, όμως δεν τους πίστεψε. Αντίθετα, προσφέρθηκε, μιλώντας εκ μέρους της Αθήνας, να αποζημιώσει τις Συρακούσες για το συνολικό κόστος του πολέμου και είπε ότι, μέχρι να ερχόταν η αποζημίωση, θα έδινε έναν όμηρο για κάθε αργυρό τάλαντο που όφειλαν οι Αθηναίοι, προκειμένου να αφήσουν εκείνον και το στρατό τους ελεύθερους. Η απάντηση των Συρακουσίων ήταν η επίθεση σε όλα τα μέτωπα.

Την επόμενη μέρα, την όγδοη από την αρχή της υποχώρησης, το διψασμένο τάγμα του Νικία, που επιπλέον λιμοκτονούσε, κατάφερε να φτάσει μέχρι τον Ασσίναρο, κάτω από μια βροχή εχθρικών πυρών. Μόλις όμως έφτασαν στο ποτάμι, η πειθαρχία τους στρατεύματος διαλύθηκε. Σύντομα πλήθος στρατιωτών έτρεξαν προς τις όχθες του ποταμού, ενώ οι Συρακούσιοι τους χτυπούσαν από μακριά, καθώς έπιναν το λασπωμένο και γεμάτο αίμα νερό (7.84.4). Ο Νικίας παραδόθηκε στον Γύλιππο και μόνο τότε ο Σπαρτιάτης αρχηγός διέταξε το τέλος των εχθροπραξιών αφού συνελήφθησαν ως αιχμάλωτοι οι λίγοι επιζήσαντες.

Ο Νικίας και ο Δημοσθένης, εκτελέστηκαν χωρίς δίκη, αντίθετα από τις επιθυμίες του Γύλιππου, που ήθελα να τους γυρίσει στη Σπάρτη, κυρίως τον Δημοσθένη, το μεγαλύτερο εχθρό της Σπάρτης από τον καιρό της εκστρατείας στην Πύλο (7.86.3). Οι 7.000 αιχμάλωτοι στάλθηκαν στα λατομεία, όπου τελικά πέθαναν σχεδόν όλοι από το κρύο, την πείνα και τις ασθένειες, ύστερα από οκτώ μήνες που κρατήθηκαν εκεί. Κάποιοι

⁸² Νικίας, 27.2

τυχεροί πουλήθηκαν ως δούλοι, ενώ ορισμένοι κατάφεραν να σωθούν καθώς μπορούσαν να απαγγέλουν στίχους του Ευριπίδη από μνήμης⁸³.

Αυτό ήταν το σημείο καμπής του πολέμου. Ο Θουκυδίδης, δίνοντας έμφαση στη χαρακτηριστική υπερφίαλη συμπεριφορά της επεκτατικής δημοκρατίας των Αθηνών, αναφέρει: «Η εκστρατεία αυτή αποδείχθηκε ότι ήταν η πιο μεγάλη από όλες όσες έγιναν στη διάρκεια αυτού του πολέμου, και ήταν η πιο λαμπρή για τους νικητές και η πιο άτυχη για τους ηττημένους από όλες γενικά τις ελληνικές που γνωρίζουμε από την προφορική παράδοση. Γιατί για τους ηττημένους η ήττα ήταν ολοκληρωτική καθ' όλα· τα παθήματά τους όλα ήταν πολύ φοβερά, έπαθαν δηλαδή κατά το κοινώς λεγόμενον πανωλεθρία· χάθηκαν τα πάντα, πεζικό, στόλος· λίγοι από τους πολλούς γύρισαν στην πατρίδα. Αυτά ήταν όσα έγιναν στη Σικελία» (7.87.6). Η εκστρατεία στη Σικελία απέτυχε. Όλοι υπέφεραν. Για τους Έλληνες αυτό σήμαινε ότι η ηγεμονία της Αθήνας πλησίαζε στο τέλος της⁸⁴.

⁸³ Νικίας, 29.2

⁸⁴ Fields, 2014, σ. 77-79

Ανασκόπηση της εκστρατείας⁸⁵

Η λαμπρή αναχώρηση του αθηναϊκού στόλου περιγράφεται από τον Θουκυδίδη (6.30-32.2) με όλες τις λεπτομέρειες και με ιδιαίτερη συναισθηματική φόρτιση. Ολόκληρη η πόλη, όλοι οι Αθηναίοι πολίτες και οι ξένοι, κατεβήκαν στο λιμάνι του Πειραιά για να παρακολουθήσουν το εντυπωσιακό θέαμα. Πραγματοποιήθηκαν θυσίες και σπονδές στους θεούς σε ασημένια και χρυσά κύπελλα. Τα πλοία του στόλου, με τον τέλειο εξοπλισμό τους, άνοιξαν πανιά και έπλευσαν όλα μαζί μέχρι την Αίγινα. Ο ίδιος ο Θουκυδίδης δεν παρακολούθησε αυτήν την μεγαλειώδη σκηνή, αναμφίβολα όμως είχε μιλήσει με κάποιον αυτόπτη μάρτυρα. Το δραματικό ύφος του ιστορικού είναι σίγουρα επηρεασμένο από το γεγονός ότι γνώριζε πως πολύ λίγοι από εκείνους που ξεκίνησαν θα επέστρεφαν στην πατρίδα. Η σκηνή της αναχώρησης, όπως την παρουσιάζει, θυμίζει το λυρικό ποιητή Πίνδαρο, και κυρίως την περιγραφή της αναχώρησης των Αργοναυτών, με τον Ιάσονα στην πρύμνη του πλοίου, που πήρε ένα χρυσό κύπελλο στα χέρια του και κάλεσε τον κομιστή των κεραυνών, τον πατέρα των Ουρανιδών⁸⁶. Ύστερα όμως, μόλις τα πλοία διέσχισαν την Αδριατική, ήρθε η απόρριψη από το Ρήγιο, η οποία προφανώς καταρράκωσε τους Αθηναίους, όπως και η αποκάλυψη ότι οι υποσχέσεις για οικονομική βοήθεια των Εγεσταιών ήταν σε μεγάλο βαθμό ψεύτικες. Αντίθετα από τον Ιάσονα ο οποίος επρόκειτο να ζησει μια μαγική περιπέτεια με τους συντρόφους του στη θάλασσα, οι Αθηναίοι θα αντιμετώπιζαν περισσότερα από όσα μπορούσαν να αντέξουν.

Αν επιθυμούσαμε να ερευνήσουν τους λόγους για τους οποίους απέτυχε η αθηναϊκή εκστρατεία, θα επικεντρωνόμασταν σε πέντε σημεία. Πρώτον, στο γεγονός ότι οι αναμενόμενοι σύμμαχοι των Αθηναίων ουσιαστικά κράτησαν ουδέτερη στάση. Οι κατ' όνομα σύμμαχοί τους Εγεσταίοι δεν του υποστήριζαν, και, εκτός από ορισμένους αυτόχθονες Σικελούς, μόνο η Κατάνη τούς παρείχε πραγματική υποστήριξη. Δεύτερον, στο υποδεέστερο αθηναϊκό ιππικό, το οποίο μπήκε στην μάχη μια φορά μόνο, χωρίς μεγάλη επιτυχία (7.51.2) μετά την πρώτη του εμφάνιση (6.98.1). Τρίτον, η αδυναμία των Αθηναίων να εκμεταλλευτούν το πλεονέκτημα του αιφνιδιασμού, κυρίως όταν το στράτευμα ξεχειμώνιασε στην Κατάνη. Ενώ οι Συρακούσες ήταν ο τελικός στόχος του, εκείνοι πέρασαν το καλοκαίρι επιχειρώντας στα δυτικά του νησιού και στα περίχωρα της πόλης, έδωσαν μία μάχη και μετά αναχώρησαν επειδή είχε φτάσει ο χειμώνας (6.71.2). Όλα αυτά είχαν ως αποτέλεσμα την πιο σθεναρή αντίσταση του εχθρού. Τέταρτον, η ανάκληση τους χαρισματικού Αλκιβιάδη, που δεν είχε προλάβει να δείξει τις ικανότητές του. Η κίνηση αυτή αποδείχθηκε λανθασμένη και έριξε το ηθικό των στρατιωτών. Επίσης, με τη φυγή εκείνου και των συντρόφων του ο στόλος δεν έχασε απλώς τους πιο τολμηρούς αξιωματικούς, οι οποίοι έπαιρναν πρωτοβουλίες στη μάχη, αλλά και τους πιο αφοσιωμένους στο σκοπό της εκστρατείας. Παρά την σύγχρονη τάση της σχετικής απαξίωσης των επιτευγμάτων του Αλκιβιάδη, ο Θουκυδίδης, ο οποίος μάλλον τον γνώριζε, λέει ότι οι στρατιωτικές του ικανότητες ήταν εξαιρετικές (6.15.4) και πιθανότατα πίστευε ότι η έκβαση της σύρραξης θα ήταν διαφορετική αν εκείνος παρέμενε διοικητής. Ίσως, αν είχαν διαύγεια πνεύματος, θα καταλάβαιναν ότι ο Αλκιβιάδης, ως βασικός υποκινητής της εκστρατείας, δεν θα διακινδύνευε να αμαυρώσει τη φήμη του με τον ακρωτηριασμό των ερμαϊκών στηλών. Ένας κόμη λόγος στον οποίο

⁸⁵ Kagan, 1981, σ. 157-353

⁸⁶ Πλούταρχος, *Πυθικός Ύμνος*, 4.193-194

μπορεί να αποδοθεί η καταστροφή ήταν η άρνηση των Αθηναίων να επιτρέψουν στον καταπονημένο ηθικά και σωματικά Νικία να γυρίσει στην πατρίδα, καθώς και να του στείλουν ενισχύσεις.

Αυτές είναι οι πέντε λανθασμένες κινήσεις σε επίπεδο στρατηγικής. Σε επίπεδο χειρισμού, οι Αθηναίοι στρατηγοί, κυρίως Ο Νικίας, ήταν υπεύθυνοι για ένα από τα σημαντικότερα λάθη, συγκεκριμένα για την αποτυχία να ολοκληρώσουν την πολιορκία των Συρακουσών⁸⁷.

⁸⁷ Fields, 2014, σ. 79-83 και Rood, 1998, σ. 159-182

Τα αίτια της αποτυχίας της εκστρατείας

Ήδη πριν ασχοληθεί ο Θουκυδίδης με την εξιστόρηση των Σικελικών, στο εγκώμιο που πλέκει για τον Περικλή⁸⁸ αναφέρεται περιληπτικά στην παράγραφο 11 στα αίτια της αποτυχίας γράφοντας χαρακτηριστικά ότι η εκστρατεία στη Σικελία απέτυχε όχι τόσο από κακό υπολογισμό της δύναμης των αντιπάλων όσο επειδή οι υπεύθυνοι, αντί να παίρνουν μετά την αναχώρηση του στόλου αποφάσεις χρήσιμες για το εκστρατευτικό σώμα, καταγίνονταν στο να διαβάλλει ο ένας τον άλλον με απώτερο σκοπό της επικράτησής τους στην πόλη· το αποτέλεσμα ήταν να επέλθει αποσυντονισμός στο στρατό και να δημιουργηθεί για πρώτη φορά αναταραχή στα εσωτερικά της πόλης. Πράγματι από στρατιωτικής πλευράς η προετοιμασία ήταν άψογη⁸⁹.

Η αποτυχία της εκστρατείας ήταν προδιαγεγραμμένη πριν ακόμη αυτή ξεκινήσει, αφού ο ένας από τους τρεις στρατηγούς, που είχαν το γενικό πρόσταγμα, ο Νικίας, ήταν αντίθετος προς την εκστρατεία⁹⁰.

Βασικό ρόλο στην αποτυχία έπαιξε και η έλλειψη συγκεκριμένου σχεδίου, αφού παρά τη μεγαλειώδη προετοιμασία, πουθενά δεν γίνεται λόγος από την Εκκλησία του Δήμου για πόλεμο εναντίον των Συρακουσών και για κατάκτηση της Σικελίας. Οι εντολές που πήραν οι τρεις στρατηγοί ήταν, σύμφωνα με τον Θουκυδίδη⁹¹ *βοηθούς μὲν Ἐγασταίοις πρὸς Σελινουντίους, ζυγκατικίσει δὲ καὶ Λεοντίνοισι, ἣν τι περιγίγνηται αὐτοῖς τοῦ πολέμου, καὶ τᾶλλα τὰ ἐν τῇ Σικελίᾳ πρᾶξαι, ὅπῃ ἂν γινώσκωσιν ἄριστα*. Η τελευταία μάλιστα οδηγία ήταν εντελώς αόριστη, συγκεχυμένη και η πλέον επικίνδυνη· ήταν η τακτική βήμα-βήμα, βλέποντας και κάνοντας, που επέτρεπε στους στρατηγούς να ενεργήσουν αυθαίρετα, κατά την αντίληψή τους, άσχετα με τα συμφέροντα της πόλης τους. Έτσι, βλέπουμε τον Νικία να θέλει να αποχωρήσει από τη Σικελία, αφού προηγουμένως γίνει επίδειξη της δύναμης της Αθήνας και των φιλικών της διαθέσεων προς τους εκεί συμμάχους τους⁹².

Η περιπέτεια των Αθηναίων παρήγαγε τα πλέον οδυνηρά αποτελέσματα: συντριπτικές απώλειες ανδρών και πλοίων, αποστασίες των συμμάχων, την είσοδο της κραταιάς Περσικής Αυτοκρατορίας στον Πόλεμο και τη γενικευμένη εντύπωση, ύστερα από όλα αυτά, ότι οι Αθηναίοι είχαν ξοφλήσει. Τόσο μεγάλη ήταν η συμφορά που ο Θουκυδίδης ακόμη και εκ των υστέρων απορούσε πώς η Αθήνα βρήκε το σθένος να αντέξει σχεδόν άλλη μία δεκαετία. Τέτοιες εκστρατείες προκαλούν πάντοτε θερμή διχογνωμία ως προς τους λόγους που αναλήφθηκαν, τις αιτίες της αποτυχίας τους και την ταυτότητα των υπευθύνων. Η Σικελική Εκστρατεία της Αθήνας δεν αποτελεί εξαίρεση στον κανόνα⁹³.

⁸⁸ Θουκυδίδης, Β. 65

⁸⁹ Θουκυδίδης, Ζ. 31, 1,6

⁹⁰ Θουκυδίδης, Ζ. 8, 4 και 34,6

⁹¹ Θουκυδίδης, Ζ. 8,2

⁹² Γιαγκόπουλος Α.Ι, Μαλαθούνη Ζ.Ε., 2010, σ. 16-17

⁹³ Κέιγκαν, 2003, σ. 367

Συνέπειες

Η εκστρατεία στη Σικελία απαίτησε την παρουσία τουλάχιστον 3.000 οπλιτών και 9.000 θητών, από την Αθήνα, καθώς και χιλιάδων μετοίκων. Οι Αθηναίοι είχαν πλέον 9.000 οπλίτες όλων των ηλικιών, ίσως 11.000 θήτες και 3.000 μετοίκους, δηλαδή λιγότερος από τους μισούς από ό,τι όταν ξεκίνησαν τον Πελοποννησιακό Πόλεμο. Επίσης, είχαν χάσει 216 τριήρεις, από τις οποίες οι 160 ήταν αθηναϊκές, ενώ μόνο 100, και αυτές σε κακή κατάσταση, παρέμειναν στις ναυτικές δυνάμεις. Από τα 6.000 τάλαντα που ήταν διαθέσιμα το 431 π.Χ. τώρα στο θησαυροφυλάκιο της πόλης υπήρχαν λιγότερα από 500. Αντίθετα, οι Συρακούσιοι κατάφεραν με τα λάφυρα να κατασκευάσουν ένα εξαιρετο θησαυρό στο Μαντείο των Δελφών, αφιερώνοντας το ένα δέκατο από τα έσοδα του πολέμου στον Απόλλωνα, όπως συνηθίζοταν.

Στο μεταξύ, μόλις έφτασαν τα νέα για την αποτυχία, οι πολίτες στράφηκαν εναντίον των ρητόρων που είχαν τεθεί υπέρ της εκστρατείας (8.1.1). Οι Αθηναίοι τελικά συνήλθαν και διόρισαν ένα συμβούλιο γερόντων, ένας εκ των οποίων ήταν ο τραγωδός Σοφοκλής από τον Κολωνό, προκειμένου να επιληφθεί των θεμάτων που είχαν ανακύψει. Υπό κανονικές συνθήκες αυτή θα ήταν υπόθεση της Βουλής. Παρόλο που η τελευταία δεν καταργήθηκε ως σώμα και παρά την ανάμειξη ενός άνδρα όπως ο Σοφοκλής, η ίδια η φύση του συμβουλίου είχε ολιγαρχικό χαρακτήρα. Επρόκειτο ουσιαστικά για την πρώτη αντίδραση στο δημοκρατικό πολίτευμα, το οποίο θα ανατρεπόταν το επόμενο έτος⁹⁴.

⁹⁴ Fields, 2014, σ. 87

Επίλογος

Η εκστρατεία της Σικελίας ήταν και θα παραμείνει για πάντα η κατ' εξοχήν ιμπεριαλιστική πράξη και το μέγεθος της καταστροφής, που ήταν η απόληξή της, δεν μπορούσε παρά να συγκεντρώνει γενικά την προσοχή. Πέρα όμως από αυτήν την διαπίστωση, δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι ο Θουκυδίδης την αξιοποίησε με έναν συναρπαστικό τρόπο στα δύο βιβλία που της αφιέρωσε· με την ξεχωριστή εισαγωγή τους-που έκανε πολλούς να απορήσουν-, με τη σημαντική έκτασή τους-192 κεφάλαια για δύομισι χρόνια-, με την σπουδαιότητα των πολιτικών αναλύσεών τους-που κατανέμονται στο βιβλίο ΣΤ' σε επτά μακροσκελείς λόγους-, με την τελειότητα της αφήγησής τους-η οποία εντυπωσιάζει τους αναγνώστες και ήδη εντυπωσίαζε τον Πλούταρχο-τα βιβλία αυτά αποτελούν μέσα στο έργο ένα υπόδειγμα εντέλειας και επιμέλειας.

Και αυτό που επιδίωξε να αναλύσει τόσο εντυπωσιακά, ήταν η συγκεκριμένη κρίση του αθηναϊκού ιμπεριαλισμού. Κάθε φορά που παρουσιάστηκε η ευκαιρία, κατέδειξε, ακόμα και μέσα στην έκθεση των γεγονότων, τη φύση της αθηναϊκής πολιτικής, δηλαδή την παρουσία του ιμπεριαλισμού, και του αφιέρωσε όλες τις αναλύσεις του βιβλίου ΣΤ'.

Η διαπραγμάτευση ξετυλίγεται, πράγματι, σε τρεις πράξεις. Η αθηναϊκή άποψη δίνεται στην πρώτη αντιλογία, που φέρνει αντιμέτωπους τον Νικία και τον Αλκιβιάδη (9-24)· στην δεύτερη αντιλογία δίνεται η άποψη του αντιπάλου, με την αντιπαράθεση του Ερμοκράτη και του Αθηναγόρα (32-41)· τέλος, οι δύο απόψεις μπαίνουν στη ζυγαριά στην ουδέτερη πόλη της Καμάρινας, που προσπαθούν να προσεταιριστούν ο Συρακούσιος Ερμοκράτης και ο Αθηναίος Εύφημος, ο οποίος έχει αντικαταστήσει τον Αλκιβιάδη, που εξαφανίζεται ανάμεσα στην μία και την άλλη πράξη (76-78). Ο Αλκιβιάδης εντούτοις ξαναεμφανίζεται, και αυτή τη φορά λαμβάνει τον λόγο στη Σπάρτη (89-93).

Σε αυτό το ευρύ σύνολο όλοι οι λόγοι, όποιοι και αν είναι, αναφέρονται στην αθηναϊκή πολιτική, με αποκλειστικό σκοπό να οριοθετήσουν τους κινδύνους που αυτή περικλείει.

Ως προς την πρώτη αντιλογία, το πράγμα είναι προφανές. Μπορούμε ωστόσο να σημειώσουμε ότι ο Θουκυδίδης φροντίζει να πραγματευθεί το πρόβλημα γενικά και σχεδόν αφηρημένα. Πρόκειται για αντιπαράθεση αρχών. Ο Νικίας, οπαδός της μετριοπάθειας, θέλει να στερεώσει την αυτοκρατορία, όχι να την επεκτείνει· ο Αλκιβιάδης του αντιτίθεται, υπερασπίζοντας την ίδια την κατάκτηση ως αρχή που επέτρεψε τα σύσταση μιας αυτοκρατορίας και αποτελεί ναι αναγκαιότητα για την Αθήνα: μια πόλη όπως αυτή, εάν δεν συνεχίσει να μεγαλώνει, κινδυνεύει να χαθεί και δεν έχει την ευχέρεια να περιορίσει κατά βούληση την κυριαρχία της⁹⁵. Ωστε το θέμα είναι όχι τόσο η εκστρατεία όσο η μηχανισμός του ίδιου του ιμπεριαλισμού· αναγνωρίζουμε εδώ την επέμβαση του Θουκυδίδα.

Το ίδιο συμβαίνει και στους λόγους των δύο Συρακουσίων. Ο Ερμοκράτης επαναλαμβάνει την κατηγορία που είχε διατυπώσει ήδη στο βιβλίο Δ': οι Αθηναίοι εποφθαλμιούν την Σικελία· αυτή πρέπει να ενωθεί εναντίον τους και ο φόβος σίγουρα θα φροντίσει: πάντα γάρ υπό δέους ξυνίσταται (33,5)· θα φέρει μάλιστα στους Συρακουσίους και συμμάχους, ίσως και την Καρχηδόνα (34.2): ο Ερμοκράτης, όπως και ο Βρασίδα-εδώ όμως πρόκειται για λαούς ακόμα ανεξάρτητους-, περιγράφει συνολικά

⁹⁵ Shanske Daniel, 2007, σ. 59

και αντιπαραθέτει στην αθηναϊκή φιλοδοξία τις αντιστάσεις που προκαλεί. Κι αν ο Αθηναγόρας αρνείται να προετοιμάσει την αναμέτρηση, είναι επειδή δεν θεωρεί την Αθήνα τόσο τρελή, ώστε να αναλάβει, αυτήν την χρονική στιγμή, ένα τέτοιο εγχείρημα· άρα, για τον αναγνώστη που έχει προειδοποιηθεί στα προηγούμενα κεφάλαια, η επιφύλαξη που εκφράζεται δεν συμβάλλει παρά μόνο στην ενδυνάμωση της φιλοδοξίας αυτής, που σωστά καταγγέλλει ο Ερμοκράτης.

Και σαν να μην χρειαζόταν να παρουσιάσει ακόμα πιο ανάγλυφα τα χαρακτηριστικά της φιλοδοξίας αυτής, ο Ερμοκράτης εκφωνεί σε λίγο έναν τρίτο λόγο, που επαναλαμβάνει τις ίδιες κατηγορίες, και, προσκομίζει ως παράδειγμα που πρέπει να αποφευχθεί, την υποδούλωση των υπηκόων της Αθήνας. Ότι γίνεται εδώ ξανά μια δίκη, εφ' όλης της ύλης, του αθηναϊκού ιμπεριαλισμού, το δείχνει η απάντηση του Ευφήμου, εφόσον προοιμιακά το αναφέρει δηλώνοντας: *ανάγκη και περί τῆς ἀρχῆς εἰπεῖν ὡς εἰκότως ἔχομεν*. Άλλη μια φορά ανατρέχει στους Περσικούς πολέμους, παρέχει εξηγήσεις συνολικές, μιλάει για την αντιζηλία με την δωρική πόλη της Σπάρτης, για τις δυσχέρειες και τα μίσση που σπρώχνουν την Αθήνα να ενεργήσει. Ο ιμπεριαλισμός κρίνεται απ' έξω, με την ίδια οξύνοια που είχε πρωτύτερα κριθεί από μέσα· ο αναγνώστης αποκτά έτσι μια σφαιρική εικόνα και βλέπει να φωτίζεται άπλετα, και να στέκει πάνω από όλες τις περιστασιακές πράξεις, η σύγκρουση ανάμεσα σε μία δύναμη, την οποία αναγνωρίζει πια καλά, και στις αντιστάσεις που αυτή προκαλεί.

Οι αντιστάσεις αυτές αυξάνουν και η τελευταία συμβολή στην αύξησή τους είναι η βοήθεια που δίνει τότε ο Αλκιβιάδης στη Σπάρτη: ο τελευταίος λόγος του, που διευκρινίζει, περισσότερο από οποιονδήποτε άλλον, τις κατευθυντήριες αρχές της αθηναϊκής πολιτικής, παρουσιάζει έτσι και το όργανο που θα συντελέσει στην αποτυχία της. Για πρώτη φορά, σε αυτό το τέλος του βιβλίου η εκστρατεία της Σικελίας εξαφανίζεται μπροστά σε μια πελώρια φιλοδοξία, τρομερά συγκεκριμένη αυτή τη φορά, που ο Αλκιβιάδης αποκαλύπτει πως δεν γνωρίζει όρια (90.2): *«Ἀρμενίσσαμε στη Σικελία, εμεῖς οἱ Ἀθηναῖοι, πρῶτα ἀπὸ ὅλα γιὰ νὰ υποτάξουμε, ἀν μπορούσαμε, ὅλους τοὺς Ἕλληνας τῆς Ἰταλίας, καὶ, τέλος, γιὰ νὰ επιχειρήσουμε νὰ πάρουμε τὴν αυτοκρατορία τῶν Καρχηδονίων καὶ αὐτοὺς τοὺς ἰδίους. Καὶ ἀν πετύχαιναν αὐτοὶ οἱ σκοποὶ, ἢ ὅλοι ἢ τουλάχιστον οἱ περισσότεροι, τότε πια σκοπεύαμε νὰ κατευθύνουμε τὶς επιχειρήσεις μας ἐνάντια στὴν Πελοπόννησο...Ἐλπίζαμε ὅτι θὰ κυριεύαμε εὐκόλα τὶς πολιτείες τῆς, καὶ ὕστερα ἀπὸ αὐτὸ θὰ γινόμαστε ἡγεμόνες ολόκληρου τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου»* (καὶ τοῦ ξύμπαντος Ἑλληνικοῦ ἄρξειν). Όμως, ἀπέναντι σε αὐτὸ τὸ σχέδιο τῆς πανελληνίας καὶ-θα λέγαμε-παγκόσμιας κυριαρχίας, ὁ Αλκιβιάδης προτείνει στους Λακεδαιμόνιους ἕνα πρόγραμμα που αποσκοπεί στὴν εκμηδένιση κάθε αθηναϊκῆς κυριαρχίας. Οἱ συμβουλές που δίνει γιὰ νὰ επιτευχθεῖ τὸ ἀποτέλεσμα προετοιμάζουν τὴν ἀφήγηση τοῦ βιβλίου Ζ' καὶ τὴν πανωλεθρία με τὴν ὁποία τελειώνει. Βέβαια, ἡ συσχέτιση τῶν δύο θεμάτων, που τὸ καθένα τους παρουσιάζεται στὴν πιο ἀκραία μορφή του, δὲν εἶναι τυχαία: υπογραμμίζει τὸν κίνδυνο που διατρέχει ἡ Αθήνα ἐξαιτίας τῆς ἀπερισκεψίας τῆς· υποβάλλει τὴν ἰδέα ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα ἀπὸ τὶς επιχειρούμενες κατακτήσεις εἶναι νὰ ἀπειλούνται ὅσα ἀποκτήθηκαν στὸ παρελθόν καὶ ὑπάρχουν μέχρι αὐτὴ τὴν στιγμή.

Και αὐτὴ εἶναι ὄντως ἡ ἀξία τῶν ἀναλύσεων: κίνδυνοι ἀπὸ μία ἱμπεριαλιστικὴ πολιτικὴ, δυνατότητες καὶ ἐμπόδια που θὰ συναντήσῃ, επιχειρήματα που μποροῦν νὰ ἰσχύσουν ὑπὲρ ἢ ἐναντίον τῆς, ὅλα ὅσα λέγονται ἀποκτοῦν μία ἀξία, ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ πρόσφατη ἔκφραση τῆς φιλοδοξίας τῆς Αθήνας θὰ γυρίσῃ πια ἐναντίον τῆς: π

ιμπεριαλισμός αποτυγχάνει από δικό του σφάλμα, και τότε ανακαλύπτει τις εγγενείς αδυναμίες του. Αυτές θα εμφανιστούν αμέσως μετά από την εκστρατεία⁹⁶.

Η *Ιστορία* του Θουκυδίδη είναι ένα καλοδουλεμένο, σύνθετο έργο τέχνης στο οποίο τόσο οι δημηγορίες (εμφανέστερα) όσο και η αφήγηση (λιγότερο εμφανώς) συντίθενται σύμφωνα με τις αρχές της ρητορικής τέχνης, δηλαδή σύμφωνα με την τεχνική και τους κανόνες που αρχικά αναπτύχθηκαν για να υπηρετήσουν τη δικανική πειθώ. Σχετικά παραδείγματα είναι: η επιλεκτική παράθεση περισσότερων ή λιγότερων λεπτομερειών στα διάφορα επεισόδια ή ακόμα και η συγκέντρωση ενός αριθμού επαναλαμβανόμενων γεγονότων σε μία μόνο γενική αναφορά· η μετάθεση ενός γεγονότος μακριά από τη λογική του θέσης μέσα στην αφηγηματική ακολουθία· η πλήρης παράλειψη ορισμένων συμβάντων που μαρτυρούνται από άλλες πηγές· η «άχρονη» ή αχρονολόγητη αναφορά ορισμένων γεγονότων και η τοποθέτησή τους μέσα σε ξένα προς αυτά ή φαινομενικά άσχετα περιβάλλοντα· η έμφαση του ιστορικού σε υποθετικά γεγονότα, σε αυτό που δεν έγινε σε αντίθεση με αυτό που πραγματικά έγινε, η παρουσίαση δια της άρνησης· η υιοθέτηση μιας συγκεκριμένης αφηγηματικής οπτικής (εστίαση)⁹⁷.

Ο Θουκυδίδης δεν αρκείται να επισημάνει, όπως θα έκανε κάθε καλός ιστορικός, κάθε καινούργιο στάδιο και τη σημασία κάθε παράγοντα: εξετάζει προσεκτικά, συγκρίνει, ερμηνεύει από πριν. Όταν πλουτίζει την αφήγησή του, επεκτείνει πάντα το ίδιο τμήμα: αυτό που προηγείται από τη δράση· τα γεγονότα δεν δίνονται με περισσότερες λεπτομέρειες, αλλά αναλύονται και ερμηνεύονται περισσότερο· ένα ολοένα και πιο τελειοποιημένο διαλεκτικό σύστημα διαγράφει κάτι σαν περίγραμμα, όπου σε λίγο έρχονται όλα να εγγραφούν. Από τη στιγμή αυτή ο αναγνώστης βλέπει αμέσως για κάθε άποψη των γεγονότων που αναφέρονται μέσα στην αφήγηση, ποιο είναι το νόημα και ποια τα αίτιά της, ποια η πιθανότητα ή η αναγκαιότητα της, ποια η σπουδαιότητά της.

Τα γεγονότα δεν δείχνουν τίποτε άλλο παρά την επιβεβαίωση ή την ανασκευή των υπολογισμών που είχε επεξεργαστεί η νόηση· δεν παρουσιάζεται τίποτε που να μην πήρε τη μορφή και τον σκελετό του από τη νοητική ικανότητα, που να μην άλλαξε επίπεδο, που να μην έγινε ιδέα⁹⁸.

Η πεζογραφία του Θουκυδίδη αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα της περίτεχνης πεζογραφίας της όψιμης περιόδου της εποχής του Περικλή. Πολλά από τα στοιχεία της τα δανείστηκε από την ποίηση. Το ύφος του συγγραφέα διακρίνεται για το δυνατό τρόπο έμφασης και αντίθεσης μέσα στην ίδια περίοδο λόγου, ένα ύφος αντιθετικό που χαρακτηρίζεται από σαφήνεια και λεπτομερειακή επεξεργασία.

Χρησιμοποιεί πολλές αφηρημένες λέξεις, ουσιαστικοποιημένα απαρέμφορα και μετοχές και ουδέτερα επιθέτων και μετοχών αντί για αφηρημένα ουσιαστικά (*δεδιδς* αντί *δέος*, *θαρσοῦν* αντί *θάρρος*). Δε χρησιμοποιεί πολλά σχήματα λόγου, μολονότι επηρεάζεται από τη ρητορική· τα εντυπωσιακά, όμως, ρητορικά σχήματα (υπερβατόν, αντίθεση, *πάρισον* και *όμοιοτέλευτον* = ομοιοσύλλαβο και ομοιοκατάληκτο) είναι χαρακτηριστικά της γραφής και του λογοτεχνικού ύφους του.

⁹⁶ De Romilly, 2004, σ. 74-78 και σ. 281-288

⁹⁷ Hornblower, σ. 190

⁹⁸ De Romilly, 1988, σ. 160

Η γλώσσα του είναι η αρχαία αττική με κάποιους ιωνικούς τύπους· είναι ο πρώτος αττικός πεζογράφος. Χρησιμοποιεί πολλές αρχαιοπρεπείς ποιητικές λέξεις (*πύστις*, *έξαπιναίως...*), καθώς και νέες λέξεις (*άγωνισις*, *νόμισις* κ.ά.), ή δικές του επινοήσεις. Προσηλωμένος σταθερά στο παρελθόν, χρησιμοποίησε την αρχαία αττική διάλεκτο (*άρχαία άθίς*) με τις προθέσεις *ζόν* και *ές* αντί των *σόν* και *είς*, το επίρρημα *αίει* αντί του *άει*, την κατάληξη *-ής* αντί *-είς* (*Μεγαρής*), τα συμπλέγματα *-ρσ-* και *-σσ-* αντί *-ρρ-* και *-ττ-* (*θάρσος*, *πράσσω*) κ.ά.

Την ίδια ελευθερία παρουσιάζει και στη σύνταξη, με αποτέλεσμα ο λόγος του να γίνεται πυκνός και βαθύς και συχνά σκοτεινός. Από τις ιδιορρυθμίες του η πιο χαρακτηριστική είναι η χρήση μακροπερίοδου λόγου: γύρω από την κύρια πρόταση πλέκονται πολλές δευτερεύουσες, πολλοί προσδιορισμοί και επεξηγήσεις.

Η περιγραφική του ικανότητα είναι πολύ μεγάλη, το ίδιο και η δεξιότητά του να διαγράφει με σαφήνεια τους χαρακτήρες με λίγα μόνο γνωρίσματα.

Ο Θουκυδίδης θεωρείται ένας από τους κορυφαίους ιστορικούς συγγραφείς του κόσμου, θεμελιωτής της αντικειμενικής ιστοριογραφίας, της κριτικής ιστορίας, ερευνητής και αποφασιστικός ζητητής της αλήθειας. Στη διήγησή του όλα υποτάσσονται στην εξυπηρέτηση της μετάδοσης της πραγματικότητας. Παράλληλα, στο έργο του γίνεται ορατός ο ιστοριογράφος που θέλει να μεταδώσει πολιτικές γνώσεις, μόνιμες αξίες. Αναγνωρίζει στο βάθος των γεγονότων νομοτέλειες (σχέση αιτίας-αποτελέσματος) και δυνάμεις που έχουν τα στοιχεία της μονιμότητας. Τείνει, έτσι, σε αυτό που έχει γενική αξία.

Η επίδρασή του στους μεταγενέστερους ήταν μεγάλη. Ο Λατίνος Σαλλούστιος (85-35 π.Χ.) τον είχε ως πρότυπο, ο Τάκιτος (52-120 μ.Χ.) μιμείται το αποφθεγματικό του ύφος, ο Πολύβιος (200-118 π.Χ.) χρησιμοποιεί δημιουργικά την εμπειρία του, ο Βυζαντινός Προκόπιος (τέλη 5ου αι. μ.Χ.) ακολουθεί τον τρόπο σκέψης του. Οι νεότεροι τον θαυμάζουν για την επιστημονική του μέθοδο, την αξιοπιστία του, την ολόπλευρη ενημέρωση και τον πολιτικό του στοχασμό. Σε πολλές χώρες, σήμερα, διδάσκεται στους υποψήφιους πολιτικούς. Μνημειώδης, εξάλλου, είναι η μετάφραση του έργου του από τον Ελευθέριο Βενιζέλο.

Με το πάθος του για την αλήθεια, με την αυστηρή μέθοδο, με τη γλαφυρή αποκάλυψη των αντιθέσεων και τη βαθιά κατανόηση της ανθρώπινης φύσης, ο Θουκυδίδης άφησε πίσω του ένα έργο που θα μείνει, όπως το θέλησε, *κτήμα ές άει*, «απόκτημα για πάντα». «Θα είμαι ικανοποιημένος», έγραψε, «αν το έργο μου κριθεί ωφέλιμο από όσους θελήσουν να έχουν ακριβή γνώση των γεγονότων που συνέβησαν και εκείνων που θα συμβούν στο μέλλον, τα οποία, από την πλευρά της ανθρώπινης φύσης, θα είναι όμοια ή παραπλήσια» (1.22.4).

Βιβλιογραφία

- Γιαγκόπουλος Α.Ι. , Μαλαθούνη Ζ.Ε. εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια , (2010) Θουκυδίδης, *Ιστορίες, Πελοποννησιακός Πόλεμος, Βιβλίο Ζ'*, Εκδ. ΖΗΤΡΟΣ, Θεσσαλονίκη
- De Romilly Jacqueline (1988), *Ιστορία και λόγος στον Θουκυδίδη*, μετάφραση Ελένη Ι. Κακριδή, Εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα
- De Romilly Jacqueline (2004), *Ο Θουκυδίδης και ο αθηναϊκός ιμπεριαλισμός*, μετάφραση Λύντια Στεφάνου, Εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα
- Fields Nic (2014), *Η Σικελική εκστρατεία 415-413 π.Χ.*, Αρχαία Πολεμική Ιστορία, Πελοποννησιακός Πόλεμος, Εκδ. Osprey Publishing
- Finley John H. (2004), *Θουκυδίδης*, μετάφραση-αναλυτική βιβλιογραφία Τάσος Κουκουλιός, Εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα
- G.E.M, de Ste Croix (2005), *Τα αίτια του Πελοποννησιακού πολέμου*, μετάφραση Ελένη Αστερίου, Εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα
- Greenwood Emily (2011), *Ο Θουκυδίδης και η διαμόρφωση της ιστορίας*, μετάφραση: Παναγιώτης Χιωτέλλης, Εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα
- GOMME, A.W.-ANDREWES, A,-DOVER K.J. 1945-1981 (τόμος 4, 1970), *A Historical Commentary on Thucydides*, (5 τόμοι), Εκδ. Oxford
- Hornblower Simon (2003), *Θουκυδίδης, Ο Ιστορικός και το έργο του*, μετάφραση Αλεξάνδρα Μανιάτη, Πρόλογος-Επιμέλεια Ανδρέας Μαρκαντωνάτος, Αθήνα, Εκδ. Τυπωθήτω
- Hornblower Simon (2005), *Ο ελληνικός κόσμος 479-323 π.Χ.*, μετάφραση Εύα Πέππα, Εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα
- Kagan Donald (1981), *The Peace of Nicias and the Sicilian expedition*, Εκδ. Cornell University Press, Ithaca and London
- Κέιγκαν Ντόναλντ (2004), *Ο Πελοποννησιακός πόλεμος*, εκδόσεις Εκδ. Ωκεανίδα, Αθήνα
- Κωνσταντινόπουλος Λ. Βασίλειος (2013), *Αρχαία Ελληνική Ιστοριογραφία, Συγκριτική προσέγγιση των τριών ιστορικών της Κλασσικής περιόδου*, Τόμος Α', Επιμέλεια: Α. Μανωλάκης, Εκδ. Ι.Σιδέρης, Αθήνα
- Lazenby, J. F. (2004), *The Peloponnesian war: a military study*, Εκδ. Routledge, London
- Lesky Albin (1990) *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνική Λογοτεχνίας*, μετάφραση Αγαπητού Γ. Τσοπανάκη, 5^η Έκδοση Αναθεωρημένη, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη
- Mosse Claude, Schnapp-Gourveillon Annie (2013), ΕΠΙΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ (2.000-31π.Χ.), Εκδ. Παπαδήμας, Αθήνα
- «Παγκόσμια Πολεμική Ιστορία» (Νοέμβριος 2006), τεύχος 10, *Σικελική Εκστρατεία, Το μετέωρο βήμα της αθηναϊκής αυτοκρατορίας*
- Παπαντωνίου Α. Γεωργίου (έκδοση 1^η 1964, Ανατύπωση 1967), *Αρχαία Ελληνική Ιστορία (470-404 π.Χ.)*, τόμος Β', Αθήνα
- Πλατιάς, Αθανάσιος (2000). *Διεθνείς σχέσεις και στρατηγική στον Θουκυδίδη*. Αθήνα, Εκδ. Εστία
- Ράπτης Γεώργιος (2002), [Λυσίας](#), *Οι υπερασπιστικοί του λόγοι*, Εκδ. Ζήτρος
- Regenbogen O., "Thukydides als politischer Denker", *Gymnasium* 44 (1933), σ. 2-25

Rood Tim (1998), *Thucydides, Narrative and explanation*, Εκδ. Oxford University Press, Oxford

Shanske Daniel (2007), *Thucydides and the philosophical origins of history*, Εκδ. Cambridge University Press, Cambridge

[Σκουτερόπουλος](#) Νίκος (2011), *Θουκυδίδη Ιστορία*, εκδόσεις ΠΟΛΙΣ, Αθήνα

Διαδικτυακές αναφορές

- http://www.diavasame.gr/page.aspx?itemID=PPG1387_276
- http://en.wikipedia.org/wiki/G._E._M._de_Ste._Croix
- <http://www.loyalbooks.com/book/the-history-of-the-peloponnesian-war-by-thucydides>
- <http://press.princeton.edu/titles/368.html>
- <https://2lykalim.wordpress.com/2014/10/21/>
- http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/translation/support_practice/pop001.html
- <http://el.wikipedia.org/wiki/>
- <http://www.ekivolos.gr/afieroma%20ston%20Thykididi.htm>
- <http://www.protoporia.gr/o-thoykydidis-kai-o-athinaikos-imperialismos-p-92159.html>
- <https://www.ianos.gr/istoria-kai-logos-ston-thoukididi.html>
- http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%98%CE%BF%CF%85%CE%BA%CF%85%CE%B4%CE%AF%CE%B4%CE%B7%CF%82#/media/File:Thucydides-bust-cutout_ROM.jpg
- <http://www.ekivolos.gr/afieroma%20ston%20Thykididi.htm>
- http://iliatora.gr/news_details.php?id=2664
- http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/education/translation/handbook_ideology/pop03.html
- <http://www.ekivolos.gr/Oi%20dihmhgories%20sto%20ergo%20tou%20Thoukydidh.htm>
- <http://www.ekivolos.gr/Thoukydidhs-Regakos.htm>
- http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/history/grammatologia/page_052.html